

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SURİYE İÇ SAVAŞI VE SURİYELİ HRİSTİYANLAR

**YAKUP MERGEN
14716022**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ESRA DANACIOĞLU**

**İSTANBUL
2019**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**SURİYE İÇ SAVAŞI VE SURİYELİ
HRİSTİYANLAR**

**YAKUP MERGEN
14716022**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ESRA DANACIOĞLU**

**İSTANBUL
2019**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SURİYE İÇ SAVAŞI VE SURİYELİ
HRİSTİYANLAR

YAKUP MERGEN
14716022

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih:

Tez Oy Birliği / Oy Çıkışı ile Başarılı Bulunmuştur

Tez Danışmanı
Jüri Üyeleri

Unvan Ad Soyad

İmza

: Prof. Dr. Esra Donacıoğlu
: Dr. Öğr. Üyesi Fulya Hamisoğlu
Prof. Dr. Namik Sinan Turan

İSTANBUL
ARALIK 2019

ÖZ

SURİYE İÇ SAVAŞI VE SURİYELİ HRİSTİYANLAR

Yakup Mergen

Aralık, 2019

Suriye İç Savaşında Hristiyan nüfusun edindiği tecrübeler nelerdir? İç savaş sürecinde, nasıl pozisyon almışlardır? Bu çalışmada, Suriye İç Savaşının Suriye’de yaşayan Hristiyan vatandaşları nasıl etkilediği incelenmiştir. Araştırmanın temel konusu, iç savaş sürecinde yerinden edilen Suriyeli Hristiyanların hem ülke içerisinde hem de mülteci olarak sığınmak için yaptıkları tercihler ve bu tercihlerin sebepleri üzerinedir. Yapılan araştırmaya göre, ülke içerisinde yerinden edilen Hristiyan vatandaşların çatışmanın yoğunluğuna, sahip oldukları etnik-dini kimliğe ve siyasi tercihlere göre ülke içerisinde hareket ettikleri görülmüştür. Çalışmada, Suriyeli Hristiyanların komşu ülkelerde kurulan mülteci kamplarına başvurmadan imtina ettikleri de anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden biri mülteci kamplarında Sünnilerin çoğunlukta olmasıdır. Hristiyanlar çoğunlukla; akrabalık bağları, mensubu olunan cemaatler ve mültecilere sunulan imkânlardan dolayı ABD, Avusturalya, Kanada ve bazı Avrupa ülkelerine iltica etmeye çalışmışlardır. Ayrıca çalışmada, Suriye’de kalan Hristiyanlar içerisinde önemli bir kısım Esad’ı desteklerken, azınlık kesimin ise muhalifleri desteklediği anlaşılmaktadır. Muhaliflerin radikalleşmesi ve Esad’ın düşmesi durumunda yaşanacak belirsizlik ve kaos ortamı, Hristiyanların Esad’ı desteklemesinde önemli bir etken olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Suriye İç Savaşı, Suriyeli Hristiyanlar, Mülteci, Esad, Muhalif.

ABSTRACT

SYRIAN CIVIL WAR AND SYRIAN CHRISTIANS

Yakup Mergen

December, 2019

What are the main experiences of the Christian population in the Syrian Civil War? Did they favour warring party during the conflict and if yes, what were the underlying reasons behind that support? This study examines the effects of the Syrian Civil War to the Christian citizens of Syria and their interaction with the conflict environment. This study also investigates probable motivations of Christian refugees behind the selection of places to take refuge in. According to this research, internally displaced persons (IDP) among the Christian community in Syria made their immigration regarding to their ethnic identities, the intensity of the conflict, and their political choices. Furthermore, externally displaced persons (EDP) abstained from the refugee camps in the neighbouring countries, because the majority in these camps are formed by Sunnis. They mostly prefer to go to Europe, Canada, US, and Australia because of the similarities regarding to religious identity, kinship, communities with these countries, and opportunities they provide. Moreover, the findings of this work indicate that while the majority of the Syrian Christians supported the Assad Regime, a minority of them did the opposite. The majority of the Syrian Christians sided with the regime because of the radicalization of the opposition and the ambiguities about the possible post Assad scenarios.

Key Words: Syrian Civil War, Syrian Christians, Refugee, Esad, Opposition.

ÖN SÖZ

Suriye İç Savaşı, İkinci Dünya Savaşından bu yana insanlığın gördüğü en büyük felaketlerden biri olarak gösterilebilir. Bu felaket, insanlık açısından ve uluslararası ilişkiler cihetinden dolaylı veya direk tüm dünyayı etkilerken, Suriye’de yaşayan insanlar için ölmek veya kaçmak arasında bir ikileme neden olmuştur. Suriyeli Hristiyanlar bu ikilemi en derin şekilde hisseden topluluklardan biridir. Yapılan çalışma da bu doğrultuda olup Suriyeli Hristiyanlar iç savaş sürecinde ele alınmıştır.

Tez çalışmam boyunca sabırlı bir şekilde bana her türlü yardımı sağlayan ve tavsiyeleriyle ufkumu açan değerli Hocam Prof. Dr. Esra Danacıoğlu’na teşekkürü bir borç bilirim. Tez dönemim boyunca çalışmamı sonlandırmam için yaptığı fedakârlıklarla beni destekleyen eşime ve oğlum Yusuf Selman’a da ayrıca teşekkür ederim.

İstanbul; Aralık, 2019

Yakup Mergen

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. SURİYE’NİN ETNİK-DİNSEL YAPISI	3
2.1. Suriye’ye Genel Bakış: Topluluklar, Bölgeler, Sayılar	4
2.2. Suriye Hristiyan Toplulukları	9
2.2.1. Ortodoks Kiliseler	10
2.2.2. Birleşmiş Katolik Kiliseleri.....	11
2.2.3. Bağımsız (Diğer) Kiliseler	13
2.3. Osmanlı Devleti Dönemi ve Suriyeli Hristiyanlar	14
2.4. Manda Yönetimi ve Suriyeli Hristiyanlar	22
2.4.1. Manda Yönetimi’nde Suriyeli Hristiyanlar: Farklı Duruşlar	25
2.5. Bağımsız Suriye Cumhuriyeti Döneminde Suriyeli Hristiyanlar	26
3. SURİYE İÇ SAVAŞI VE SURİYELİ HRİSTİYANLAR	31
3.1. Arap Baharı	31
3.1.1. İçsel Faktörler.....	32
3.1.2. Dışsal Faktörler	33
3.2. Suriye’de Arap Baharı.....	33
3.2.1. Suriye’de Arap Baharının Başlangıcı.....	33

3.2.2. Suriye’de Arap Baharının Yayılması ve İç Savaşa Dönüşmesi (2011-2013)	35
3.2.3. Suriye’de İç Savaş Sürecinde Yaşanan Gelişmeler (2014-2018)	41
3.2.4. Suriyeli Hristiyanların Arap Baharına İlk Tepkileri (2011-2012)	46
3.2.5. Hristiyanların Esad’ı Destekleme Sebepleri	50
3.3. Suriye’de İç Savaş Sürecinde Suriyeli Hristiyanların Genel Durumu (2013-2018)	55
3.3.1. Hristiyan Nüfusun Yoğun Yaşadığı Bölgelerdeki Genel Durumları	67
3.3.2. Suriyeli Hristiyanlar ve YPG İlişkisi	70
4. SURİYELİ HRİSTİYANLARIN GÖÇ HAREKETLERİ	73
4.1. Suriye’de Hristiyan Nüfus	73
4.2. İç Savaş Sürecinde Hristiyanların Suriye’yi Terk Etme Sebepleri	74
4.3. Yerinden Edinme Kültürü	78
4.4. Hristiyanların Suriye İçerisinde Göç Hareketleri	82
4.5. Suriyeli Hristiyan Mülteciler: Sayıların Belirsizliği	87
4.5.1. Lübnan	88
4.5.2. Türkiye	90
4.5.3. Ürdün	93
4.5.4. Ermenistan	95
4.5.5. Avrupa ve Diğer Ülkeler	97
5. SONUÇ	104
6. KAYNAKÇA	107
ÖZ GEÇMİŞ	126

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1:	2019 Yılı Suriye Durum Haritası.....	45
Şekil 2:	Suriye Mezhep Haritası.....	48
Şekil 3:	2014 Yılı Suriye Durum Haritası.....	60
Şekil 4:	2015 Yılı Suriye Durum Haritası.....	62
Şekil 5:	2016 Yılı Suriye Durum Haritası.....	64
Şekil 6:	2017-2018 Yılları Suriye Durum Haritası.....	66
Şekil 7:	Lübnan veya Ürdün’e Sığınan Suriyeli Mültecilerin Bölgelere Göre Yoğunluğu.....	80
Şekil 8:	Suriye’de Mezheplere Göre Nüfus Dağılımı.....	84
Şekil 9:	Rejim Bölgesinde Mezheplere Göre Nüfus Dağılımı ve Genel Nüfus Dağılımı.....	85
Şekil 10:	Suriyeli Mültecilerin Komşu Ülkelere Dağılımı.....	88

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFAD	: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
KSYÖ	: Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PYD	: Demokratik Birlik Partisi-Partiya Yekîfîya Demokrat
SUK	: Suriye Ulusal Konseyi
SDG	: Suriye Demokratik Güçleri
YPG	: Halk Koruma Birlikleri-Yekîneyên Parastina Gel

1. GİRİŞ

Nusayriliğe mensup olan Esad ailesinin ülkeyi uzun süre baskı ile olağanüstü hal durumunda yönetmesi sonucunda Esad'ın karşısında birçok muhalif oluşmuştur. 2010 yılında Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan ayaklanmaların 2011 yılında Suriye'ye sıçraması ile rejim muhalifleri ve birçok reform talebinde bulunan insan sokaklara döküldü. Esad, göstericilerin talepleri doğrultusunda bazı reformlar yapsa da zamanla göstericilere karşı şiddet kullanmaya başladı. Ayaklanmalar kısa süre içerisinde hem Esad'ın şiddete başvurması hem de muhaliflerin silahlandırılması neticesinde şiddetli bir iç savaşa dönüştü.

İç savaş yüzbinlerce insanın ölümüne sebep olduğu gibi milyonlarca insanı da yerinden etti. Bu savaş bütün Suriye halkını etkilediği gibi Hristiyanları da derinden etkiledi. Bölgede dini azınlık olmaları itibariyle istikrarsızlık ve güvensizlik ortamından en fazla zarar görenlerden biri de Hristiyanlardı.

Suriye İç Savaşı Suriyeli Hristiyanların hayatını nasıl etkilemiştir? İç savaş sebebiyle yerinden edilen birçok Hristiyan göç rotalarını nelere göre belirlemişlerdir? Sığınmak için tercih ettikleri ülkeleri belirlerken hangi faktörleri göz önünde bulundurmuşlar ve sığındıkları komşu ülkelerde mülteci kamplarına başvurmaktan kaçınarak neyi amaçlamışlardır? Bu çalışmada, Suriyeli Hristiyanların iç savaş sürecindeki durumlarına değinilerek iç savaş sürecinin Hristiyanların kararlarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Böylece Hristiyanların kriz süresi boyunca hem ülke içerisinde hem de ülke dışındaki tavır ve tutumları anlaşılmaya çalışılmıştır. Suriyeli Hristiyanlar gösterilerin ilk günlerinde demokrasi ve çoğulculuk talepleriyle protestoculara destek olmuşlar, süreç içerisinde radikal grupların yükselmesi ve gösterilere şiddetin karışmasıyla ortaya çıkan güvenlik endişesinden dolayı Esad'ın yanında yer almışlardır. Güvenlik endişesi ile beraber birçok Hristiyan ülke içerisinde yer değiştirmek zorunda kalırken birçoğu da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Ülkeyi terk eden Hristiyanlar komşu ülkelerde kurulan mülteci kamplarında bulunan Sünni Müslümanların sayıca baskın olmasından dolayı mülteci kamplarına başvurmaktan kaçınmışlardır.

İç savaşın Hristiyanlara etkisini ele almaya hedefleyen bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Suriye'nin toplumsal yapısı ele alınmıştır. Bu bağlamda Suriye'de bulunan etnik ve dini gruplar incelenmiştir. Suriye'nin dini yapısı incelenirken, çalışmanın konusu itibariyle Hristiyan mezheplere daha detaylı değinilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bölümün son kısmında Suriye'de yaşayan Hristiyanların durumları dönemsel olarak ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise, Arap Baharının ortaya çıkmasında etkili olan dinamiklere değinilmiş, daha sonra Ortadoğu ve Suriye'de nasıl yayıldığı anlatılmıştır. Daha sonra ayaklanmaların Suriye'de iç savaşa nasıl dönüştüğü ve Suriyeli Hristiyanların bu sürece nasıl tepki verdiğinden bahsedilmiştir. Bu kısımdan sonra Suriyeli Hristiyanların neden Esad'ı destekledikleri maddelerle açıklanmıştır.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde, Suriye İç Savaşının Suriye Hristiyan nüfusunda sebep olduğu değişimden bahsedilerek yerinden edilen Hristiyanların ülkelerini terk etme sebepleri açıklanmıştır. Ülke içerisinde yerinden edilen Hristiyanların rotalarını nelerin belirlediğinden –çatışma yoğunluğu, dini-etnik yapıları ve siyasi tercihleri- söz edilmiştir. Bölümün son kısmında mülteci olan Suriyeli Hristiyanların sığınmak zorunda kaldıkları ülkeler ele alınmıştır.

2. SURİYE’NİN ETNİK-DİNSEL YAPISI

Ortadoğu geçmişten günümüze farklı kültürlerin ve toplumların barındığı kadim topraklardır. Dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi birçok etnik, ulusal, dilsel, mezhepsel ve dini gruplar bu bölgede uzun yıllar varlıklarını sürdürdü (Kumaraswamy, 2003, 244). Bu çeşitlilik bölgede bir yandan kültürel bir mozağin oluşmasını sağlarken diğer taraftan çeşitli çatışmaları da beraberinde getirdi. Semavi dinlerin bu topraklardan zuhur etmesi, birçok semavi olmayan dinin de yine bu bölgeden yayılması bölgedeki çeşitliliği arttırdı. Bölgede bulunan yerli halkın yanı sıra tarih boyunca bölgeye yapılan göçler Ortadoğu’nun kimlik çeşitliliğini arttıran diğer bir nedendi (Kurşun ve diğ., 2013, 16).

Ortadoğu’da bu çeşitliliğe sahip ülkelerin başında Suriye gelmektedir. Bu çeşitlilik ülkeye kültürel bir zenginlik kattığı gibi toplumsal yapı olarak da ülkeyi heterojen bir yapıya dönüştürdü. Suriye’nin coğrafi olarak geçiş güzergâhında olması, Ortadoğu’da dışlanmış halkların sığınmak için bu bölgeyi tercih etmesini sağladı. Ülkenin dağlık bölgelere sahip olması bölgede var olan farklı dini, etnik ve kültürel yapıların kendisini günümüze kadar muhafaza etmesine katkıda bulundu (Ataman, 2012, 10).

Nikolaos Van Dam (2000, 17) Suriye halkının kültürel olarak homojen bir yapıya sahip olduğunu belirtse de dini ve etnik açıdan aynı homojenliğe sahip olmadığını belirtmektedir. Van dam, Suriye nüfusunun din ve dil temelli olarak gruplara ayrıldığında, nüfusun 82,5’inin Arapça konuşanlardan, yüzde 69’unun Sünni Müslümanlardan, tüm nüfusun ise yüzde 57,4’ünün Arapça konuşan Sünni Müslümanlardan oluştuğunu belirtmiştir. Bu çoğunluk oranlarının yanında ülkede birçok etnik ve dinsel azınlık da bulunmaktadır. Devam eden kısımda Suriye’de hem çoğunluğu oluşturan gruplara, hem de azınlık gruplarına değinilecek ve Suriye’nin dini ve etnik yapısından bahsedilecektir.

2.1. Suriye'ye Genel Bakış: Topluluklar, Bölgeler, Sayılar

Suriye etnik çeşitlilik açısından büyük bir zenginliğe sahiptir. Ülkenin etnik olarak çoğunluğunu yüzde 90 ile Araplar oluştururken kalan yüzde 10'luk kısmın çoğunluğu Kürtler tarafından oluşturulmaktadır. Önemli bir çoğunluğu Sünni Müslüman olan Kürtlerin bir kısmı Araplaşmış ve Sünni nüfusun içinde kaybolmuştur (Abdullah, 1985, 30). Kürtlerin dışında Ermeniler, Çerkezler ve Türkmenler diğer küçük etnik grupları oluşturmaktadırlar (Ataman, 2012, 10). Van Dam'ın (2000, 17-18) ifadesine göre ise Suriye'nin yüzde 82,5'i Arapça konuşanlardan oluşurken, yüzde 8,5'i Kürtlerden, yüzde 4'ü Ermenilerden, kalan yüzde 3'lük kesim ise Türkmenler ve Çerkezlerden oluşmaktadır. Van Dam (2000, 18); Kürtler, Türkmenler ve Çerkezlerin hemen hemen tamamının Sünni Müslüman olmalarından dolayı çoğunluğa dâhil olduklarını, Ermenilerin ise hem etnik hem de dini açıdan azınlık olduklarını belirtmektedir.

Suriye'de yaşayan Arapların büyük çoğunluğu Sünnidir. Toplam nüfus içinde Arapça konuşan Sünni Müslümanların oranı yüzde 57,4'tür (Van Dam, 2000, 17). Geriye kalan Araplar ise Alevi, Şii ve İsmaili mezheplerinden, bir kısmı da Hristiyanlardan oluşmaktadır (Abdullah, 1985, 30). Hristiyan Arapların çoğunluğu Rum Ortodoks Kilisesine bağlıdır. Yine Arap Hristiyanların içinde Suriye(Süryani) Ortodoks Kilisesi ve Rum Katolik Kilisesine mensup olanlar da mevcuttur.

Arap Sünniler birkaç yerin dışında ülkenin tamamında çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Bu yerlerden biri Cebel El Dürzi'dir. Bu bölgede çoğunluğu Dürziler oluşturmaktadır. Arap Sünnilerin çoğunluk olmadığı diğer yer ise Lazkiye'dir. Bu bölgede ise çoğunluk Aleviler tarafından oluşturulmaktadır. Cezire Arap Sünnilerin çoğunluğu oluşturamadığı diğer bir yerdir. Burada da çoğunluk Kürt, Hristiyan ve diğer mezheplere mensup Araplardan oluşmaktadır (Hourani, 1947, 78-80).

Kürtler, Araplardan sonra Suriye'de çoğunluğu oluşturan bir diğer etnik gruptur. Nüfusun yaklaşık olarak yüzde 9'unu oluşturan Kürtlerin çoğu Sünni Müslümandır. İçlerinde az sayıda Alevi ve Yezidi de bulunmaktadır. Kürtlerin geçmişte konargöçer yaşam tarzına sahip olmalarından dolayı Kürtlerin bir kısmı sınırların çizilmesiyle Suriye'de kalmıştır. Suriye'de yaşayan Kürt nüfusu, Türkiye'de 1924 ile 1938 yılları arasında yaşanan ayaklanmaların (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları III, 1992, 66-85) neticesinde Türkiye'den Suriye'ye doğru gerçekleşen göçlerle artmıştır

(Akdemir, 2000, 202-203). Suriye’de Kürtler çoğunlukta Suriye’nin kuzeyinde yaşamaktadırlar.¹ Haseke bölgesi, Ayn-El Arap (Kobani), Azez ve Afrin Suriye’de Kürtlerin yoğunlukta yaşadıkları yerlerdir (Tejel, 2009, 13).

Suriye’de varlığını sürdüren etnik gruplardan biri de Ermenilerdir.² Ermeniler Suriye’de toplam nüfusun yüzde 2 ile 3 arasını oluştururlar ve Ermenilerin büyük çoğunluğu -yaklaşık yüzde 75 ile 80’i arası- Halep’te yaşamaktadır (Abdullah, 1985, 31). Geri kalanları ise Şam, Lazkiye, Kamışlı ve Deyrizor’da ikamet etmektedir (Aşırılı, 2016, 140). Ermenilerin Suriye’de ki varlıkları eski tarihlere dayanmakla beraber 1915 yılında Osmanlı Devletinin çıkardığı “Tehcir Kanunuyla”³ beraber Ermenilerin Suriye’de ki nüfusu artmıştır.

Arap olmayıp Sünni Müslüman olan diğer iki etnik topluluktan biri Çerkezler, diğeri ise Türkmenlerdir. Suriye’de Ermeniler gibi Çerkezler⁴ de asimilasyona karşı direnmeyi başarmışlardır. Çerkezler, gelenek ve dillerini korumuşlar, hatta otonomi iddiasında bulunmuşlardır (Hourani, 1947, 85).

¹ Suriye’de Kürtler, Suriye’nin kuzeyinin yanı sıra Tartus eteklerinde, Halep’te ve Şam’da da yaşamaktadırlar. Çoğunlukta Kürtçe ve Arapça konuşmaktadırlar. Buna ek olarak Şam’da yaşayan Kürtler genelde Arapça konuşmaktadır. Kürtlere karşı asimilasyon girişimleri olsa da eğitimden uzak olmaları onların asimile olmasına mani olmuştur. Hourani (1947, 85), manda döneminde bölge Kürtlerinin Türklerden ve Araplardan uzak kalıp daha çok Ruslara ve Fransız mandasının da etkisiyle Fransızlara sempati duyduklarına işaret etmektedir. Suriye’de Hafız Esad’ın yönetimi ele geçirmesinin ardından “Kürt politikası”, komşu ülkelere karşı bir dış politika aracı olarak belirlenmiştir. Esad Kürtleri, 1976’da Şam’da Kürdistan Yurtseverler Birliği’nin kurulmasına izin vererek Irak’a karşı, 1980’li yıllardan itibaren PKK’ya ve liderine verdiği destek ile Türkiye’ye karşı kullanmıştır. Şam yönetimi, Türkiye’ye ve Irak’a karşı Suriye’nin kuzeyinde desteklediği Kürt grupların ve aşiretlerin radikalleşmesi durumunda rejime karşı bir tehdit oluşturmaması için aşiret liderleriyle iletişim kanalları kurmuştur (Tejel, 2009, 154-162).

² Suriye’de yaşayan Ermeniler asimilasyona karşı direnmiş olan en büyük azınlık gruplarından biridir. Suriye’de kendi dillerinde eğitim görmeyi ve gazeteleri okumayı, kültür ve geleneklerini bağlı kalmayı sürdürmüşlerdir. Suriye’de bulunan Ermenilerin çoğunluğu Gregoryen Ermeni Kilisesi mensubu olup çok az kısmı Ermeni Katolik Kilisesi cemaatine bağlıdır (Akdemir, 2000, 203).

³ Osmanlı Devleti döneminde 1915 yılında çıkarılan “Tehcir Kanunu” ile yaklaşık 500 bin Ermeni Anadolu topraklarından tehcir edilmiştir. Suriye’ye ulaşabilen Ermeniler çoğunlukla Halep’e yerleşmişlerdir. Halep’e ulaşan Ermenilerin sayısı 100 bin olarak tahmin edilmektedir (Halaçoğlu, 2001, 76-78). 1919 yılında tehciye tabi tutulanlar için çıkartılan “geri dönüş kararnamesi” ve Fransa’nın Anadolu’yu işgal etmesiyle beraber Ermeniler arasında Türkiye’ye geri dönenler olmuştur. Ancak 1920’lerde Fransa’nın Anadolu’dan çekilmesiyle Ermeniler de geri çekilmiştir (Halaçoğlu, 2001, 84). Kilikya’dan Halep’e gelen bu Ermeni göçmenler, daha sonra El-Cezire bölgesindeki Kamışlı, Haseke gibi kasabalara yerleşmişlerdir. Ayrıca, 1939 yılında Hatay’ın Türkiye’ye ilhakıyla beraber Hatay’da yaşayan Ermeniler de Suriye’ye; Halep’e ve Kesap’a göç etmişlerdir (Özşavlı, 2017, 260).

⁴ Çerkezler Suriye’ye 1872 ve 1878 yıllarında Rusya’dan ve Balkanlardan göç etmişlerdir. Türk topraklarına yerleşen Çerkezler buradan Suriye topraklarına yerleştirilmiştir. Çerkezler daha çok ülkenin güneyinde yaşarlar. Özellikle Golan bölgesinde sayıları epey fazladır. 1967’de İsrail tarafından işgal edilen bölgenin en mühim kenti olan Kunaytira kimi zaman “Çerkezlerin başkenti” olarak da anılmıştır. Nüfuslarının 70 bini bulduğu tahmin edilen Çerkezlerin bir kısmı da Humus, Hama, Rasulayn, Kamışlı ve Halep’te bulunan köylerde yaşamaktadır (Abdullah, 1985, 30-31). Günümüzde Çerkezlerin sayıları göçlerin neticesinde azalmaktadır.

Türkmenler⁵ ise Suriye’de problemsiz bir toplum olmuşlardır. Ziraatla uğraşan birçok Türkmen asimile olarak Araplaşmıştır. Asimile olmaya yüz tutsalar dahi örf, adet ve dillerini kısmen sürdürmeye çalışan Türkmenler de bulunmaktadır (Hourani, 1947, 85).

Suriye’nin dini yapısında İslam’ın önemli bir rolü vardır. İslam dinine mensup olan nüfusun oranı yüzde 90’ını bulmaktadır. Yüzde 10’lık kısmın çoğunluğunu Hristiyanlar oluşturmaktadır. Bu oranın içerisinde az da olsa Yahudilik ve Yezidilik dinlerine mensup olanlar da bulunmaktadır. Ülkede İslamiyet ve Hristiyanlık hâkim olan dinler iken bu dinlerin birçok mezhep ve cemaatlere bölündüğü ve yeknesak bir yapıdan bahsetmenin söz konusu olmadığı belirtilmelidir.

İslam dinine mensup olanlar Suriye’de çoğunluğu oluşturmalarına rağmen yüzde 90’lık kısmın tamamının aynı İslam dinini yaşadığını ve aynı görüşlere sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. İslamiyet içerisinde dört Halife döneminden sonra ve ilerleyen süreçte bölünmeler yaşandı. Bu bölünmeler Suriye’de birçok mezhebe zemin hazırlarken ülkede Sünniler çoğunluğu oluşturmaya devam etti.

Sünniler Suriye’de İslam dinine mensup olanların yüzde 69’unu oluşturmaktadırlar. Lazkiye ve Süveyde illeri hariç tüm bölgelerde çoğunlukturlar. Suriye’de yaşayan Sünniler geçmişte çoğunluk olmanın verdiği güçle beraber ülkeye hâkim olan güçtü. Osmanlı Devleti döneminde, devlet ile aynı mezhebe sahip oldukları için devlet tarafından desteklendiler. Ancak Fransız Manda yönetimi ve sonrasında Baas Partisinin kuvvetlenmesi ve Hafız Esad’ın 1970’de iktidarı ele geçirmesiyle ülkedeki Sünni hâkimiyet sona erdi. 1970 yılından sonra Sünniler Baas kadrolarında yer almaya devam etse de iktidarda yer alamadılar (Atlıoğlu, 2006). Kumaraswamy (2003, 247), ülkede çoğunluğu oluşturmalarına rağmen azınlıkların yaşadıkları sıkıntıları yaşayan Sünnileri, “çoğunluk sahibi azınlıklar” olarak tanımlamaktadır.

⁵ 11. yüzyıldan beri Suriye’de oldukları tahmin edilen Türkmenler, nüfusun yüzde 1 ila 2’si arasını oluşturmaktadır. Geçmişte göçebe olarak yaşasalar da daha sonra yerleşik hayata geçmişlerdir (Akdemir, 2000, 202-203). Türkmenler çoğunlukta Suriye’nin kuzeybatısında, Nusayrilerin yoğun olarak yaşadığı dağlarda –bu bölgedeki nüfusun %13’ünü oluşturmaktadırlar-, Lazkiye’de ve Halep’te yaşamaktadırlar (Abdullah, 1985, 31). 1939 yılında Hatay Türkiye topraklarına katıldığında bazı Türkmenler Türkiye’ye gelse de çoğunluk yaşadıkları yerlerde kalmaya devam etmiştir. 1945 ile 1970 yılları arasında Suriye’de yaşayan Türkmenler arasında Türkiye’ye toplu göç edenler de vardır. Göç eden Türkmenler daha çok Hatay’a, Kilis’e, Adana’ya ve Gaziantep’e yerleşmeyi tercih etmişlerdir (Vurmay, 2011, 74).

Suriye’de İslam dinine mensup kişiler arasında Sünnilikten sonra en fazla görülen mezhep Şiiliktir. Şiilik tarihte Sünniliğin karşısına çıkan ve siyasi bir tavırla farklı bir mezhep olan ilk oluşumdur (Kurşun ve diğ., 2013, 19). Şia mezhebi kendi içerisinde üçe bölünmektedir. Bunlar; Zeydilik, İmamiye ve İsmaililik’tir. Bu üç grup arasından Suriye’de en revaçta olanı İsmaililik’tir. Suriye’de bulunan Dürzilik mezhebi de İsmaili mezhebinden tevellüt etmiş ve kendilerini “muvahhidin”, yani “Allah’ın birliğine inananlar” olarak isimlendirmişlerdir (Akdemir, 2000, 205). Bu mezhepler Sünni inanışa göre heterodoks gruplar olarak görülmüş ve bu gruplara karşı genel olarak toleransız ve hoşgörüsüz bir tutum takınılmıştır.

İsmaililik⁶ Şiiliğin ana kollarından biridir. Suriye’deki İsmaililerin yaklaşık yüzde 80’ni Hama’da yaşamaktadırlar. Hama’da ise daha çok bulundukları yer Mesef ve Selemiye bölgeleridir. Bir kısmı da Banyas’ta yaşamaktadır (Tavil, 2000, 323). Bu bölgelerde genelde tarım ile uğraşmaktadırlar. 1946 yılında Suriye’nin bağımsızlığını kazanmasının ardından İsmaililer ekonomik ve sosyal olarak hızlı bir gelişim gösterdiler. Baas iktidarı ve Hafız Esad’la beraber ekonomik ve sosyal durumları daha da gelişen İsmaililer devlet dairelerinde memur olmaya ve kentlere göçmeye başladılar (Dam, 2000, 32-33).

İsmailiye’den kopmuş dini-siyasi bir mezhep olan Dürzilik⁷ mezhebine mensup olan Suriyeli Dürzilerin yüzde 90’ına yakını Suriye’nin güneyinde bulunan Süveyde’de yaşamaktadır. Burada yaşayan Dürziler kendilerini kısıtlayacak⁸ ve onları asimile

⁶ Şiiliğin bir kolu olan İmamiye mezhebinden kopmuşlardır. İmamiye’nin on iki imamından altıncısı olan Cafer Es Sadık’ın ölümünün ardından İmamiye’den ayrılmışlardır. İsmaililik, Cafer Es Sadık’tan sonra imamlığın İsmail’e geçtiğini kabul eder. Bu durum Şia içerisindeki en büyük tartışmanın temelini oluşturmaktadır (Bağlioğlu, 2004, 42). İsmaililik ortaya çıktığından beri Sünniler tarafından İslam dışı bir mezhep olarak görüldüğü gibi, bazı Şiiler tarafından da aynı şekilde görülmüştür. Bu sebeple çoğu zaman baskıya maruz kalmışlardır. Bu baskı onların gizli şekilde örgütlenmelerine sebep olmuştur. Gizli olarak örgütlenmeleri cemaat içinde kopukluklara ve dinsel farklılıklara, bu durum da cemaat içerisinde İsmaililik’ten tamamen kopan grupların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir; Dürzilik gibi (Bağlioğlu, 2004, 41-42). 909 yılında kurulan, 1171’e kadar varlığını sürdüren Fatımi devletiyle İsmaililer için gizlenme devri bitmiş ve İsmaililik Fatımi devletinin resmi mezhebi olmuştur (Bağlioğlu, 2004, 45).

⁷ Dürziler coğrafi olarak Biladü’s Şam adı verilen Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin toraklarına yayılmış bir mezheptir (Bağlioğlu, 2006, 97-98). 1017’de kendini Tanrı ilan eden Fatımi halifesi el-Hakimi’in veziri Hamza Bin Ali’nin kurduğu Şii bir grup olarak kabul edilir. İsmailiye içerisinde ortaya çıkmış bir oluşum olduğu için Dürzilik düşüncesinin temelini İsmaili fikirler oluşturmaktadır (Bağlioğlu, 2004, 41). Dürzilik, kendisinden önce olan bütün dinlerin hükümsüz olduğunu kabul eden, Hâkim Biemrillah’ın ulûhiyetine ve onun oluşturduğu dini varlıklar hiyerarşisine inanan ve kapalı özelliğinden dolayı varlığını hala sürdüren bir mezheptir (Bağlioğlu, 2004, 7-9; 155). Dürziler Ortadoğu siyasetinde önemli roller üstlenmişlerdir. Bölgeye hâkim olmak isteyen büyük güçler, ilk olarak Dürziler ile ittifak yapmaya çalışmışlardır (Şenzeybek, 2012, 11).

⁸ Dürziler Suriye’nin bağımsızlığını kazanmasıyla Dürzi Dağının denetim altına alınıp Arap milliyetçiliği içinde kaybolmaya karşı çıktılar. Al Atraş ailesi çevresinde toplanan Dürziler siyasi

edecek ne varsa ondan kaçıp bu bölgeye gelmişlerdir (Hourani, 1947, 77-78). Bu bölgede Dürzilerin oranı yüzde 86'yı bulmaktadır. Süveyde'de ikamet eden Dürzilerin çoğu, özellikle 17. ve 19. yüzyıllarda Lübnan, Filistin ve Halep bölgelerinden göç edenlerin akrabalarıdır. Dürziler burada genelde tarımla uğraşmaktadırlar. Süveyde'nin ileri gelenleri de Dürzi'dir. Cebel El Dürzi olarak da anılan bu bölge dışarıdan Dürzilerin bütünlüğü ile gözükmektedir (Van Dam, 2000, 31-33).

Nusayriler⁹ olarak bilinen Arap Aleviler yüzde 13'lük nüfus oranıyla Suriye'de bulunan en büyük Şii grubu oluşturmaktadır. Cebel-ül Ansariye veya Cebel-ül Alevi, yani Alevi dağı olarak anılan dağlarda yaşadıkları için uzun zaman kapalı bir toplum olarak kaldılar. Kapalı toplum olmalarının nedeni ise Sünnilerin ve Osmanlı'nın baskısından kaçarak dağlarda yaşamalarıdır. 20. Yüzyılda şehirleşmek isteseler de Sünnilerin ve Hristiyanların ekonomideki güçleri onların ekonomiye entegre olmasını mümkün kılmadı. Esad rejiminden sonra ise şehirleşmeye başladılar. Doğu'da Sehlül Garp, Güneyde Sehlül Akar ovaları, Batıda ise Lazkiye önemli yerleşim alanlarıdır (Bulut, 2002, 81-83). Lazkiye, Nusayrilerin en fazla yaşadığı yer olarak bilinmektedir. Alevilerin buradaki oranı yüzde 75'i bulmaktadır.

Nusayriler 1960'lı yıllarda Baas Partisinin Lazkiye'de ki şubesine tamamen egemen olduklarında iktidar için mücadele etmeye başladılar. Diğer etkin oldukları alan ise orduydı. Sivil kanatta 'Bölgeciler', askeri kanattaysa 'Baas Askeri Komitesi'nin çoğu Alevi ve Dürziydi. Böylece ülkenin kaderinde olan payları artmış oldu. 1963'te Baas Askeri Komitesi, Alevi Dağlarında birçok çocuğu etkisi altına aldı ve sivil kanatta güçlendi.¹⁰ Aynı yıl partiden atma furyası ile birçok Sünni partiden atıldı. Parti içinde

özerklik talep ettiler. Bir kısım Dürzi ise devletten aldıkları destekle Arap kimliğiyle bütünleşmek istiyorlardı. 1947'de bu iki grup arasında çatışma çıktı ve Al Atraş galip geldi. Merkeze karşı milis kuvveti oluşturarak Edip Çiçekli'ye karşı direndiler. Daha sonra Dürziler silahlı yolu değil siyaseti seçerek Baas ve ordu da yer aldılar (Bulut, 2002, 141-142).

⁹ Nusayrilik, Şiiilerin on birinci imamı El Askeri'ye tabi olan Muhammed Bin Nusayr tarafından 833 yılında kurulmuştur (Türk, 2002, 52). Mezhep olarak İsmailik'e benzemekle beraber her iki grup arasında ciddi ihtilaflar bulunmaktadır (Tozlu, Ürkmez, 2017, 31). İslamiyet içerisinde heterodoks olarak kabul edilen gruplardan biri olan Nusayrilik, kendine has inanç sistemine sahiptir. Nusayriler "gizlilik" ve "sır tutma" ilkelerine sahiplerdir ve bunu günümüze kadar da taşımışlardır. Bu sebeple akideleri ve iç yönetimi hakkında yeterli bilgi yoktur (Uluçay, 1996, 43).

¹⁰ Baas Partisinin 1963'te iktidar olmasının ardından Alevi köylülerinin sosyal ve ekonomik durumu gelişmeye başladı. Buna paralel olarak Lazkiye'de de hızlı bir gelişme görüldü. 1970 'te Hafız Esad'ın devlet başkanı olmasının ardından bu gelişme daha da hızlandı ve Aleviler ciddi şekilde eğitime yöneildiler. 1990 yılına gelindiğinde eğitimli Alevilerin Hristiyan ve Sünnilerle rekabet edebilir hale geldikleri görülmüştür. Bu gelişmeler birçok Alevinin kentlere göç etmesine neden olmuştur. 1970'lerde Lazkiye, Tartus, Baniyas ve Cebele gibi sahil kentlerinde Sünniler çoğunlukta iken 1990'lı yıllara gelindiğinde çoğunluğu Aleviler oluşturmıştır. Aynı şey Şam'ın çevresi içinde söylenebilir (Dam, 2000, 30-31).

Aleviler böylece daha da güçlendi. 1970 yılında Hafız Esad'ın darbe ile iktidara geçmesiyle Aleviler Suriye politikasındaki ağırlığını ortaya koydu. Esad, gücüyle birlikte parti içerisinde kendi karşıtlarını bertaraf etti (Bulut, 2002, 89-92). Suriye son 40 yılda Esad ailesi tarafından, dolayısıyla Aleviler tarafından yönetilerek yıllarca sürmüş olan Sünnilerin siyasi üstünlüğünü ele geçirdi.

Semavi dinlerden bir diğeri olan Yahudiliğin Suriye'de az sayıda inananı vardır. Suriye'de bugün mevcut olan Yahudilerin bir kısmı uzun bir tarihten beri burada yaşamaktayken, bir kısmı da Ortaçağ'da İspanya'dan kaçıp buraya sığınanlardır. 1948 yılında İsrail'in kurulmasının ardından Suriye'de bulunan Yahudilerin birçoğu İsrail'e göç etti. 1943'te ülkede bulunan Yahudilerin nüfusu 30 bin olarak tahmin edilirken bu rakam 1948'in ardından 6 bine kadar düştü (Akdemir, 2000, 207-208).

Yezidilik¹¹, Suriye'de bulunan inançlardan bir diğeridir. Muaviye'nin oğlu olan Yezid'i kutsal sayan bir mezheptir. Suriye'de Yezidilerin sayısı 10 bin olarak tahmin edilmektedir. Kürtlerin içerisinde de az sayıda Yezidi olduğu bilinmektedir. 14. yüzyılda Suriye'ye yerleşen Yezidilerin Kürtleşmesi, Kürtler arasında Yezidilerin olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Suriye'de yaşayan Yezidiler, Kirmançi lehçesiyle konuşurlar ve Cezire'de bulunan Cebel Sancar Tepelerinde, Halep'in kuzeybatısında ve Afrin taraflarında ikamet etmektedirler. Toplam nüfuslarının 5 bin olduğu belirtilmektedir (Kreyenbroek, 2014, 15).

2.2. Suriye Hristiyan Toplulukları

Ortadoğu'da doğan ve üç büyük dinden biri olan Hristiyanlık, İslam dininin ardından bölgede en fazla inanan sayısına sahip olan dindir. Bölgede yirminci yüzyılın başında nüfusun yüzde 20'si Hristiyanlardan oluştuğu tahmin edilirken bu rakam her geçen yıl azaldı (Hourani, 1947, 82). Özellikle son yıllarda yaşanan gelişmeler Hristiyan nüfusun daha hızlı bir şekilde azalmasına neden oldu.

¹¹ “Yezidilik Aleviliğe bir tepki olarak ortaya çıkmıştır”. İçine kapalı bir din olan Yezidilik, İslamiyet'in Yezidi kolundan olduğunu iddia eder. Eklektik bir inanç sistemine sahiptirler. Her dinden kendilerine bir şeyler katmışlardır (Akdemir, 2000, 208). Yezidiler, yazılı tarihe müdahale edecek bir kültüre sahip olmadıkları için genel olarak var olan tarihin ve literatürün edilgen bir toplumdur. Yezidilere ait dini metinler, 12. yüzyılda Şeyh Adi tarafından yazılan Arapça şiirler olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber dualarını Kürtçe yapmaktadırlar. Ancak bu metinlerde Yezidilik inancını anlatan hemen hemen hiçbir bilgi yoktur (Kreyenbroek, 2014, 15). Yezidi topluluğunda okuma yazmanın 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar yasaklanmış olması bu durumda etkilidir. Yezidilerin sahip olduğu dini ve kültürel ritüeller ve anlatılar sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır (Kreyenbroek, 2014, 11-12).

Suriye de Hristiyan nüfusun dramatik bir şekilde azaldığı yerlerden biridir. 1950’lerde nüfusun yüzde 14’ü Hristiyanlardan oluştuğu tahmin edilirken bugün Hristiyanların oranı için yüzde 10 telaffuz edilmektedir (Van Dam, 2017, 53). Birçok kaynak Hristiyan nüfusu yüzde 10 olarak kabul etse de farklı kaynaklar bu oranın yüzde 7’yi geçmeyeceğini belirtmektedir (Oehring, 2017, 18).

Hristiyanlar arasında Hazreti İsa’nın tabiatıyla ilgili yapılan tartışmalar bölünmeleri, birçok cemaati ve kiliseyi ortaya çıkardı. İtikadi tartışmaların yanı sıra Hristiyanlara ait kutsal mekânlara dair tartışmalar da Hristiyan cemaatler arasında devam etti.

Hristiyanlar arasında yaşanan bu itikadi tartışmalar Hristiyanları Katolik ve Ortodoks olarak ikiye ayırdı. Katolik, Roma merkezli Batı Kilisesini temsil ederken, Ortodoks İstanbul merkezli Doğu Kilisesini temsil etti (Kurşun ve diğ., 2013, 20). Hristiyanlar arasında yaşanan bu ayrılık ikiye bölünmeyle kalmadı. Aynı zaman iki kilise altında da ayrılıklar yaşanmasına ve çeşitli mezheplerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Hristiyanlar arasında bölünmelerle oluşan cemaatler Suriyeli Hristiyanlar arasında da çokça görülmekte ve bu da Suriyeli Hristiyanların homojen bir yapıya sahip olamamasına neden olmaktadır. Suriye’de yaşayan Hristiyan cemaatler üç grup altında toplanabilir. Bunlar; Doğuyu temsil eden Ortodoks Kilisesi, Birleşmiş Katolik Kiliseler ve bağımsız kiliselerdir (Pipes, 1990, 18).

2.2.1. Ortodoks Kiliseler

Suriye’de Ortodoks Kiliseler iki grup altından açıklanabilir. Bu kiliselerden birincisi ve en fazla cemaat mensubuna sahip olan Rum Ortodoks Kilisesidir. 1995 yılının verilerine göre Suriye’de 503 bin Rum Ortodoks yaşamaktadır. Bu rakam, Ortadoğu’da yaşayan Rum Ortodoksların yarısının Suriye’de yaşadığı anlamına gelmektedir. Suriye’den sonra ise en fazla Rum Ortodoks nüfusuna sahip yer Lübnan’dır (Aydın, 2011, 541). Kilisenin isminin başında “Rum (Grek)” ifadesinin bulunması, cemaatin dini ayinlerinde istimal ettiği dil ile ilgili olup, cemaatin Arapça dilini de ayin dili olarak kullandığını belirtmek gerekir (Akdemir, 2000, 206). Etnik kimlik olarak Arap kimliğe mensup olan Rum Ortodokslar, 19. yüzyılda Rus İmparatorluğundan destek görse de 20. yüzyılda Arap milliyetçiliğinin kuvvetlenmesi ve Arap milliyetçiliğini savunan Baas Partisinin ortaya çıkmasıyla Arap milliyetçiliğine yönelmeye başlamışlardır. Rum Ortodokslar, Suriye’de Hristiyanların

yoğun olarak yaşadığı yerler olan Şam, Lazkiye ve Humus'da yaşamaktadırlar. Bunların dışında Hama ve Vadi El Nasara'da da Rum Ortodokslar vardır.

Suriye'de diğer bir Ortodoks Kilisesi, Süryani Ortodoks Kilisesidir. Bu kilise monofizit öğretiyi savunun bir kilisedir. Ayrıca Süryaniler kendilerini ilk Hristiyanlar ve en eski Ortodoks cemaat olarak tanımlarlar (Albayrak, 1997, 68). Süryanilere "Aramiler" de denilmektedir. Kimi kaynaklarda ise Süryani Arami olarak yer almaktadırlar. Aramiler Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelmektedirler (İris, 2003, 9). Süryanilerin Suriye'de sayılarının 90 bin civarında olduğu belirtilmektedir. Bu da onları Suriye'de en kalabalık Hristiyan cemaatlerden biri yapmaktadır (Akdemir, 2000, 207). Süryani Ortodoks Kilisesi; Suriye, Irak, Lübnan, Türkiye, Hindistan, İsveç, Almanya ve ABD'de teşkilatlanmıştır (Albayrak, 2011, 620).

Süryani Ortodoks Kilisesi teoride olmasa da pratikte ikiye bölünmüştür. Bunlar Şam'da bulunan Patriklik merkezi ile Hindistan'ın Kerala eyaletinde bulunan merkezdir. Süryani Ortodoks Kilisesi Türkiye'de Süryani Kadim Kilisesi olarak anılmaktadır. Bunun sebebi 1782 yılında Süryanilerin patrik seçimi sırasında ortaya çıkan anlaşmazlıktır. Bu anlaşmazlık ile bir grup Süryani Roma'ya bağlanarak Katolik Süryani oldu. Bu grup 1845'te Osmanlı tarafından tanınınca da Ortodoks Süryaniler kendilerini Katolik Süryanilerden ayırt etmek için Kadim Süryani adını kullanmaya başladılar (Durak, 2000, 7).

2.2.2. Birleşmiş Katolik Kiliseleri

Birleşmiş Katolik Kiliseleri, kendi ayin düzenlerini ve asıllarını korumakla beraber Papa'nın liderliğini de kabul eden Doğu Katolik kiliseleridir. Birleşmiş Katolik Kiliseleri, beş farklı kilise altında açıklanabilir. Rum Katolik Kilisesi (Melkit) bunlardan biridir ve Katolik Kiliseleri arasında en fazla mensubu olan Kilisedir. Bununla beraber Suriye'de tüm Hristiyan cemaatler arasında da 112 bin ile sayıca ilk sıralarda gelmektedirler (Aydın, 2011, 541). Ayinlerinde Rum Ortodokslar gibi Rumca ve Arapça kullanan Rum Katolikler, 18. yüzyılda Rum Ortodoks cemaatinden ayrılmış ve kendi piskoposluk temsilciliğini Suriye'nin önemli kentlerinde meydana getirmişlerdir. Çoğunluk olarak ise Halep, Şam, Humus ve Lazkiye'de yaşamaktadırlar (Mouawad, 2017, 85).

Suriye (Süryani) Katolik Kilisesi, Birleşmiş Katolik Kiliselerinden bir diğeridir. Suriye'de ortalama 22 bin nüfusa sahip olan Suriye Katolik Kilisesi Suriye Ortodoks

Kilisesinden 1783 yılında ayrıldı. Suriye Katolik Kilisesine ait Patriklik Lübnan’da bulunmakla beraber, kilisenin ayin dili Süryanice’dir ve ayinlerini Marunîler gibi gerçekleştirmektedirler (Akdemir, 2000, 207).

Diğer bir Katolik Kilisesi Marunî Kilisesidir. Ayin dili olarak Süryaniceyi kullanan ve 12. yüzyıldan itibaren Roma’nın etkisinin hissedildiği Marunî Kilisesi 28 bin mensubu ile ülkedeki en eski Hristiyan toplulukların başında gelmektedir. Asıl olarak Lübnan’da yaşayan Marunîlerin Suriye’de yoğun olarak yaşadıkları bir yer yoktur¹² (Mouawad, 2017, 85-86).

Suriye’de bulunan diğer bir Katolik Kilisesi Keldani Katolik Kilisesidir. Nüfusları ne kadar azalsa da Irak’ta en kalabalık Hristiyan cemaatlerden biri olan Keldanilerin sayısı Suriye’de yalnızca 7 bin civarındadır (Aydın, 2011, 541). Keldaniler için “Nasturiler” de denmiştir. Çünkü Keldaniler 1552 yılından önce Nasturi Kilisesine bağlılardı ve daha öncesi için ise Keldanilerin Süryani oldukları söylenmekteydi. Keldaniler Papa’ya bağlı olduklarını belirttikleri halde ayinleri Nasturi ayinleri ile benzer olmaya devam etmektedir (Albayrak, 2011, 626).

Keldani Kilisesinin diğer kiliselerden farklı bir özelliği vardır. Keldani Kilisesi Doğu Hristiyanlığı ile Batı Hristiyanlığı arasında köprü vazifesi görmektedir. Keldani Kilisesi Doğu Kiliselerindendir ve Doğulular gibi düşünürler ve yaşarlar. Ancak resmiyette Batıya, yani Roma’ya bağlılardır. Keldaniler Doğu Hristiyanlığından olmasına rağmen Papa’yı tanımaktadırlar. Normal şartlarda Doğu Hristiyanlığı Papa’yı tanımamaktadır (Albayrak, 1997, 95). 1952 yılında Roma’ya bağlanan Keldaniler ile Roma birbirlerine şüphe ile bakmaktadır. Roma, Keldanilerin kendisine bağlanmasına rağmen onların gerçekten Katolik olmadığını, kendi inanç ve ayinlerine bağlı kaldığını belirtmiştir. Bununla beraber Keldani Kilisesi Patrikleri Roma tarafından onaylanmaktadır. Roma’nın onaylamadığı Patrik seçimi geçersiz sayılmaktadır (Albayrak, 1997, 13).

Keldaniler Irak başta olmak üzere Suriye, İran, Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Mısır’ın yanında Rusya, Hindistan, Fransa, Avrupa ve ABD’ye dağılmışlardır.

¹² İlk zamanlar Marunî Kilisesi monotelit (Hazreti İsa’da tek bir ilahi irade olduğunu savunan doktrin) düşüncüyü, yani Hazreti İsa’nın tabiat olarak hem insani hem de tanrısal tabiata sahip olduğunu, bununla beraber tek bir iradesinin olduğunu savunmuştur. Savunulan bu düşünce 13. yüzyılın başında, büyük çabalarla Roma etkisine girildikten sonra terk edilmiştir (Işık, 2005, 220-221).

Birleşmiş Katolik Kiliseleri başlığı altında değinilecek son kilise Ermeni Katolik Kilisesidir. Çoğunluk olarak Gregoryen Ermeni Kilisesine mensup olmalarına rağmen az sayıda da olsa Ermeni Katolik Kilisesine mensup olanlar da vardır. Suriye’de ki Ermeni Katoliklerin sayısı 22 bin civarındadır. Ermeni Katolik Kilisesi 1742 yılında Gregoryen Ermenilerden ayrılıp 1763 yılında Şam’da kendi kiliselerini kurdular. Suriye’de çoğunlukta Halep, Şam ve Kamışlı’da yaşamaktadırlar (Aşırılı, 2016, 153).

2.2.3. Bağımsız (Diğer) Kiliseler

Suriye’de bulunan ve bağımsız veya diğer kiliseler olarak ifade edebileceğimiz kiliselerden biri Gregoryen Ermeni Kilisesidir. Gregoryen Ermeni Kilisesi, kendilerinin apostolik olduklarını, yani direk olarak havariler tarafından kurulduklarını belirtmektedirler. Kiliselerin “apostolik” olmakla amaçladıkları, kendilerini havarilere veya Hazreti İsa’ya bağlayarak hem kutsallık hem de kadimlik kazanmak istemeleridir (Küçük, 1996, 117-118). Gregoryen Ermeni Kilisesi monofizit¹³ öğretiyi benimsemekte ve ayin dili olarak Ermenice’yi kullanmaktadır (Akdemir, 2000, 207). Ayin dili Ermenice olan Gregoryen Ermeniler, etno-dini bir grup oluşturmuşlardır (Kurşun ve diğ., 2013, 21). Suriye’de yaşayan Ermenilerin çoğu bu cemaate mensuptur. Geri kalanı ise Ermeni Katolik ve Protestan’dır. Çoğunluk olarak Halep’te yaşarlar. Bir kısmı ise Şam, Lazkiye, Kamışlı ve Deyrizor’da ikamet etmektedir (Aşırılı, 2016, 140). Gregoryen Ermeni cemaatinin sayıları kesin rakamlar olmasa da 112 bin olduğu belirtilmektedir. Bu rakam Gregoryen Ermenileri Suriye’de, Rum Katoliklerle beraber en kalabalık cemaatlerden biri yapmaktadır (Orhan, 2012, 12).

Suriye’de mevcut olan diğer bir bağımsız kilise Nasturi (Asuriler) Kilisesidir. Nasturi Kilisesinin diğer kiliselerle bir bağı yoktur ve nüfusları 17 bine yakındır (Aydın, 2011, 541). Doğu Hristiyanlığında Nasturilik olarak bilinen akım Doğu Asur Kilisesinin kurucusu Nestorius(Nastur) tarafından kurulmuştur. Nasturiler, kurucuları olan Nastur’un diofizit¹⁴ öğretisine inanmaktadırlar (Albayrak, 1997, 73-74). Nasturiler,

¹³ Hazreti İsa’nın tabiatıyla ilgili yapılan tartışmaların neticesinde ortaya çıkan öğretilerdir. Temel mesele, insanın ve Tanrının tek bedende nasıl bir arada bulunacağı ile ilgilidir. Yani Hristiyanlık içerisinde ki itikadi tartışmalar Hazreti İsa’nın ilahi ve insani tabiatının hangi şekilde bir arada olduğuyla ilgili olmuştur. Bu tartışmada Hazreti İsa’nın insani ve Tanrısal doğası arasındaki ilişkide birliği savunan ve Hazreti İsa’nın doğduğunda Tanrısal doğasının var olduğuna inanan görüş monofizitizm ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu öğreti Meryem’i de Tanrı doğuran olarak kabul etmektedir (Çoban, 2013, 16-20).

¹⁴ Beşinci yüzyılda Hristiyanların Meryem’in üzerine yoğunlaştığı tartışmalarda Nastur, Meryem’in Tanrı anası olmadığını, bu sebeple Hazreti İsa’nın insan olarak doğup daha sonra Tanrı tabiatını kazandığını savunuyordu. Hazreti İsa’nın Tanrısal doğasının doğduğunda değil, kelimadan sonra

Roma otoritesini benimsememektedirler ve Nasturi Kilisesi günümüzde de Nasturi öğretisine bağlılığını korumaktadır. 1933 yılında Irak'ta yaşanan Simele Katliamı¹⁵ sonrası Nasturiler Fransa kontrolünde olan Habur bölgesine yerleştiler. Daha sonra diğer Nasturiler de bu bölgeye gelmiştir. Kamışlı ve Haseke arasında bulunan Habur Nehri çevresine 35 Nasturi köyü kurulmuştur (Solomon, 2000).

Son olarak değinilecek olan kilise Protestan Kilisesidir. Suriye'de ki Protestan nüfusu ortalama 20 bin olarak kabul edilmektedir. Protestan cemaatine mensup olan Suriyeliler çoğunlukta Arap'tır ve Şam'da mevcut olan Protestan manastırı ile bağlantılılardır (Mouawad, 2017, 86).

2.3. Osmanlı Devleti Dönemi ve Suriyeli Hristiyanlar

Suriye toprakları 634 yılından itibaren İslam devletlerinin; 1516 yılında Osmanlı Devleti ile Memluk Devleti arasında yapılan Mervidabık Savaşının ardından Osmanlı Devletinin yönetimine girdi ve 1918 yılına kadar Osmanlı Devletinin hâkimiyetinde kaldı. Osmanlı Devleti zamanında Bilad-i Şam olarak geçen Suriye toprakları, ilk başta Halep ve Şam olarak iki eyalet halinde, daha sonra Trablus'un da ayrı bir eyalet olmasıyla üç eyalet halinde yönetildi¹⁶(Kurşun ve diğ., 2013, 58).

Osmanlı Devleti diğer bölgelerde olduğu gibi Suriye'yi de eyalet(vilayet), sancak, kaza, nahiye ve köy şeklinde belirli bir idari düzen ile yönetti. Vilayetler valilerce idare edilirken sancakların idaresi mutasarrıflar tarafından sağlandı. Vilayetin valisi Osmanlı Padişahı tarafından atanmakta olup askerlik ve adalet dışındaki idari işleri yapmaktaydı. Suriye'nin tamamı padişahın merkezden atadığı valiler tarafından yönetilirken Lübnan'daki feodal yapıya pek karışılmadı¹⁷ (Umar, 2004, 14-15). Osmanlı Devleti, Suriye'ye vali atarken devlete bağlı kalmaları adına bölgenin nüfuzlu kişilerini tercih etti. Ancak bu durum, bazı liderlerin nüfuzunu arttırmaları sonucu

olduğunu savunan bu öğretiy diyofizitizm olarak ifade edilir (Albayrak, 1997, 73-74; Çoban, 2013, 16-20).

¹⁵ Irak Hükümetinin 1933 yılında Nasturileri hain ilan etmiş, onlara karşı cihat ilan etmiştir. 63 Nasturi köyünde katliam yapılmış, 6000 Nasturi katledilmiştir (Tozduman, [01.12.2019]).

¹⁶ Daha sonra Rakka ve 1660 yılında ise Sayda eyalet haline getirilmiş ve bölge 19. yüzyılın başına kadar bu şekilde idare edilmiştir. Tanzimat'ın ilk yıllarında ise idari yapı Şam, Halep ve Sayda olarak taksim edilmiştir (Umar, 2004, 14-15).

¹⁷ Lübnan'daki yerli beyler (Prensler) Sayda valisine bağlı olmakla beraber özerk bir yönetime sahipti (Cenk, 2007, 94). İlber Ortaylı'ya (1979, 289) göre, Osmanlı vilayet yönetimi yeniden düzenlenirken 1861 yılında Lübnan'a verilen statü bu süreçte olumsuz bir örnek olmuştu. Lübnan'a Beyrut bölgesi hariç tutularak özel bir statü verildi ve Lübnan Mutasarrıflığı oluşturuldu. Bu mutasarrıflık Hristiyan bir mutasarrıf başkanlığında karma bir idari meclis tarafından yönetildi.

devlete isyan etmelerine neden oldu (Umar, 2004, 10). İlerleyen süreçte devletin bölgedeki kontrolü sağlamakta güçlük çekmesi ıslahat hareketlerinin önemini arttırmıştır. Bu konuya ilerleyen sayfalarda değinilecektir.

Osmanlı Devleti döneminde Suriye’de yaşayan Hristiyanların nüfus oranı günümüze göre çok fazlaydı. Osmanlı Devletinden sonra Hristiyanların bölgedeki nüfusu arttığı gibi sosyal durumları da gelişti (Bohac, 2010, 18). Ayrıca nüfus rakamlarına bakıldığında Osmanlı Devleti döneminde Hristiyanların doğum oranının Müslümanlara göre muhtemelen daha fazla olduğu anlaşılmaktaydı¹⁸. Bu durum bilindiği üzere yirminci yüzyılda tersine döndü (Courbage, Fargues, 1997, 178).

Osmanlı Devleti tebaasını “Millet Sistemi”¹⁹ ile yönetmiştir. Zımmi statüsü ile azınlıklar ‘bireysel’ olarak Müslüman otoriteye bağlanırken, millet sistemi ile Hristiyanlar ve Yahudiler ‘cemaat’ olarak otorite tarafından tanındı (Courbage, Fargues, 1997, 73-74). Hristiyan ve Yahudilerin “kitap ehli” olmaları onlara Müslüman toplum içerisinde bir saygı kazandırıyordu. Onlar da buna karşılık Müslüman otoriteyi tanıyordu. Bu dönemde Hristiyan ve Yahudilere kendilerinden önce bölgeyi yönetenlere göre çok daha hoşgörülü davranıldı ve Hristiyanlar ciddi baskılar görmeden kendilerini geliştirebildi (Raymond, 1995, 66-67). Kısıtlamalara rağmen Hristiyanlar bu sistem ile legal bir statüye sahip olarak kendi kimliklerini koruma hakkını elde ettiler. Bu statü ile kurumsallaşarak vakıflarını, dini kurumlarını, mabetlerini ve kişisel statülerini koruma şansı yakaladılar (Dam, 2000, 20).

Osmanlı Devleti dönemde Hristiyanlar, kendilerine verilen statüye ve devletin koruması altında olmalarına rağmen saldırılara uğramış, ancak bu saldırılar katliam şeklinde olmamış ve sistematik hale gelmemiştir. Albert Hourani’nin (1947, 18)

¹⁸ 1580’li yıllarda Halep’te Müslüman nüfus 640 bin iken Hristiyan nüfus 17 bindi. 1880 yılında ise bu rakam Halep’te Müslümanlar için 690 bine çıkarken Hristiyanların nüfusu 6 kat artarak 100 bine ulaşmıştır. Şam’da da durum aynıdır. Müslüman nüfus 452 binden 338 bine düşerken Hristiyan nüfus 40 binden 60 bine çıkmıştır. Nüfus doğum oranın Halep’te Hristiyanlar için yüzde 6 iken Müslümanlar için yüzde 0.2’dir. Şam’da Hristiyanların doğum oranı yüzde 1.5 iken Müslümanlarınki yüzde eksi 1’dir. Suriye, Filistin ve Lübnan’ı kapsayan toplam nüfus rakamlarında ise 1580’de Müslümanların nüfusu 1.3 milyon iken 1882’de 1.5 milyona, 1914’te 2.15 milyona çıkmıştır. Aynı dönemlerde Hristiyanların sayısı sırasıyla 115 bin, 500 bin ve 795 bindir (Barkan, Ö.L. 1970. Research on the Ottoman Fiscal Surveys in M.A. London: Cook Studies in the Economic History of the Middle East’den aktaran Courbage, Fargues, 1997, 81-83).

¹⁹ Bu sisteme göre insanlar etnik olarak değil din ve mezhep temelli olarak sınıflandırılıyor ve ona göre yönetiliyorlardı. Müslüman olanlar ve Müslüman olmayanlar (non-muslims) olarak yapılan sınıflandırmanın ardından Müslüman olmayanlar da Ehli Kitap olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılıyor. Müslümanların dışında Ehli Kitap olan Hristiyan ve Yahudiler bu sistemde “zimmi” statüsünü alıyorlardı. Buna göre millet sistemi içerisinde zimmi statüsünde olan Hristiyan ve Yahudi cemaatler devlet tarafından korunuyorlardı (Belge, Karakoç, 2015, 4).

ifadesine göre Millet Sisteminde, Hristiyan cemaatlerin tepki gösterdiği Nasturiler ve bazı monofizit cemaatler Bizans Döneminde göremedikleri hoşgörüyü Osmanlı Devleti zamanında görmüştür.

Suriyeli Hristiyanlar arasında bilhassa Şam ve Halep gibi ticaret yolları üzerinde yaşayan Hristiyanlar elde ettikleri belli oranda özerklikle beraber daha da güçlü tüccarlar haline geldiler (Aydos, Duran, 2000, 22). 16 ve 17. Yüzyıllarda kapitülasyonlardan sonra Avrupalıların Suriye'ye, özellikle Halep'e gelmesi ile buralarda yaşayan Hristiyanlar kendi ticaretlerinin yanında Avrupalılara da aracılık ettiler ve ekonomik olarak kendilerini geliştirdiler. O yıllar içerisinde Suriye ticaretinde önemli bir paya sahip olan Hamzavi Hanı Hristiyanların eline geçti (Raymond, 1995, 70-71). 1770 yılında ise Hristiyanların ekonomik durumunu daha ileriye taşıyacak bir gelişme yaşandı. İltizamların bölge emirlikleri adına Suriye'de Hristiyanlar tarafından işletilmeye başlanmasıyla Hristiyanların ekonomik durumu daha da gelişti. Bununla beraber, Batıdan Doğuya misyonerlik faaliyetleri için gelen Hristiyanlarla birlikte Suriyeli Hristiyanlar Batı ile ilişkiler kurmaya başladı. Bu da Suriyeli Hristiyanlarda eğitimin gelişmesini ve entelektüel bir atılımı sağladı. Bu adımların en büyük neticesi olarak Halep ve Beyrut'ta matbaalar kuruldu (Raymond, 1995, 67).

19. yüzyılın başında Suriye'ye bakıldığında; merkezi otoritenin sık sık ortadan kaybolduğu, askerlerin ve mahalli emirlerin aralarında olan çekişmelerin arttığı ve bu durumun bölgenin ekonomik durumunu olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bu dönemde mahalli organizasyon ve meslek kurumlarının destekleriyle ulema ve eşrefan nüfuzu arttı. 16. yüzyılda merkezden gönderilen Müftü ve Nakibu'l Eşraf, bu dönemde yerliler tarafından seçildi. Bu makamlar devletin atadığı valinin otoritesi karşısında direnerek nüfuzunu arttırmak ve merkezin otoritesini zayıflatmak istiyordu. Şehirlerde merkezi idarenin otoritesi zayıflarken, kırsalda da merkezi idarenin yokluğu ile mahalli, kabilevi ve dini grupların otoritesi kuvvetleniyordu. Bu nedenle bölgede nüfuzu olanların bölgeyi parsellemesi söz konusuydu. Topladıkları vergilerin bir kısmını merkezi idareye yollasalar da imar faaliyetlerine karışmıyor ve askeri hizmetlerle ilgili sorumluluk üstlenmiyorlardı (Samur, 1988, 8).

İlber Ortaylı (1979, 246-250) o dönem devletin içinde bulunduğu durumu şöyle ifade etmektedir; Osmanlı imparatorluk sistemi bir çöküntü içindeydi. Gümüş enflasyonu, deniz aşırı ticaret, gemicilik ve ateşli silahlar teknolojisindeki gelişmeler, Osmanlı

toplumsal ve siyasal düzenini sarsmaktaydı. Bu çöküntüye rağmen devlet adamları durumun vahametini 18. yüzyılda anlayabilmişlerdi. Avrupa'nın savaş tekniğinde ileri olduğu kabul edildiği gibi sanayide de ileri olduğu anlaşılmıştı. Bu durum devlet adamları içerisinde bir ıslahat eğiliminin uyanmasını sağladı. Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu çöküntüden ancak köklü ıslahatlar ile kurtulabileceğini anlamıştı.

1826 yılına gelindiğinde II. Mahmut Yeniçeri Ocağını kaldırdı. Böylece devlet hem Yeniçeri Ocağından kurtuldu hem de ocakla işbirliği yapan ulema sınıfının baskısından da devleti kurtardı. II. Mahmut merkezi iradenin başkentte olduğu kadar eyaletlerde de tek otorite kaynağı olmasını istiyordu. Bu çerçevede geleneksel, yerleşmiş hak ve imtiyazların verdiği yetki sahibi kurumların yerine Sultanın iktidarına dayanan yeni kurumlar tesis edildi (Samur, 1988, 14).

19. yüzyılda Suriye'de Müslümanlar ile Hristiyanlar ve Yahudiler arasındaki ilişkiler tamamen gayrimüslimlerin lehine dönmeye başladı. 1830 ile 1860 arasında iktisadi durum da siyasi durum da gayrimüslimlerin lehineydi. 1838 yılında Osmanlı-İngiliz anlaşması ile İngiltere'ye mevcut imtiyazlara ek olarak yeni ticari imtiyazlar verildi. Daha sonra bu anlaşma Batılı 22 ülkeyi de kapsadı (Samur, 1988, 14). 1838 Ticaret anlaşmasının en belirgin sonucu olarak tezgâh sanayii çöktü ve yarı sömürgeleşme süreci hızlandı. Şam ve Halep'te el sanayii merkezleri tamamen bitti²⁰ (Ortaylı, 1979, 303). 1825 yılında Halep'te 12 bin dokuma tezgâhı varken bu rakam 1845'te 1500'e kadar düşmüştü²¹ (Owen, 1993, 94).

19. yüzyıldan itibaren, Osmanlı tebaası olan gayrimüslim tüccarlar da ahidnameli tüccar statüsü elde ederek Avrupa Devletlerinin sahip olduğu imtiyazlardan faydalanma hakkı elde ettiler²²(TDV, 1991, 159). Bu imtiyazlar Hristiyan ve

²⁰ Tanzimat ile bazı fabrikalar açılrsa da ömürleri kısa olmuştur ve çok az sayıda fabrika –Paşabahçe, Hereke Halı, Feshane gibi- devletin desteğiyle günümüze kadar ulaşabilmiştir. Ticaret anlaşmasıyla Şam ve Halep'in yanında Bursa, Bilecik, Ankara, Amasya, Tırnova, İşkodra, Edirne, Kütahya ve Selanik gibi el sanayiinin ön planda olduğu yerlerde de bir çöküntü yaşandı. Halıcılık merkezi olan Isparta ve Uşak'ta üretim düştü. Mesela İşkodra'da 1812'de 600 ipek tehgahı varken bu rakam 40'a düşmüştü. Bursa ipek, Ankara tiftik ihraç merkeziyken bu pozisyonlarını kaybettiler. Bu durum eyaletlerde işsizlerin sayısının artmasına, bu da hoşnutsuzluğa sebep oldu (Ortaylı, 1979, 303).

²¹ Aynı kaynaktan bu rakamın 1860'larda yeniden 10 bine çıktığı görülmektedir. Bunun sebebi ise kırsalda güvenliğin tekrardan sağlanması ve hastalıkların da azalmasıyla nüfusun yeniden artması ile açıklanmaktadır. Bu durumda tekstile olan ihtiyaç da artmıştır.

²² “Avrupa Tüccarı (Beratlı Tüccar)” olarak ifade edilen bu müessese III. Selim zamanında ortaya çıkmıştır. Ahidnâmeli tüccarın dış ticarete daha imtiyazlı durumda olmasının yanı sıra, elçilik ve konsoloslukların kullanacakları tercümanlara cizye ve benzeri tekâliften muafiyet hakkının getirilmesi gayrimüslim tebaanın ilgisini çekmişti. Süreç içerisinde Avrupa ile ticaret yapan Müslüman tebaanın Avrupa tüccarlarına veya Avrupa Devletleri tüccarlarına komisyon vermek durumunda kalması ile Müslüman tüccarlar için de yeni bir düzenleme getirilmiştir. II. Mahmut zamanında Müslüman tüccara

Yahudilerin ticarete ve finansta ciddi manada başarı yakalamalarını sağladı (Schilcher, 1985, 70, 82).

1832 yılında Şam'ın 8 yıllığına İbrahim Paşa komutasında Mehmet Ali Paşa'nın hâkimiyetine girmesiyle Şam'daki Hristiyanlar için önemli değişimler oldu. İbrahim Paşa, Hristiyan atlılardan oluşan Lübnan Birliği ile Şam'a girdi. Hristiyanlar ve Yahudiler üzerine konulan bütün kayıtları kaldırdı. Reayanın birbirinden farksız olduğu ilan edildi. Gayrimüslimlere yönelik olan ata binme, silah taşıma, cariye satın almak, renkli sarık sarmak gibi yasaklar kaldırıldı. İbrahim Paşa, tımar heyetinin başına bir Hristiyan koyarak alkol alışverişinin de serbest kılınmasını sağladı. İbrahim Paşa'nın ordusunda bulunan Fransız öğreticilerin şehirde Fransız kıyafetleri ve atlarla dolaşmaları Müslümanların tepkisinin yoğunlaşmasına neden oldu (Sabbanu, 1981, 50'den aktaran Samur, 1995, 59).

Hristiyanlar ticarete iyi yerlere gelip daha da zenginleşirken Müslüman toplum içerisinde artan işsizlik Müslümanları rahatsız ediyordu. Bununla beraber merkezi iradenin eyaletlerde otoritesini her yönden arttırmak istemesi de nüfuzu kuvvetli kişiler için rahatsızlık vericiydi. Devlet iltizam sistemini kaldırarak vergi teşkilatını kurmak istiyordu (Ortaylı, 1979, 303). Neticede toplumdaki basınç arttı ve bu basınç Hristiyanlara karşı olan öfkeyi de arttırdı. İbrahim Paşa'nın Suriye'yi ele geçirmesiyle Hristiyan tebaanın lehine alınan kararlar, Müslüman toplum içinde biriken öfkeyi Hristiyanlara karşı tehditlere çevirdi. Aynı süreçte halkın İbrahim Paşa'ya olan tepkisi de büyüdü. Müslüman mahallerinde yaşanan gösterilerde ileride yaşanacak olan Müslüman-Hristiyan çatışmasının temel sloganları atılıyordu: "Allah Sultana yardım etsin; Kâfirleri helak etsin" (Sabbanu, 1981, 59-64'den aktaran Samur, 1995, 61-62).

İbrahim Paşa Suriye'den çekildiğinde Hristiyanlar aynı imtiyazları sürdürmek isteselerde Müslümanların tepkileriyle karşılaştılar. Ancak Müslümanlar Osmanlının bu imtiyazları sürdüreceğini belirtmesine daha da şaşırdılar (Commins, 1993, 20-21). Suriye geri alındığında Hristiyanlara serbest kılınan yasaklar meşveret meclisinde geri getirilse de, Serasker Ahmet Zekeriya Paşa'nın emriyle bu karar lağvedildi ve İbrahim Paşa düzenine geri dönüldü. Ahmet Zekeriya Paşa'nın böyle bir karar almasında, aynı

diğerleriyle aynı statüde dış ticaret yapma imkânı getirilmiş ve "Hayriye Tüccarı" sınıfı ortaya çıkmıştır (TDV, 1991, 159-160; TDV, 1998, 64-65).

dönemde Osmanlı Devletinde yaşanan gelişmeler ve Mısır yönetiminde alınan benzer kararlar etkiliydi (Samur, 1988, 13-14).

Osmanlı Devletinin her geçen gün daha da zayıflamasıyla Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti altında yaşayan Hristiyanların statülerinin daha da iyileştirilmesi için baskısını arttırdı. Özellikle Fransa, Suriye’de yaşayan Katoliklerin ve diğer Hristiyanların koruyuculuğunu üstleniyor ve bunu önemli bir görev olarak görüyordu. Hatta bazen Hristiyan olmayan azınlıkların koruyuculuğunu dahi üstlenmek istiyorlardı (Hourani, 1968, 156-158). Avrupa, ticaret anlaşmasıyla Osmanlı için liberal bir düzen sağladıktan sonraki vazifesini, iş yaptığı ve kendi komisyoncusu olan gayrimüslim tebaanın eşitlik ve güvenliğini sağlamak olarak görüyordu. Tanzimat Bürokrasisi, her din ve gruptan tebaasına kendiliğinden eşitliğe yönelik haklar vererek Avrupa’yı işine karıştırmamayı hedeflemişti. Devlet adamları, eşitlik ilkesi ile imparatorluk içindeki buhranlara bir çözüm arıyordu. On dokuzuncu yüzyılın başından beri devleti sarsan milli ayaklanmalar, bölgesel başkaldırmalar ve Balkan halklarını kışkırtan dış devletlerin faaliyetleri eşitlik ilkesi ile sonlandırılmak istendi (Ortaylı, 1979, 264-266). Bunun üzerine Sultan Abdülmecid hem yenilik ihtiyaçlarını hem de Batılıların isteklerini göz önünde bulundurarak 1839 yılında Tanzimat Fermanını (Hatt-ı Şerif veya Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ilan etti (Samur, 1988, 15). Fermanın maddeleri kabaca üç başlık altında toplandığında; birincisi sultanlık ve valiliklerle ilgili, ikincisi halkın refahı, üçüncüsü ise gayrimüslimlerin statüsü ve devlet içinde hukuki dayanaklarıyla ilgiliydi. Gayrimüslimler bu ferman ile Müslümanlarla hukuki ve sosyal eşitliğe sahip olmuşlardı (Ma’oz, 1968, 21-26). İlber Ortaylı (1979, 267), Tanzimat Fermanında şu iki hususun açıkça görüldüğünü ifade etmektedir: Birincisi, taşrada merkezi otoriteyi arttırmak; ikincisi, fert benliğini kayıtlayıcı kurum, kanun ve usulleri kaldırmak. Ancak Ortaylı fermanın çelişik bünyesinden dolayı bu amacı gerçekleştiremediğini belirtmektedir.

Daha sonra 1856 yılında Abdülmecid Islahat Fermanını (Hatt-ı Hümayunu) çıkardı. Bu ferman ile vergide eşitliğe, gayrimüslimlere devlet dairelerinde çalışma hakkına, eyalet meclislerinde seçilmelerine, ibadethanelerinin tamirine ve inşasına izin veriliyordu (Ma’oz, 1968, 27-29). Bu fermanlardan önce gayrimüslimler

Müslümanlardan farklı kıyafetler giymek zorundaydı ve cizye²³ ödemeleri gerekiyordu. Şehir içinde ata binmeleri, önemli yerlerde atlarla yürümeleri yasaktı ve kendilerine karşı bazı onur kırıcı kısıtlamalar vardı (Ma'oz, 1968, 10). Reformlar ile bu eşitsizlikler sonlandırıldı. Tüm bunlar tam olarak uygulanamasa da bölgede yaşayan Hristiyanlara katkısı oldu (Hourani, 1947, 23-24). Reformların ortaya çıkmasında Hristiyanlar, özellikle Katolik ve Protestan cemaatler etkili oldular ve reform süreçlerinde rol aldılar (Talal, 1998, 88). Avrupa'nın reform süreçlerinde etkisi yadsınamayacağı gibi Mehmet Ali Paşa ve İbrahim Paşa'nın Suriye'de ve Mısır'daki icraatları da Osmanlı Devletinde ıslahat hareketleri için önemliydi. Mehmet Ali Paşa'nın icraatları Osmanlı yönetiminin de gerçekleştirmek istediği icraatlardı. Bu sebeple İbrahim Paşa'nın Suriye'deki icraatlarının bir kısmı Osmanlı Devletinin ileride yapacağı icraatlar için bir ön hazırlık niteliğindeydi (Samur, 1995, 118-119).

Fermanlarla beraber Hristiyanların hukuki yönden Müslümanlarla eşit duruma gelmesi ve ticari olarak iyi seviyelere ulaşmaları Suriye'de birçok olumsuz sonuca yol açtı. Hristiyanların Müslümanlar tarafından hor görülmesi yerini kine ve nefrete bıraktı. Batıya karşı bir kin oluştu ve gayrimüslimlere karşı saldırılar oldu. Avrupa müdahalesiyle Hristiyanların hakları genişlese de Hristiyanlar ve diğer dini azınlıklar Sünni halkın gözünde nefret kazandılar. Bu da Hristiyan karşıtlığının güçlenmesine neden oldu (Maoz, 1999, 4-7). Ali Fuat Paşa'nın yazdığı raporda, bu eşitlik ile Marunilerin Dürziler karşısında teşkilatlandığı ve bu durumu gören Dürzilerin de silahlandığı ifade ediliyor. Fransa'nın Hristiyanlar üzerindeki himayesi de işin içine girince Hristiyanlar Müslümanlara karşı daha da uzlaşmaz bir tavır takınırken Müslümanlar da Hristiyanların bu tavrına karşılık fırsat kollamışlardı. Suriyeli Müslümanlar arasında dolaşan bir bildiride, 1860 olaylarına giden süreçte Avrupa Devletlerinin Kırım Savaşından çıkması ve yorgun olmaları fırsat bilinerek Hristiyanlardan öç alınması gerektiği belirtilmekteydi (Ülman, 1966, 35-36).

Suriyeli Hristiyanlar açıkça yabancı konsolosluklara güvendiklerini belirtiyorlar, Osmanlı Devletinden ve halkından uzaklaşıyorlardı. Bu da toplumda büyük bir kuşkuya neden oluyordu. Birçok yerli Hristiyan devlet tarafından kendilerine eşit vatandaşlık verildiği halde Avrupa'yı Osmanlı'ya tercih ediyordu. Çünkü Suriyeli

²³ Fermanın eşitlik getirmesiyle gayrimüslimlerin de askerlik yapması gerekliliği ortaya çıkınca, gayrimüslimlerden belirli bir vergi (bedel-i askeri) karşılığında askerlikten muaf olmaları kararlaştırılmıştı (İnalçık, 2011, 67).

Hristiyanların hayat tecrübesi onlara Osmanlı'nın niyetine güvenmemeyi öğretiyor, eşit hakları olsa dahi Müslümanlarla bir arada yaşayabileceklerine inanmıyorlardı. Maoz (1988, 6) bu şüphe ile dikkate değer sayıda Suriyeli Hristiyan'ın kendilerince daha güvenli olan Mısır ve Sudan'a göç ettiğini belirtirken; İngiltere, ABD ve Avustralya'ya da gidenlerin olduğunu söylemektedir. Suriye'de kalan Hristiyanlar ise Osmanlı dönemi sona erinceye kadar Müslümanlardan kendilerini izole edip Fransa ve İngiltere'ye güvenerek yaşadılar (Ma'oz, 1988, 6).

Reform dönemi ile bölgedeki ulemanın nüfuzunun kırılması Hristiyanlara karşı olan kini ve nefreti daha da arttırdı. Yönetimsel, hukuki ve eğitimsel reformların Suriye'de tatbiki geçmesiyle ulemanın nüfuzu iki şekilde zayıfladı. Birincisi; reformlar merkezin Şam'daki kontrolünü güçlendirdi ve halkın temsil gücünü arttırarak ulemanın gücünü zayıflattı. İkincisi ise reformları ortaya çıkaran ve tatbik eden devlet kadrolarının ulemayla çatışan ve farklı çıkarlara sahip kesim olmasıydı. Bu durum, ulemanın halkı Hristiyanlara karşı galeyana getirmesine sebep oldu (Commins, 1993, 26-28).

Suriye'de Müslümanların Hristiyanlara karşı öfkesi sürekli birikti. 1858'de Suriye bölgesinde şiddetlenen huzursuzluk 1860'da Maruniler ile Dürziler arasında çatışmalara dönüştü. Bu durumun Suriye'de duyulması üzerine fırsat kollayan Müslümanlar, Dürzilerin de kendilerini kışkırtmasıyla beraber Şam'da yaşayan Hristiyanlara saldırdılar. Birçok Hristiyan öldürüldü ve semtleri ateşe verildi (Ülman, 1966, 37). Hristiyanlara ait 3000 dokuma tezgâhı tahrip edildi. Bu Hristiyanların zenginleşmesine verilen tepkiyi göstermekteydi (Commins, 1993, 25).

Olaylar sırasında bölgede olan Abdulkadir Cezayiri²⁴ emrinde olan Cezayir askerleriyle bu katliamı durdurdu. Durduramadığı takdirde bütün Hristiyanların kılıçtan geçmesi söz konusu olabileceği iddia edilmektedir. Şam'da Hristiyanların katledilmesi hadisesinden sonra Fuad Paşa ulemaların önde gelenlerini sürgün etti. Bu reformcuların reformların önünde duran ulema engelini ortadan kalması anlamına geliyordu (Commins, 1993, 26-28).

²⁴ 1830 yılında Fransa'nın Cezayir'i ele geçirmesiyle Fransızlara ve işbirlikçilerine karşı mücadele başlatmıştır. 1847'de Fransa'ya esir olmuş, 1852'de Osmanlı topraklarına sığınmış ve Şam'da ikamet etmiştir.

2.4. Manda Yönetimi ve Suriyeli Hristiyanlar

Birinci Dünya Savaşından sonra 1919 yılında Paris’te toplanan “Barış Konferansı” ile daha önce Osmanlı Devleti altında yaşayan Arap halklarının belli bir süre toparlanabilmesi için devletlerin mandası altına alınması kararlaştırıldı. Daha sonra 1920 yılında Suriye Fransızlar tarafından işgal edildi ve 1945 yılına kadar sürecek olan Fransız Manda Yönetimi başlamış oldu (Kuşun ve diğ., 2013, 60).

Fransa, Suriye’de kontrolü ele geçirdiğinde kendi çıkarlarına göre idari düzenlemeler yaptı. Bu düzenlemeler iki esasa göre yapıldı. Birincisi; kendilerini destekleyen Hristiyanları, Alevileri ve Ermenileri güçlendirdiler ve onların desteğini aldılar. İkicisi ise bağımsızlığı savunanları ‘bağımsızlığı vereceğiz’ ve ‘Siz kendinizi yönetemezsiniz’ diyerek onları oyaladılar (Umar, 2004, 454). Fransız Mandasına karşı bağımsızlık ilan etmeye çalışanların ve direnenlerin daha çok Sünniler ve Arap milliyetçileri olması nedeniyle, Fransızlar Suriye’de azınlıklarla işbirliği yaptı. Fransızlar tarafından Britanya’nın Suriye’ye müdahalesi olarak görülen Arap milliyetçiliğine karşı Fransa, Fransız taraftarlarını ve ülkedeki çoğunluğa düşmanlık besleyen grupları destekledi. Böylece toplum içinde ayrılıkçılık hissini pekiştirdi ve bunu ülke içinde yaptığı siyasi bölünmelerle –Lazkiye ve çevresinde Alevi Devleti, Cebel-i Dürzi’de Dürzi Devleti, Suriye’nin geri kalanında Suriye Devleti²⁵- destekledi. Fransızların azınlıklarla daha fazla işbirliği yapması neticesinde Suriye’de toplum içindeki bölünme ve güvensizlik arttı²⁶ (Hourani, 1947, 61-62).

Ma’oz (2010, 15), Fransız Mandasının toplumun entegrasyonunu engellemek için Hristiyan topluma otonomi verdiğini, onların dini özgürlüklerini ve haklarını geliştirerek eğitim olanaklarını arttırdığını belirtmektedir²⁷. Bu haklar 1930 Suriye Anayasasında yer aldı ve Hristiyanların resmi kurumlardaki temsiliyeti arttı. Suriye Anayasası ile Hristiyanların ve diğer dini azınlıkların hakları ve onlara karşı iyi

²⁵ Van Dam’a (2000, 21) göre Fransa bilinçli olarak mezhep bağlarını körukleyerek Arap milliyetçiliğinin yükselmesini engellemek istedi. Hristiyanların çoğunlukta temsil edildiği ve Kürtlerin yerel çoğunluğu oluşturduğu Cezire eyaletine özerklik tanınmasa da teşvik edildi.

²⁶ Fransızların tarihsel olarak bölgedeki Hristiyanların koruyuculuğunu üstlenmesi, Müslüman çoğunluğun kendilerine güven duymalarını imkânsızlaştırmaktaydı. Fransızların Birinci Dünya Savaşından önce bölgede açtığı misyonerlik okulları bu güvensizliği pekiştiriyordu (Shorrock, 1976, 63-64’dan aktaran Okur, 2009, 144).

²⁷ Hristiyanların eğitim olanaklarının artmasının bir sebebi de Müslümanların çocuklarını Fransız okullarına göndermek istememeleridir. Sünni Müslümanlar aynı şekilde askeri okullara da çocuklarını göndermemişlerdir. Fransız çıkarlarına hizmet etmemek için bu yönde davranmışlardır (Van Dam, 2000, 57).

muamele şartı resmi olarak garanti altına alındı. Anayasanın farklı (6, 15 ve 28. maddeleri) maddelerinde, herkesin sivil ve politik haklara eşit olarak sahip olduğu, ibadet ve vicdan özgürlüğü, eğitim hakkı, dini azınlıkların seçilme hakkı olduğu belirtildi. Bu haklar ile Hristiyanların resmi kurumlardaki temsiliyeti arttı (Hourani, 1947, 75; Ma'oz, 1988, 15). 1938'de devlet okullarına giden Sünniler sadece yüzde 31'i oluşturmaktaydı. Hristiyanların oranı ise yüzde 38'di (Ma'oz, Yaniv, 2010, 15). Suriyeli Hristiyanlar bu dönemde ekonomiden daha fazla faydalandı. Sahip oldukları eğitim seviyesinin katkısı ve Fransızların kendilerine verdiği cesaret bir araya geldiğinde yönetimde daha fazla yer aldılar²⁸. Bu durum modern Suriye'de toplum içerisinde Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında ekonomik, kültürel ve siyasi anlamda ayrılığın genişlemesine neden oldu (Ma'oz, Yaniv, 2010, 11).

Fransız Mandası Suriye'de Doğu Akdeniz Özel Birlikleri (Suriye Lejyonu) adında bir askeri birlik kurdu. Bu birliğe asker yetiştirmek için akademiler inşa etti. Burada eğitim alan askerler Fransız Mandasına karşı çıkabilecek ayaklanmaları bastırmak için yetiştirildi. Fransa özellikle Hristiyanlar arasında Katoliklerin ve Ermenilerin bu birliğe katılmasını sağladı. Bir de heterodoks Müslümanlar birliğe alındı. Heterodoks Müslümanlardan olan Aleviler Hristiyanlarla beraber Manda Yönetiminin ayrıcalıklı grupları olarak ordunun yüzde 46'sını oluşturdular (Atlioğlu, 2018, 53).

Bu süreçte Hristiyanlara karşı şiddet tutumu oluştu. Ulemanın baskısı ile anayasal olarak garanti altına alınan vicdan ve din özgürlüğü prensibi 1938'de lağvedildi. Müslümanlar, Osmanlı döneminde Hristiyanlar için itiraz ettikleri eşitlik ilkesine itiraz etmeye devam ediyorlardı. 1925'deki ayaklanmada, Hristiyanların Fransızlarla işbirliği yaptığına dair şüpheler üzerine Şam'da ve Humus'ta Sünniler Hristiyanlara saldırdı. 1936'da Halep ve Cezire'de Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında çatışmalar oldu. Bu çatışmaların çıkmasında Fransızların provokasyonları da etkiliydi. Fransızların ayaklanan Müslümanlara karşı Ermeni ordusunu kullanması, 1925'de Şam'da yaşanan ayaklanmada Hristiyanların silahlandırılması bu provokasyonlara örnektir (Ma'oz, 1988, 15-17).

Fransa, manda yönetimi sürecinde eğitim politikasını Fransız emelleri ve kültürü üzerine inşa etti. Kendi emellerine hizmet eden bazı okulları destekledi ve para

²⁸ Manda yönetimi döneminde Türkiye'de yerinden olan Hristiyan azınlıkların Suriye'ye yerleşmesi teşvik edilmiştir. Bu dönemde binlerce Süryani, Ermeni ve Asuri Suriye'ye yerleşmiştir (Hourani, 1947, 80).

yardımında bulundu. Fransa, özel olarak Katolik grupların faaliyetlerine ve okullarına yardım ediyordu. Çünkü bu okullar öğrencilerine Fransız kültürünü aşıyor ve onları sevdireliyordu. Bunun aksine davranan okullara yardım edilmiyor ve sayıları sınırlandırılıyordu (Atase Arşivi, 214, 215'den aktaran Umar, 2004, 464).

Hristiyanların yüzde 32'si yabancı okullara giderken, yüzde 61'i özel okulları tercih ediyor, sadece yüzde 7'lik kısım resmi okullara gidiyordu. Yabancı okulların hemen hemen tamamı ya Hristiyan misyonerlerin kontrolündeydi ya da Fransız Mandasına bağlıydı. Özel okulların da yarısından fazlası Hristiyan cemaatlere aitti²⁹ (Hourani, 1947, 82). Hristiyanların Fransız okullarını tercih etmesindeki oran Fransızlara duyulan ilgiyi göstermektedir.

Osmanlı Devleti döneminde, Hristiyan cemaatlerin temsilcisi olarak Kilise liderleri ile görüşülmesi ve Hristiyan cemaatlerin kontrolünün yine Kilise liderleri üzerinden sürdürülmesi Fransız Mandası döneminde de devam etti. Teokratik bir devlet olan Osmanlı Devleti döneminde Hristiyanların kendi mahkemelerinde yargılanmaları, olumlu bir netice olarak sahip oldukları hakların korunmasını sağlandı. Fransız Mandası döneminde sivil liderler ortaya çıkmasına rağmen Hristiyanlar, Kilise kontrolü altında kalmaya devam etti ve ruhani temsilciler liderliklerini sürdürdü. Esad rejimi de aynı şekilde Hristiyan cemaatler ile hükümet arasında ki ilişkiyi sürdürdü ve bu ilişkiyi kuvvetlendirerek Hristiyan cemaatlere katkı sağladı. Yani devlet ile Hristiyanlar arasındaki ilişkinin esası ve özü değişmedi. Ruhban sınıfının ve Kilise liderlerinin daha önce elde ettiği haklar devam etti (Asfar, 2019, 99-100).

Sonuç olarak Hristiyanların –özellikle Katoliklerin- ve diğer dini azınlıkların Fransız Mandası döneminde elde ettiği haklar ve imkânlar onları Fransızlara daha çok bağlandı. Suriyeli Katolik Hristiyanlar misyoner okulları ile bağlantı kurmaktan, Fransız dilini öğrenmekten ve Fransız mandası altında Suriye devlet kurumlarında yer almaktan memnunnardı (Barber, 2016, 456). Bu dönemde Hristiyanların Fransa'ya olan bağlılıkları Fransız kültürüne adapte olmalarını sağladı ve Fransa'yı ruhsal lider olarak görmelerine neden oldu. Bundan dolayı Fransa'nın bölgeden çekilmesi Hristiyanları önemli derecede etkilemiştir (Hourani, 1947, 106-107).

Suriye'de tüm Hristiyan cemaatler Fransız Manda yönetiminin sürmesinden yana değildi. Fransız Mandasını desteklemeyen ve bağımsızlığı savunan Rum Ortodokslar,

²⁹ Bu durum Hristiyanların sadece eğitim seviyesini arttırmıyor, eğitim çeşitliliğini de sağlıyordu.

Suriye’de bulunan Hristiyan cemaatler arasında nüfusu en fazla olan cemaatti. Rum Ortodoksların nüfus olarak Suriye’de bulunan Hristiyan cemaatler arasında önemli bir oranı oluşturuyor olması onların Fransız Mandasına karşı tutumunu önemli kılmaktadır.

2.4.1. Manda Yönetimi’nde Suriyeli Hristiyanlar: Farklı Duruşlar

Fransız Mandası döneminde azınlıklar -heterodoks Müslümanlar ve Hristiyanlar- Suriyeli Arap kimliğini benimsememiş ve Fransız Mandasına bağlılıklarını sürdürmüşlerdi. Ancak Rum Ortodokslar ve Protestanlar diğer azınlık gruplarından farklı hareket ettiler (Ma’oz, Yaniv, 2010, 16). Rum Ortodoksların Hristiyan cemaatler arasında sayıca üstün olması, onların Fransız Mandasına karşı olan tutumunu daha da önemli kılıyordu. Rum Ortodoksların çoğu Suriye’nin yeniden birleşip bir bütün olmasını isterken, diğer Hristiyan gruplar ya Batının himaye edeceği otonomiye savunuyor³⁰ ya da Lübnan’la birleşmek istiyorlardı (Hourani, 1947, 79-80).

Fransız Mandasına karşı mücadele eden Suriye Ulusal Bloğunda çoğunluğu Sünniler oluştursa da Ortodoks ve Protestanlar da öne çıktılar (Ma’oz, 1988, 14). Rum Ortodokslar Arap milliyetçiliğine genelde olumlu yaklaştılar. Diğer Hristiyan cemaatlere nazaran Arap kimliğini daha fazla benimsediler ve bundan dolayı Osmanlı Devleti zamanında da Avrupalı güçlerin müdahalesinden daha az etkilendiler. Ortodokslar Ruslarla aralarında olan geleneksel bağların 1917 Devrimi sonrası kopmasıyla Arap milliyetçiliği hareketine daha sıkı sarıldılar (Van Dam, 2000, 45).

Ortodoks ve Protestan Hristiyanların entelektüelleri komşularıyla ortak yaşamın devamını savunuyordu. Onlara göre toplumsal ve dini aidiyet duygusu toplumda bölünmeye neden oluyordu. Bunun yerine Suriye’nin ortak topraklar, Arapça dili ve Arap kültürünün ortak değerler olduğunu savunan ve seküler vatan sevgisine dayanan olgunun alması gerektiğini savunuyorlardı. Bu sebeple bu entellektüeller kendilerini Arap kültürü ve diline adanmışlar ve birçok eser ortaya çıkarmışlardı (Ma’oz, 1988, 10).

Arap ulusal hareketinde bireysel olarak önemli rolü olan Hristiyanlar da vardı. En fazla öne çıkanlar ise Faris ve Fariz Khuri kardeşlerdi. Biri 1936-1939 ve 1943-1944

³⁰ Otonomiye savunan en önemli isim Süryani Katolik Patriği Kardinal Tappouni’dir (Hourani, 1947, 81).

yıllarında meclis başkanlığı yaparken diğeri 1944 yılında Başbakanlık yaptı (Hourani, 1947, 82).

2.5. Bağımsız Suriye Cumhuriyeti Döneminde Suriyeli Hristiyanlar

İkinci Dünya Savaşının çıkması Suriye'nin bağımsızlık sürecini hızlandırdı. 1943 yılında yapılan genel seçimle bağımsızlık için mücadele eden Milliyetçi Cephe hükümetinden Şükrü El Kuvvetli devlet başkanı seçilerek bağımsızlık için resmi adım atılmış oldu. Ancak Fransızların Suriye'den çekilmesi aynı yılda gerçekleşmedi. Yoğun çatışmaların ardından Fransa 1946 yılında Suriye'den fiili olarak çekildi ve Fransız mandası sona ermiş oldu (Kurşun ve diğ., 2013, 61). Bu dönemden sonra Suriye'nin özellikle ilk yılları istikrarsız ve çalkantılı geçti. Yönetim, bağımsızlığın ilk yıllarında yapılan askeri darbelerle sürekli el değiştirdi. 1949 yılında gerçekleşen askeri darbe ile Suriye askeri darbeler dönemine girdi ve bu süreç 1970 yılında Hafız Esad'ın gerçekleştirdiği askeri darbeye kadar devam etti (Pipes, 1990, 96).

1949 yılında Edip Çiçekli, yaptığı askeri darbenin ardından homojen bir Arap Müslüman devleti kurmak istedi. Bunun için birçok kararname çıkardı ve uygulamaya çalıştı. Bu kararnameler ile ülkede yaşayan Hristiyanlar ve bazı azınlık gruplar taciz edildi (Dam, 2000, 60). Edip Çiçekli, Sünnilere göre Hristiyanların ve diğer azınlıkların eğitim kurumlarından daha fazla faydalandığının farkındaydı. 1938 yılında Hristiyanlar toplam nüfusun yüzde 19'unu oluştururken eğitim hayatındaki Hristiyanların oranı yüzde 32'ydi. Lise öğrencilerinin çoğu Hristiyan öğrencilerdi. Şam'da bulunan üniversitelerde okuyan Hristiyanların oranı yüzde 20 olsa da Hristiyanların üniversite için Beyrut ve Avrupa üniversitelerini tercih ettiği de bilinmekteydi (Hourani, 1947, 82). 1946'dan sonra ulusal entegrasyonu başlatmak isteyen ilk lider olan Çiçekli, 1950'li yılların başlarında kamu kuruluşlarını ve eğitim sistemini Araplaştırmaya çalıştı. Çiçekli, Fransız Mandası döneminde Hristiyanlara ve diğer azınlıklara yönelik kurulan meclisleri ilga etti ve otonom statülerini kaldırdı. Ayrıca mevki olarak yüksekte olan azınlıkları da uzaklaştırdı ve onların yerine Sünnileri yerleştirdi (Maoz, 1999, 58-59). Bu yıllarda Hristiyanların ve diğer azınlıkların hem devlet dairelerindeki sayıları hem de toplam nüfustaki oranları ciddi şekilde azaldı. 1948 ile 1960 yılları arasında Suriye'de Hristiyan nüfus yüzde 14'ten yüzde 7'ye kadar düştü. Ülkeyi terk eden Hristiyanlar Beyrut, Paris, Milan, ABD ve Avustralya'ya kaçtılar. Bu göçlerin sebebi 1943'ten sonra Suriye'de yaşanan siyasi

değişim, istikrarsızlık ve en önemlisi Hristiyanların ayrıcalıklarının kaldırılmasıydı (Courbage, Fargues, 1997, 190).

Bu süreçte Hristiyanlar özellikle sosyal reformları ve sekülerizmi savunan Suriye Ulusal Partisi ve Baas Partisine entegre olmaya başladılar. İki partinin kuruluşunda da Rum Ortodokslar yer almıştı (Farha, Mousa, 2015, 4). Hristiyanlarla beraber Alevi ve Dürzi gibi diğer azınlıkların bu süreçte birbirlerine yaklaşmaları sekülerizmin ve ulusalcılığın yükselmesini sağladı. Ancak sekülerizmi ve ulusalcılığı savunan bu grupların mutabakata varamadığı nokta, 1950 yılında deklare edilen Anayasa taslağına göre İslam'ın devletin dini olarak ilan edilmiş olmasıydı. Burada Baas Partisi, devlet ve din işlerini birbirinden ayırmak istemiş, ancak İslam'ın Arap milliyetçiliğinin önemli bir unsuru olduğunu da yok sayamamıştır (Maoz, 1999, 60).

Suriye'de Hristiyan nüfusun yarısını oluşturan Rum Ortodokslar, Arap kimliğini benimsemeleri ve kendilerini öyle hissetmeleri nedeniyle ulusal harekete sempatiyle yaklaştılar. Rum Ortodoksların okullarda ulusal zihniyet ile yetişmeleri ulusalcılığa sempati duymalarında ayrıca bir etkeni. Diğer taraftan, Katolik cemaatine mensup olanlar Araplık bilincinden uzak oldukları için ulusal harekete aynı sempatiyi besleyemediler. Çünkü bu gruba mensup insanların çoğu Fransız okullarında Katolik olarak ve Fransa hayranı olarak yetiştiler (Hourani, 1947, 83).

Rum Ortodoksların içerisinde ulusal hareketin ve Arap milliyetçiliğinin liderliğini yapanlar da oldu. Bunlardan biri laik ve sosyalist düzeni savunan Baas Partisinin kurucularından olan Mişel Eflak'tır. Mişel Eflak, Hristiyan kimliğiyle Arap milliyetçiliğine hizmet etmiş ve kendisi aynı zamanda laikliğin ve dini gruplar arasında eşitliğin simgesi olmuştur (Dam, 2000, 42-43).

Suriye bağımsızlığını kazandıktan sonra attığı ilk adım Hristiyanların meclisteki temsilci sayılarına karışmak oldu. Hristiyanların koltuk sayısı 1947 ile 1949 arasında 19'dan 14'e düşürüldü (Ma'oz, Yaniv, 2010, 21). 1942 yılından sonra kurulan tüm Suriye kabinelerinde Hristiyanlar az veya çok yer alırken 1958-1961 yılları arasında Suriye ile Mısır'ın kurduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti kabinesinde yer alamadıkları görülmektedir. Aynı dönemde Sünnilerin temsil edilme oranı yüzde 95'e ulaşmıştı. Bu durumun sebebi, Mısır'ın hâkimiyeti ve Sünniliğin daha baskın olmasıyla açıklanabilir. Bu kabine dışında Hristiyanlar, özellikle Rum Ortodokslar gerekli şekilde kabinelerde bulunmuşlardır (Dam, 2000, 133).

1963 yılında Baasçıların önderliğinde askeri bir darbe daha yapıldı. Bu darbeden sonra askeriyede, istihbaratta ve siyasi kurumlarda Sünnilere yönelik tasfiyeler yapıldı. Tasfiye edilenlerin yerine Aleviler, Dürziler ve Hristiyanlar tercih edildi (Dam, 2000, 71). Bu dönemden sonra Hristiyanlar Suriye Silahlı Kuvvetlerinde önemli görevlere getirildi. Özellikle askeri-teknik alanda Hristiyanlar daha ön plandalar. Ancak Hristiyanlar aldıkları önemli görevlere rağmen Suriye Bölge Komutasının üyeleri arasına dâhil olamıyorlardı. Aynı şekilde siyasette de bireysel olarak iyi yerlere gelebiliyorken grup olarak yer alamıyorlardı (Dam, 2000, 135).

1970 yılında Savunma Bakanı olan Hafız Esad, yaptığı askeri darbeden sonra 1971 yılında devlet başkanı seçildi. Bu dönemden sonra ülke Esad ailesi tarafından yönetildi. Baas Partisi Hristiyanlar, Aleviler, Dürziler ve İsmaililer ile organize olmuş bir ticari kurum gibi çalıştı ve bu gruplar Esad'ın politikasından faydalandı. Faydalanırken rejime bağlıydılar ve ideolojik olarak da kendilerini öyle tanımlıyorlardı. Hafız Esad bu grupları kayırıyor, gelişim projeleriyle onları faydalandırıyor ve üyelerine yerelde ve siyasette de istihdam sağlıyordu (Ma'oz, 1988, 195). Esad rejimi yönetimi ele geçirdikten sonra başta zenginleştirdiği Alevilerle, Şam'da bulunan Sünnilerle ve Hristiyanlarla bir nevi koalisyon kurdu (Dam, 2000, 230).

Hafız Esad azınlıkları siyasi topluma, arkasından da rejime bağlamak ve entegre etmek için askeri kurumları kullandı. Bundan dolayı Hristiyanlara, Dürzilere, Çerkezlere ve İsmaililere hem kıdemli pozisyonları ve askeri akademileri hem de muharip pozisyonları açtı ve birçok üyeyi buralara yerleştirdi. 1972 yılında savunma bakanlığına Rum Ortodoks Hristiyan olan Yusuf Şakkur'un getirilmesi buna bir örnektir (Ntv, [16.04.2019]). Ayrıca ordunun askeri memurları arasında Hristiyanların oranı yüzde 15 oldu; kıdemliler arasında ki oranları ise yüzde 5. Böylece Hristiyanların ve diğer azınlıkların Esad'tan uzun süreye dayanan çıkarları oluştu. Çünkü elde edebilecekleri fırsatlar, kariyer ve sosyal statü Esad'a bağlıydı. Hristiyanlarda Esad'ın iç politikasından memnundu ve bu politikayla kendilerini özdeşleştirmeye meyillilerdi. Çünkü bu politikayla hem sosyal hayatta İslam'ın yeri zayıflıyor hem de özel ekonomik yatırımlar için kendileri cesaretleniyordu (Ma'oz, 1988, 63-64).

1978 ile 1982 yılları arasında Esad rejimine karşı ayaklanmalar oldu. 1982'de Hama'da Esad rejimine karşı yapılan ayaklanmada binlerce sivil hayatını kaybetti. Öldürülen sivillerin sayısı kaynaklara göre değişmekle beraber bu katliam modern

zamanın en kötü katliamı olarak tanımlayan yazarlar da oldu (Pipes, 1990, 182). Binlerce insanın öldüğü çatışmalar, aynı zamanda binlerce Hristiyanın bölgeden göç etmesine de neden oldu (Mei, [16.14.2019]).

Genel olarak bakıldığında ise hem Hafız Esad hem de Beşar Esad döneminde rejimin radikal İslamcı hareketlere ve Müslüman Kardeşlere karşı baskıcı olması ve alan kazanmalarına izin vermemesi Suriye’de yaşayan Hristiyanlar için önemlidir. Suriye’de yaşayan Hristiyanlar, herhangi bir radikal İslamcı grubun Suriye’de iktidarı elde etmesi durumunda laik sistemin zayıflatılıp şeri kurallarla yönetileceklerinin farkındalar. Bu sebeple Hristiyanlar için rejimin otoriteliğinden ziyade seküler olması onlar için mühimdir. Bu sayede Hristiyanlar yaşadıkları ülkede kendilerini güvende hissedebilmektedirler (Belge, Karakoç, 2015, 3). Bu güven 1973 yılında özgürlüklerinin, kilise ve eğitim haklarının anayasal hak olarak garanti altına alınmasından sonra daha da pekişti. Ayrıca bu adım Suriye devletinin onlardan şüphe duymadığını göstermektedir (Psomas, 2012, 3).

Farha ve Mousa’ya göre Suriyeli Hristiyanlar, Esad rejiminin seküler yönetimi altında hem tolarensli muamele görmüşler, hem de hemen hemen hiçbir ayrımcılıkla karşılaşmamışlar. Bunu hem devletin hem de toplumun muamelesi açısından söyleyebiliriz. Bu sebeple Suriye Ortadoğu’da dini azınlıklar için en güvenli yerlerden biri olmuştur (Mark, Mousa, 2015, 179).

Hristiyanlar hem baba Esad hem de oğul Esad dönemlerinde rejimle iyi ilişkiler içerisinde oldular ve ibadetlerini özgürce gerçekleştirebildiler. İbadethanelerini özgürce inşa edebilirken kendi eğitim haklarını da kullanabildiler. Siyasette karar alma süreçlerinde yer almasalar da devlet kadrolarında önemli yerlerde yer aldılar. Bunların yanında, Suriye’de ticarete de önemli pozisyonlarda olan Hristiyanlar birçok meslekte de profesyonelleştiler. Ayrımcılığa ve kötü muameleye karşı rejimin Hristiyanların yanında olmasına karşılık, Hristiyanlarda Esad rejimine sadık bir şekilde bağlı kaldılar (Issawi, 2011, 250).

Halep Süryani Metropoliti Yuhanna İbrahim, 2011 yılında Türkiye’yi ziyaret ettiği sırada bir açıklama yapmış ve Suriye’de Hristiyanların sahip olduğu şartları şu şekilde ifade etmiştir: “Suriye’de dini özgürlüklerimiz Türkiye’de olduğundan daha fazla. Daha rahatız. Vakıflarımızı ve mülklerimizi istediğimiz gibi yönetiyoruz. Okullarımız serbest, kiliselerimizden vergi ve elektrik parası alınmıyor (Albayrak, 2011, 626).

Rejimin Hristiyanlara gösterdiği tolerans kurumlar ve derneklerde de görülmektedir. Suriye’de Hristiyanlara ait kurumlar ve dernekler Beşar Esad zamanında yabancı aktörlerle iletişim halinde oldular ve legal statü elde ettiler. Bu durum Hristiyanlar açısından memnuniyetle karşılandı. Çünkü Müslümanlara bu tolerans gösterilmemekte ve daha baskıcı davranılmaktadır. Bu tolerans ile Hristiyanlar, Müslüman yardımlaşma dernekleri ve kurumlarından farklı olarak hem çalışma ve sosyal işler bakanlığına kayıtlıdırlar, hem de kiliselerinin altında hizmet etmektedirler. Kayıtlara göre 2002 yılında Suriye’de ki yardım derneklerinin yüzde 20’si Hristiyanlara aittir. Bu durum Hristiyanların Müslüman çoğunluk içinde sahip olduğu özerklik olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca Hristiyan cemaatler arasındaki rekabet de bu sayının artmasında etkindir. Çünkü sosyal kurumlar toplum içinde daha fazla görünme ve itibar anlamına gelmektedir. Hristiyanlara ait kurumların rejimin sınırlayıcı ve müdahaleci politikasına rağmen legal statüye sahip olması, rejimin Hristiyanların elde edeceği sosyal ve politik gücü tehdit olarak görmediğini, rejim ile Hristiyanlar arasında bir ittifak olduğunu göstermektedir (Elvira, 95-105).

3. SURİYE İÇ SAVAŞI VE SURİYELİ HRİSTİYANLAR

2010 yılının sonunda otoriter liderlere ve kötü ekonomik koşullara karşı Tunus'ta başlayan halk ayaklanmaları kısa sürede diğer Kuzey Afrika ülkelerine ve Ortadoğu'ya yayıldı. "Arap Baharı" olarak anılan ayaklanmalar kimi ülkelerde kendi iç dinamikleriyle başlayıp öyle devam edip sonlanırken, bazı ülkelerde ise iç dinamikler ile başlamasına rağmen dış dinamikler süreci yönlendirdi. Mısır ve Tunus'ta ayaklanmalarda dış dinamiklerden ziyade iç dinamikler süreci etkilerken Libya'da iç dinamiklerin dışında dış dinamikler de süreci etkiledi ve Libya'da ki ayaklanmalar uluslararası müdahale ile sonlandırıldı. Suriye'de ise ayaklanmalar pek çok ülkenin de müdahil olduğu bir iç savaşa ve aynı zamanda vekâlet savaşlarına dönüştü.

3.1. Arap Baharı

2010 yılının Aralık ayında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde başlayan halk ayaklanmaları için genel olarak "Arap Baharı" ifadesi kullanılsa da farklı ifadeler de kullanılmış ve bu konuyla ilgili bazı tartışmalar yaşanmıştır. Arap Baharı dışında, Arap Kışı, Arap Uyanışı ve Arap Devrimi gibi tanımlamalar da kullanılmıştır. Ancak bu çalışmada daha çok rağbet edilen "Arap Baharı" ifadesi kullanıldı.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri, Batılı güçler tarafından yapay temeller ve cetvelle çizilen sınırlar içerisinde meydana getirilen devletlerdir. Birinci Dünya Savaşından sonra inşa edilen bu devletlerin vatandaşı olan insanlar, günümüze kadar bu oluşuma karşı ciddi bir tepki gösteremediler. Bunun yanında uluslararası düzenle ilgili yapılan değişiklikler de Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın otoriter devletlerinde bir reforma veya değişikliğe sebep olmadı. Buna örnek olarak Soğuk Savaşın sona ermesinin Ortadoğu ve Arap Dünyasında ciddi değişiklikler meydana getirmemesi gösterilebilir (Akbaş, 2012, 1355-1357).

Ortadoğu'nun sahip olduğu düzen, 11 Eylöl 2001'de ABD'de yaşanan terör saldırılarının ardından Birinci Dünya Savaşından sonra olduğu gibi yine dışarıdan yapılan müdahalelerle değıştirilmeye çalışıldı. Ancak tüm bölgeyi etkileyecek değışimler, 2010 yılının Aralık ayında Tunus vatandaşı olan Muhammed Buazizi'nin ekonomik şartlardan dolayı kendisini ateşe vermesiyle başladı. Bu olay Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için bir kıvılcım oldu. Ekonomik sorunlar, siyasi baskılar ve diktatörlükler bölgedeki ülkelerin ortak özellikleri olması, Buazizi'den sonra başlayan ayaklanmaların bölgedeki diğerk ülkelere sıçramasını kolaylaştırdı ve Tunus'ta başlayan halk ayaklanmaları domino etkisi yaparak Mısır, Libya, Suriye ve diğerk Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yayıldı.

Arap Baharı olarak başlayan ve tüm bölgeye yayılan ayaklanmaların ortaya çıkmasında etkili olan bazı faktörler vardır. Bu faktörler aşağıda içsel ve dışsal faktörler olarak incelenecektir.

3.1.1. İçsel Faktörler

Ortadoğu devletlerinin sahip olduğu bazı ortak özellikler ayaklanmaların başlamasında pay sahibidir. Bu özelliklerden en önemlileri, Ortadoğu devletlerinin sahip olduğu baskıcı, otoriter ve totaliter yapılarıdır. Ortadoğu devletleri sahip oldukları otoriter yönetimler ile ülkelere olağanüstü hal durumunda yönetip ulusal güvenlik bahanesiyle özgürlükleri sınırlandırdılar. Yapılan göstermelik seçimler ile demokrasi havası verilmeye çalışılsa da seçimler yıllardır koltuklarında oturan liderleri değıştiremedi. Demokratik özgürlükler ve siyasette muhalefetin oluşması birçok sebep ile engellendi. Özellikle ulusal güvenlik adı altında Ortadoğu halkları demokrasiden, siyasi haklardan, bağımsız yargı ve denetimlerden uzak bir şekilde yıllarca yönetildi. Yine ulusal güvenlik gerekçesiyle şeffaflık ve sorumluluktan uzak bir yönetim yapısı oluşturulmuştu. Ortadoğu devletlerinin sahip olduğu bu özellikler, yönetimlerin ve rejimlerin bekası ve sürdürülebilirliği için halkların hak ve taleplerinin çiğnenmesine ve görmezden gelinmesine neden oldu (Turhan, 2012, 74). Bölgede ayaklanan halkların en önemli talepleri bu doğrultuda demokrasi ve özgürlük oldu.

Ortadoğu halklarının otoriter yönetimler altında demokrasi ve özgürlükler dışında yaşadıkları en büyük problem ekonomi ile ilgilidir. Bölgenin genel ekonomik sorunları; işsizlik, enflasyon, yolsuzluk ve adil gelir dağılımının olmaması şeklinde sıralanabilir.

Özetle, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşayan insanların yönetimlerine karşı ayaklanmalarında demokrasi ve özgürlük, siyasal hak ve ekonomik şartların iyileştirilmesi gibi temel hakları için bulundukları talepler etkilidir.

3.1.2. Dışsal Faktörler

Ayaklanmaların başlamasıyla bölgede daha önce söz sahibi olan devletler, yeni bir düzenin kurulması durumunda sahip oldukları çıkarları korumak için olaylara etki etmeye ve yönlendirmeye çalıştılar. Küresel ve bölgesel güçler olayları bazen dolaylı olarak yönlendirmeye çalışırken kimi zaman ise doğrudan müdahalede bulundular. Buna Libya örnek gösterilebilir. NATO, Libya'ya müdahale ederken herhangi bir çekimserlik sergilemezken 2011 yılından beri devam eden ve yüzbinlerce insanın ölümüne sebep olan Suriye'de yaşanan olaylara müdahil olmaktan kaçındı.

Arap Baharına etki eden temel faktörlerden bir diğeri medyadır. İnternetin yaygınlaşmasıyla tüm dünyada kullanılmaya başlanan sosyal medya organları, demokrasi ve özgürlük taleplerinin hızlı bir şekilde yayılmasını sağladı. İnsanların kolayca istediği bilgiye ulaşmasını sağlayan internet ve sosyal medya organları, devletin elinde olan medya organlarıyla yapılan bilgilendirmelerin doğruluğunu sorgulatmaya başlattı. Bilgiye ulaşma kolaylığı ve insanlar arasında iletişim hızının artması ayaklanmaların başlaması ve yayılmasında önemli derecede etkiledi. İnternetin ve sosyal medyanın Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki halk ayaklanmalarında aktif bir şekilde kullanılmasından dolayı Arap Baharı için Twitter-Facebook Devrimleri de dendi (Sobhani, [13.03.2019]).

3.2. Suriye'de Arap Baharı

3.2.1. Suriye'de Arap Baharının Başlangıcı

Suriye'de halk ayaklanmasının başlamasından önce ayaklanmanın oluşumuna zemin hazırlayan tarihsel süreçten bahsetmek konunun analizi açısından faydalı olacaktır. Suriye bağımsızlığını kazandıktan sonra içerde iktidar mücadelesi yaşadı ve ülke 1970 yılına kadar aralıksız olarak iktidar ve kimlik mücadelesi içinde darbelerin olduğu bir süreç geçirdi. Hafız Esad iktidara darbeye gelerek Baas rejimini devlet rejimi olarak kabul etti; rejimin, istikrarın ve varoluşun savaşını verdi (Mercan, 2012, 11). Orduyu Baasçı rejim anlayışı ile kendi kontrolü altına aldı ve gütmüş olduğu strateji sayesinde darbeler sürecini sonlandırarak uzun yıllar siyasi ve askeri liderliğin merkezinde

olmayı sürdürdü. Hafız Esad iktidarının ve rejimin bekasını halkın taleplerinden üstün olarak gördü ve ona göre hareket etti. İç politikada bir azınlık yönetimi olduğunun farkındalığının içerisinde etnik ve mezhepsel farklılıklar üzerinden denge kurdu ve dış politikada bağımsız ve pragmatist bir şekilde politikalar yürüttü. Bununla beraber rejimin bekası için demokratik bir yönetimden ziyade otoriter bir yönetim tarzını benimsedi. Çok sesliliğe ve her türlü muhalefete karşı, başta Müslüman Kardeşler olmak üzere, şiddet ve sindirme politikası uyguladı. Bununla beraber Suriye’de demokratik girişimleri ve muhalif sesleri bastıracak güçlü kurumlar inşa etti ve bunu muhaliflere karşı kullandı. Hafız Esad iç politikada rejimin güvenliğinin ve bekasının her türlü baskı aracılığıyla sağlandığı ve de iktidarının kendinde toplandığı bir diktatörlük inşa etti (Mercan, 2012, 19-25).

2000 yılında Hafız Esad’ın ölümüyle yerine geçen Beşar Esad, hem yıllardır rejime karşı muhalif olan gruplara karşı hem de uluslararası camiaya karşı memnun edici reform vaatlerinde bulundu. Suriye yıllardır sosyalist ekonomiyle yönetildiği için ekonomi alanında liberal politikalar uygulayacağını vaat etti. Öte yandan toplumsal yapıda, başta Müslüman Kardeşler olmak üzere tüm muhalif gruplara karşı baskıyı azalttı. 2000 yılında 600 siyasi tutukluyu serbest bıraktı. Bu süreç ‘Şam Baharı’ (Dışişleri Bakanlığı, [19.03.2019]) olarak adlandırıldı. Fakat serbest bırakılan 600 kişi arasında yer alan entelektüeller, sivil tartışma formlarında ve toplumsal hayatta edindikleri muhalif rollerden dolayı 2002 yılına gelindiğinde Suriye Baharı olarak adlandırılan bu süreç sona erdi ve serbest bırakılan pek çok isim tekrardan cezaevlerine gönderildi (Aksu, 2011, 67-70).

2005 Ekiminde Müslüman Kardeşler’den liberal ve seküler kesime kadar birçok Suriyeli muhalif “Şam Deklarasyonu”nu yayınlayıp ülkede yeni dalganın oluşmasını sağlayarak ulusal düzeyde demokratik bir süreci gerçekleştirmek istedi. Fakat Beşar Esad’ın elinde bulundurduğu ordu ve istihbarat teşkilatı ‘Muhaberat’ın kendi içinde güçlü, tutarlı ve istikrarlı olması, halka karşı otokratik yönetim tarzının devam etmesini sağladı. Bunlardan dolayı 2010 yılında Tunus’ta başlayan değişim hareketleri Suriye’ye de sıçradı. Halkın taleplerinin gerçekleşmemesi ve karşılanmaması nedeniyle Mart 2011’de Suriye’nin tüm şehirlerine protestolar yayıldı (Mercan, 2012, 183-185).

3.2.2. Suriye’de Arap Baharının Yayılması ve İç Savaşa Dönüşmesi (2011-2013)

15 Mart 2011 yılında Suriye’nin Deraa şehrinde bir gencin duvara rejim karşıtı yazılar yazmasından dolayı tutuklanması, Suriye’de de protestoların başlamasına neden oldu. Deraa’da başlayan protestolar Suriyeli Muhalifler tarafından benimsendi ve ülkenin farklı şehirlerine yayılmaya başladı. Muhalifler ilk kitlesel gösterilerini ‘Öfke Günü’ ilan ettikleri 17 Mart’ta gerçekleştirdiler. Güvenlik güçlerinin bu gösterilere müdahalede bulunmasıyla üç kişi hayatını kaybetti. Bunun üzerine 29 Mart’ta Suriye hükümeti istifa etti. Ancak olayların durulmaması ve hükümet karşıtı protesto gösterilerinin artması Beşar Esad’ı reformlar vaat etmeye yöneltti ve bunun sonucunda Esad 48 yıldır var olan olağanüstü halin kaldırılacağı ve reformlar yapılacağı sözünü verdi. Fakat Esad’ın verdiği bu sözler muhalifleri ikna etmeye yetmedi ve muhaliflere karşı operasyonlar devam etti. Nisan’a doğru bu protestolarda ölenlerin sayısı 800’e yaklaştı (Turhan, 2012, 103).

Suriye’de halkı sokaklara döken ve eylemleri yapmaya sevk eden temel faktörlere daha önce değinilmişti. Burada konunun önemi gereği tekrardan kısaca bahsedilecektir. Esad iktidarının hâkimiyet anlayışından dolayı halk, hem ekonomik hem de sosyal olarak zor durumda kalmış ve reformlar yapılmasına yönelik taleplerde bulunmuştu. Suriye halkının Baas rejiminden talep ettiği reformlar dört başlık altında sıralanabilir;

- 8 Mart 1963 tarihinden bu yana ülkede uygulanan olağanüstü halin kaldırılması,
- Başta İçişleri Bakanlığı olmak üzere çeşitli hükümet kurumlarının sivilleştirilmesi, güvenlik birimlerinin görev alanlarının yeniden tanımlanması, yasama, yürütme ve yargı organlarının yapılandırılması ve yargının bağımsızlaştırılması,
- Bireysel hakların tanımlanması, vatandaşlık verilmeyen Kürtlere vatandaşlık verilmesi ve ülkedeki gelir dağılımında adaletin tesis edilmesi,
- İktidardaki Baas Partisi’nin gücünün sınırlandırılarak siyasi partiler yasasında değişiklik yapılması (Sandıklı, Semin, 2012, 6-8).

Bu talepler karşısında Esad iktidarı, ağırdan alarak da olsa bazı reformlar yapmaya başladı. 29 Mart 2011 tarihinde görevdeki hükümet istifa etti. 14 Nisan 2011 tarihinde

Adil Safer başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Yeni hükümetin 19 Nisan günü aldığı kararla 48 yıllık olağanüstü hal kaldırılmış oldu. Ayrıca yurttaşlık hakkına sahip olmayan ve büyük çoğunluğu ülkenin kuzeydoğusunda yaşayan yaklaşık 300 bin Kürt kökenli Suriyeliye kimlik verildi. Esad yönetimi, muhalefetin reform talepleri üzerine yasal çerçevede bazı düzenlemeler gerçekleştirdiyse de bu reformları hayata geçiremedi. İktidarının devamını sağlayacak tedbirlere yöneldi ve gösteri yürüyüşlerine şiddetle mukabele etmeye devam etti (Orhan, 2011, 8). Eylemlere katılan muhalifler, ortak demokrasi bildirisi yayımlayarak ülke genelindeki vilayetlerin temsil edildiği Yerel Koordinasyon Komiteleri, Baas partisinin iktidardaki tekeline son verilmesini ve demokratik siyasi sistemin kurulmasını istedi. Yayımlanan bu ortak bildiride, "özgürlük ve itibar sloganlarına, barışçı demokratik değişim olmadan ulaşılamayacağı" belirtildi. Ayrıca bildiride, tüm siyasi suçluların serbest bırakılması talep edilirken, mevcut güvenlik kurumlarının kaldırılması ve bunun yerine yasalara uygun hareket eden, belirli yetkileri bulunan bir kurumun oluşturulması gerektiği ifade edildi (Los Angeles Times, [19.03.2019]).

Hükümetin olağanüstü hali kaldırması ve reform vaatlerinde bulunmasına rağmen eylemler ve protestolar devam etti. 25 Nisan sabahı tanklarla beraber yüzlerce asker, Deraa'daki protestoların durdurulması, eylemlerinin sonlandırılması, güvenlik ve sükûnetin sağlanması amacıyla kente girdi ve 500 muhalif gözaltına alındı (Milliyet, [19.03.2019]). Gösterilerin başladığı 15 Mart'tan sonra sessizliğini koruyan Müslüman Kardeşler Hareketi, Esad ordusunun Deraa'ya girmesinin ardından 'öfke günü' olarak ilan edilen 29 Nisan günü düzenlenen gösterilere destek verdi (Marsh, [19.03.2019]).

Dönemin ABD Başkanı olan Barack Obama, Esad rejiminin göstericilere bastırmaya yönelik izlediği politikalardan dolayı bazı Suriyeli yetkililer için ekonomik yaptırım kararı aldı. Bunun üzerine Başbakan Adil Sefer, yapacakları reformları siyasi, yargı ve güvenlik olarak üç başlık altında topladıklarını açıklamasına rağmen rejimin göstericilere karşı izlediği baskı ve şiddet stratejisi değişmedi ve bundan dolayı gösteriler tüm ülkede hızla yayılırken ölen göstericilerin sayısı da beraberinde arttı.

Gösterilerin yayılarak devam etmesi üzerine Esad 20 Haziran'da devlet televizyonuna yaptığı açıklamada gösterilerle ilgili "Bugün olup bitenlerin reformla bir ilgisi yok. Bu, her şeyi yakıp yıkmaktan başka bir şey değil" dedi. Genel af ilan edildiğini de açıklayan Esad yaptığı açıklamada, gösterilerin içeriden de desteklenen komplolar

olduğunu belirterek, bunları destekleyenleri “mikroplar” olarak adlandırdı ve ülkesinin mikroplardan kurtulacağını belirtti (BBC, [19.03.2019]).

Suriyeli muhalif gruplar, olaylar başladıktan sonra ilk defa -rejimin de toplantıya müdahalede bulunmayacağını garantisini alarak- 27 Haziran’da Şam’da toplandılar. Toplantı 150’yi aşkın muhalifin katılımıyla gerçekleştirildi. Toplantıda muhalifler arasında anlaşmazlıklar olsa da, şiddetin ve baskının sona ermesi, reformların yüzeysel ve kısmen değil, bütün düzeni kapsayacak şekilde olması gerektiği konusunda anlaştılar (The Guardian, [19.03.2019]). Bu toplantıdan sonra 16-17 Temmuz tarihlerinde İstanbul’da 350 muhalifin katılımıyla “Ulusal Kurtuluş Konferansı” gerçekleştirildi ve Konferansta Esad’ın devrilmesi durumunda ülkede iktidar boşluğu olmaması adına ülkeyi yönetecek geniş tabanlı gölge hükümet kuruldu (Sabah, [19.03.2019]).

Muhaliflerin bir araya gelme çabası devam ederken, rejimin göstericilere karşı uyguladığı şiddet de giderek artmaya başladı. En geniş kapsamlı Esad karşıtı gösterilerin yapıldığı Hama’ya rejim tankları girdi ve birçok sivil hayatını kaybetti (NTV, [19.03.2019]). Esad rejiminin katliamlar yapması ve sivil kayıpların artması üzerine muhalifler izledikleri yol ile başarıya ulaşamayacaklarını düşünerek silahlı direnişe başlama kararı aldı. Esad’ın ordusundan ayrılan askerler ve subaylarla Temmuz 2011’de “Özgür Suriye Ordusu” adı verilen askeri bir örgüt kuruldu. Orduyu rejim güçlerinden ayrılan Albay Riyad al Assad yönetti. Böylece Suriye’deki kriz bir iç savaşa eviriliyordu (T24, [19.03.2019]). ÖSO, 2012-2013 yılları arasında Suriye’de hızlı bir ilerleme kaydetti. İlerleyen yıllarda IŞİD gibi cihatçı grupların çıkması ve yükselmesi, bunlara karşılık ABD’nin YPG gibi daha iyi organize olmuş örgütleri desteklemesiyle ÖSO güç kaybetmeye başladı. Bu güç kaybı 2016 yılında Türkiye’nin ÖSO’ya destek vermesiyle duracaktı.

2011’de Suriye’de katliamların artması üzerine ABD de söylemlerini sertleştirdi ve Esad’ın meşruiyetini kaybettiğini belirtti (TRT Haber, [20.03.2019]). Dönemin Başbakanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu yaptıkları açıklamalarda Esad’ı şiddet kullanmayı sonlandırmaya çağırdı. Aksi durumda Türkiye’nin olaylara kayıtsız kalamayacağını belirttiler. ABD’nin yanı sıra İngiltere, Fransa, Almanya ve Kanada gibi ülkeler Esad’ın görevi bırakması gerektiği yönünde çağrılar yapınca Esad, televizyonda yaptığı açıklamada askeri operasyonların sonlanacağı ve Şubat 2012’de çok partili seçimlerin gerçekleşeceğini söyledi. Ülkesi için bir dış müdahalenin iyi

olmayacağını belirten Esad, Türkiye için ise Suriye'nin iç işlerine karışmaması gerektiğini belirtti (Hürriyet, [20.03.2019]).

Esad rejiminin şiddeti sonlandırması için Fransa, İngiltere, Almanya ve Portekiz harekete geçerek Suriye için kınama ve yaptırım kararı çıkartılması için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne bir taslak sundu. Sunulan bu taslak Rusya ve Çin'in vetosuna takılacaktı. Rusya'nın BM Büyükelçisi veto kararlarının ardından "Suriyeli yetkililere dönük yaptırım ve ultimatom tehdidi kabul edilemez. Böyle bir yaklaşım, krizin Suriye'de ulusal diyalog yoluyla çözülmesi prensibine aykırı." açıklamasını yaptı (Euronews, [20.03.2019]). BM'den yaptırım kararının çıkmamasının ardından, daha önce Suriye ile ilişkilerini askıya aldıklarını açıklayan Başbakan Erdoğan, tek taraflı yaptırım kararını açıkladı (Timeturk, [20.03.2019]).

BM'den yaptırım ve kınama kararı çıkmaması ile ÖSO komutanı Albay Riyad el Esad bir açıklama yaparak ülkelere dışarıdan müdahale edilmesini istemediklerini, ancak güç kullanılmadan Esad'ın da devrilemeyeceğini belirterek uluslararası toplumdan muhalifler için silah yardımı talebinde bulundu. Ayrıca ülkenin hava sahasının uçuşa kapatılması gerektiğini de belirtti (Hürriyet, [20.03.2019]).

2011'in Kasım ayında Türk, Fransız ve Katar Büyükelçiliklerine silahlı saldırılar yapıldı ve bu saldırıların ardından Arap Birliği, üye ülkelere Suriye'den büyükelçilikleri çekme ve Suriye'nin birliğe olan üyeliğinin askıya alınması çağrısında bulundu (NTV, [20.03.2019]).

Bu olaylardan sonra Esad'ın muhaliflerle ilgili "ülkeyi istikrarsızlaştırmaya çalışan güçler" olarak bahsetmesi üzerine Suriye Ulusal Konseyi Başkanı bir açıklama yaptı. Esad'ın barış planlarını bitirmek istediğini belirterek reform vaatlerinin hayal olduğunu ve halkın Esad'ın gitmesini istediğini vurguladı (Haberler, [20.03.2019]).

BM'nin Suriye ile ilgili alacağı kararların Rusya ve Çin tarafından veto edilmesi üzerine Birleşmiş Milletler ve Arap Birliği Özel Temsilcisi olan Kofi Annan krizin çözülmesi için 6 maddelik planını BM Güvenlik Konseyine sundu. Rusya ve Çin de dâhil olmak üzere BM Güvenlik Konseyinin tüm üyelerinin kabul ettiği plan Esad tarafından da kabul edildi (BBC, [24.03.2019]). Barış planı, rejimin sivil bölgelerden ağır silahları çekmesini ve muhaliflerin ateşkese uymasını öngörüyordu. Plana istenildiği gibi uyulmasa da ateşkes ilan edildi. Ancak ateşkese rağmen çatışmalar kısmen devam etti ve birçok sivil öldürüldü (Amerika'nın sesi, [24.03.2019]). Rejim

ile muhaliflerin görüşmesi Cenevre Görüşmeleriyle devam etse de Esad'ın saldırılara devam etmesi, ayrıca ABD'nin geçiş hükümeti için Esad'ın olmaması gerektiğini savunması, Rusya'nın tam tersini istemesi üzerine görüşmeler olumsuz olarak sonuçlandı ve Kofi Annan'ın planı akim kalarak Kofi Annan istifa etti (Suiçmez, [24.03.2019]).

Özgür Suriye Ordusu, Suriye'de homojen ve kontrol edilebilir bir yapı oluşturamadı. Bunun neticesinde muhalif cephede birbirinden bağımsız birçok örgüt kuruldu³¹. Savaş süresince birçok grup ortaya çıktığı gibi birçoğu da ortadan kayboldu. Süreç içerisinde cihatçı-selefi gruplar muhalefeti domine etti. IŞİD'in ortaya çıkması muhalifler için kırılma noktasıydı. IŞİD birçok muhalif gruba savaş ilan ederek topraklarını genişletti.

2011 yılında Sednaya hapishanesinden serbest bırakılan yüzlerce radikal militan, 2011 ve 2012 yıllarında kurulan İslamcı grupların çekirdeğini oluşturdu. Böylece İdlib'te Liva Sukur El Şam, Şam çevresinde Ceyş ül İslam ve Ahrar El Şam El İslamiye, El Kaide'nin Suriye uzantısı olarak anılan El Nusra bu hapishaneden çıkanlar tarafından yönetildi. 2013'e kadar tam olarak kurulmayan bu gruplar diğer birliklerle beraber savaştılar. Ancak El Nusra³² ve Ahrar El Şam³³ iç savaşın başından beri bağımsız savaştılar (Baczko, Dorronsoro, Quensay, 2018, 218).

Temmuz 2012'de Hristiyan savunma Bakanı Dawoud Rajiha'nın Ulusal Güvenlik Karargâhında bir patlamada öldürülmesi Şam Savaşını başlamasının dönüm

³¹ 2011'de çoğulcu bir toplum oluşturmak adına başlayan halk ayaklanması, söylemlerin radikalleşmesi ve cemaatçi hale gelmesi ile farklı grupların teşekkül etmesine neden oldu. Yurtdışından örgütlere yapılan maddi yardımlar ve uluslararası aktörlerin siyasal ve askeri olarak yerleşiklik kazanması da ayaklanmanın birliği etkiledi. 2014'ten sonra IŞİD'in yükselmesiyle aynı görüşü paylaşan selefi gruplar dahi birlik oluşturmakta zorlandı (Baczko, Dorronsoro, Quensay, 2018, 211).

³² El Nusra, 2012'nin Ocak ayında kurulmuş, 2013 yılının Mart ayında bölünmesine kadar IİD'in (Irak İslam Devleti) Suriye'ye yerleşmesinde örnek teşkil etmiştir. Savaşçıların eğitimi ve sahip olduğu finans ağı (Irak'tan) onları süreçte avantajlı kıldı. El Nusra, IŞİD kuruluncaya kadar yabancı savaşçıların hemen hemen tamamını almıştı. IŞİD'in aksine 2014'e kadar diğer gruplarla karşı karşıya gelmekten kaçındı. 2013 yılının Martında IŞİD'ten ayrıldı. 2013 Kasımında adını El Kaide fi Bilad el Şam olarak değiştirip IŞİD karşısında meşruluğunu gösterdi. 2014 sonunda ÖSO'ya saldırdı. 2015 Mart ayında IŞİD'in ilerlemesi ve yapılan baskılarla ÖSO ve Ahrar El Şam ile koalisyon oluşturarak "Ceyş el Fetih" kuruldu. Ceyş el Fetih Hama, Lazkiye ve İdlib'te savaştı (Baczko, Dorronsoro, Quensay, 2018, 221-227).

³³ Ahrar El Şam, 2012 yılında kurulup 2013 yılında çatısı altına aldığı gruplarla büyüdü. Ülkenin genelinde aktif olan bu grup, 2013'ün Mart ayında Humus, Şam, Rakka ve Lazkiye'ye yerleşti. Grup şeriatın olduğu bir İslam Devleti kurmayı hedeflemekte olduğunu belirtmiştir. ÖSO ile irtibatı sürdürmüştür. ABD'nin İslamcı gruplara sağladığı finans desteğini kesmesi ve Körfezden yardım gelmemesi üzerine gruptan kopmalar oldu ve El Nusra'ya yakınlaştı (Baczko, Dorronsoro, Quensay, 2018, 219-221).

noktasıdır. Rejime kendisine karşı yapılan bu saldırının ardından Şam'ın merkezini ve kırsalını bombalamaya başladı (Sabbagh, 2015, 86).

Esad rejimi tarafından kimliği yok sayılan, örgütlenmesine izin verilmeyen, ekonomik ve siyasi sınırlamalar yaşayan Suriye Kürtleri de rejim karşıtı protestolarda bulundu. 2003'de Suriye'de kurulan Demokratik Birlik Partisi, 2012 yılında silahlı örgüt olarak YPG'yi oluşturduğunu duyurdu. PYD Suriye'de kurulan diğer Kürt siyasi yapılanmalar içerisindeki en iyi organize olmuş grup olduğundan Suriyeli Kürtler üzerinde hâkimiyetini daha kolay pekiştirdi.

PYD, üçüncü yol stratejisini izleyerek Esad rejimi ile çatışmaya girmeyerek ve ÖSO'ya da destek sağlamayarak diğer silahlı örgütlerden farklı olarak hâkimiyet sağladığı bölgelerde “demokratik özerklik” anlayışı temelinde Ocak 2014'te Kobani, Kamışlı ve Afrin'de özerk kantonlar inşa etti (Kerman, Efegil, 2017, 164). YPG, Ekim 2015' de en baskın grup olarak Suriye Demokratik Güçleri (SDG) çatısına dâhil oldu.

İlerleyen süreçte anlaşma yapılabilmesi adına Cenevre II (27 Ocak 2014) müzakereleri yapılmak istense de müzakereler başlamadan sona erdi. Görüşmelerin başarısız bir şekilde sonuçlanması ve Esad'ın daha sonra tekrar cumhurbaşkanlığına aday olduğunu ilan etmesi ile Suriye'de sorunun kısa zaman içerisinde çözülemeyeceği anlaşıldı. Ayrıca, İran ve Rusya'nın sürecin başından beri Suriye'ye verdiği finansal, askeri ve diplomatik destek, diğer taraftan muhaliflerin dışarıdan aldığı destekler Suriye'yi vekâlet savaşlarının olduğu bir sahaya çevirdi.

Esad rejiminin 21 Ağustos 2013'te Doğu Guta'da 1400'den fazla sivil kimyasal silah kullanarak katlettiği iddia edildi. ABD'nin ‘kırmızı çizgi’ dediği kimyasal silah kullanımı iddiası sonrası, Suriye'ye askeri müdahalede bulunulması için Senato'dan karar çıkarıldı. Bunun üzerine Rusya'nın yaptığı teklif hem ABD, hem de Esad tarafından kabul edildi. Buna göre Suriye elinde bulundurduğu kimyasal silahları ve buna dair tüm bilgileri uluslararası bir güce teslim edecekti. Bu çerçevede Esad Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'ni imzalamayı kabul etmiş oldu (Suiçmez, [24.03.2019]).

Yukarıda bahsedilen süreç Suriye'yi, Esad ve muhaliflerin yanı sıra egemen güçlerin de aktif olarak yer aldığı, sonu öngörülemeyen bir iç savaş ortamına evirdi. Tüm ülkeye yayılan çatışmalardan ülkede yaşayan her kesim etkilendi ve iç savaşın Esad tarafı da, muhalif tarafı da büyük kayıplar verdi.

3.2.3. Suriye’de İç Savaş Sürecinde Yaşanan Gelişmeler (2014-2018)

Suriye, iç savaş süresince terör örgütleri ve radikal grupların ve bu grupların dünya genelindeki destekçilerinin çekim merkezi haline gelmeye devam etti. Buna paralel olarak da Suriye’deki asimetrik savaş daha da karmaşık bir hal aldı.

Irak’ta kurulan IŞİD terör örgütü, El Nusra ve Irak İslam Devleti’nden ayrılanların birleşmesiyle, Suriye topraklarındaki siyasi istikrarsızlıktan yararlanarak 2013’ten sonra Suriye’de nüfuz alanları oluşturmaya başladı ve ülkenin doğusunda büyük bir alanı ele geçirdi (Şimsek, [20.11.2019]). IŞİD, muhaliflerin 2013 yılının Mart ayında ele geçirdiği Rakka’yı 2014 yılının Ocak ayında muhaliflerin elinden aldı. Aynı yılın Haziran ayında Irak’ta Musul’u ele geçirince halifeliği ilan etti. Bununla birlikte Irak ve Suriye topraklarına yabancı savaşçı akını başladı (Şimşek, [20.11.2019]). IŞİD, bölgede genişleme stratejisini uygulamak ve etkin bir selefi devleti kurabilmek için Şia mezhebine ve Hristiyanlık dinine karşı savaşma anlayışı geliştirdi. IŞİD’in bu yöntemi örgüte militan toplamasını kolaylaştırdı (Koca, 2016, 147). Nitekim IŞİD 2016 yılına kadar bu stratejide başarılı oldu ve Mayıs 2015’te Palmira kentini ele geçirince Suriye topraklarının yaklaşık yarısında hâkimiyet sağladı. IŞİD, Halep ve İdlib kırsalındaki baskıyı arttırdınca, IŞİD’e muhalif kanattan ilk karşılık ÖSO yapılanmasından geldi ve muhalifler Halep kuşatmasını kırdı.

2014’ün Eylül ayına gelindiğinde ABD öncülüğündeki koalisyon IŞİD’e hava operasyonları başlattı. Ekim ayında ise IŞİD’in Kobani bölgesindeki kırsal kesimleri ve ardından şehir merkezlerindeki hâkim noktaları kontrol altına almasıyla Türkiye, Iraklı Peşmergelerin Türk toprakları üzerinden Kobani’ye geçişine izin verdi. Peşmergenin yardımı ve ABD’nin dört ay süren hava desteğiyle YPG Kobani’yi IŞİD’den aldı. Böylece ABD-YPG ittifakı başladı.

Rejimin güç kaybetmeye başlaması üzerine İran, Şii milisleri Suriye’ye destek olarak göndermeye başladı. Eylül 2015’te de Rusya, Suriye’deki iç savaşa doğrudan müdahil oldu ve Esad rejimine hava desteği sağladı. Halep ve diğer cephelerde yaklaşık iki yıldır devam çatışmalarda ibre Rusya’nın desteğiyle Esad rejimine dönmeye başladı ve savaşın gidişatı değişti. Rusya’nın savaşa müdahil olması IŞİD’i yok etmek olarak deklare edilse de Rusya’nın yaptığı hava operasyonlarının %80’ni muhaliflere ve sivillere karşı yapıldı. Rusya’nın muhalifleri hedef almasındaki amaç, Rusya’nın kendi askeri birliklerini ve çıkarlarını korumak olarak açıklanabilir (Fazlic, 2016, 73).

18 Aralık 2015'te BMGK, 2254 sayılı kararını kabul etti. Suriye'de siyasi geçişin yol haritası belirlendi. Resmîyet kazanan bu karar, gündemde olan geçişin Esad'lı mı Esad'sız mı olacağı tartışmasına da son noktayı koydu. Esad'lı geçiş sürecinde karar kılındı. Bu kararın öngördüğü siyasi yol haritasına göre Esad en az 6 ay daha görev yapacak ve seçimlerde aday olabilecekti. Bu karar halkın kendi kaderini kendisi belirlemesinin önünü açsa da, Suriye'deki çıkmazın Suriyeli taraflar tarafından çözüme kavuşturulacağı uzak bir ihtimal olduğundan devletler tarafından desteklenmedi. Muhalif ve rejim yanlılarının sürekli çatışma halinde olması bu kararın uygulanacağı ortamı oluşturmamıştı (Atar, [22.11.2019], 5).

Şubat 2016'da rejim güçleri Halep'i muhaliflerden almak için Rus jetleri, Hizbullah ve Şii milislerden de destek alarak operasyon başlattı. Halep'in bazı mahallelerinde yaşanan çatışmalar, 2012 yılında ÖSÖ ile rejim arasında başlamıştı. Çatışmalar sonucu Halep, rejimin ve muhaliflerin kontrolünde olmak üzere ikiye bölündü. Halep bu tarihten itibaren yoğun silahlı çatışmalara ve sivil katliamlarına sahne oldu. 2013 yılında Suriye ordusu muhalif grupların bulunduğu bölgelere uluslararası tepkilere aldırış etmeden varil bombalarıyla saldırdı. Rusya'nın iç savaşa müdahil olması Halep kuşatmasında da kazanan tarafı belirledi. Aralık 2016'da IŞİD ve El Nusra dışındaki silahlı muhalif gruplarla ateşkes yapıldı; muhalifler Halep'ten ayrılarak İdlib'e geçmeyi kabul etti (BBC Türkçe, [26.11.2019]).

24 Ağustos 2016'da Türk Silahlı Kuvvetleri ve ÖSO, IŞİD'e karşı sınır hattını korumak için Fırat Kalkanı Harekâtı'nı başlattı. Bu dönemde IŞİD, Türkiye sınırından geçen yabancı savaşçı sayısındaki azalma ve bombardımanlar sonucu çok fazla kayıp verdi ve örgütün ilerlemesi genel olarak durdu. Türkiye bu harekâtla aynı zamanda güvenli bölge oluşturmaya hedefledi. Batıda Cerablus ve doğuda Çobanbey üzerinden ilerleyen Türkiye destekli ÖSO, sınır tehdidini IŞİD'den temizledi. Ekim ayında Dabık-Azez-Cerablus hattında 30 km'lik güvenli alan oluşturuldu (Orhan, 2016, 12-13).

Türkiye ve Rusya'nın girişimiyle 23-24 Ocak 2017'de Astana toplantısı yapıldı. Toplantı sonrası yayınlanan bildiride: (1)Suriye'de askeri bir çözümün mümkün olmadığı, ancak siyasi bir çözümün mümkün olacağı; (2)Suriye'nin etnik ve dini farklılıklarına rağmen toprak bütünlüğünün korunması gerekliliği; (3)Ateşkes sağlanması ve bu ateşkesi bozacak provakasyonların önüne geçilmesi; (4)Rejim ve

muhalliflere bir sonraki görüşmelerde yer verilmesi ve (5)İŞİD ve El Nusra örgütlerine karşı ortak mücadelenin devamı tartışıldı. İkinci Astana toplantısına, doğrudan birbirleriyle görüşmeler de rejim ve muhaliflerden üyeler de katıldı (Stratejikortak, [29.11.2019]). Astana süreci sayesinde rejim ve muhalefet arasında Cenevre’de yeniden görüşmeler başladı. Yapılan dokuz toplantı sonuçsuz kaldı.

4 Nisan 2017’de Esad rejimi İdlib bölgesinde bulunan Han Şeyhun beldesine düzenlediği iddia edilen fosfor bombası³⁴ saldırılarıyla yüz sivilin ölümüne neden oldu. Bunun üzerine ABD, kimyasal saldırı yapan savaş uçaklarının kalktığı tespit edilen Humus’taki El Shayrat üssüne füze attı. Bu olay sonucu 20 Suriye savaş uçağı, yakıt ve mühimmat tesisleri ile hava savunma sistemleri imha edilerek sınırlı bir müdahalede bulunuldu (Humud ve diğ., 2017, 9). Han Şeyhun bölgesinde ölenlerden alınan kan numunelerini inceleyen KSYÖ, sarin gazı tespit ettiklerini açıkladı. Haziran 2017’de BM, Han Şeyhun katliamından rejimi sorumlu tuttu ve ilgili raporu BMGK’ya sundu. Ancak rapor Rusya’nın vetosuna takıldı (DW, [26.11.2019]).

İdlib, 3,5 milyon Suriyeli’nin iç savaş sürecinde sığındıkları güvenli bölgelerden biriydi. Bölgede halen birçok silahlı grup bulunmaktadır. Bu nedenle Rusya’nın ve rejimin sık sık hava saldırılarına maruz kalıyor. İdlib’te üzerinde yoğunlaşıl原因 yapı Heyet Tahrir Şam örgütüdür. El Kaide bağlantısıyla bilinen örgütün, bölgede yüzde 60 hâkimiyet sağladığı belirtiliyordu. Eski adı Nusra Cephesi olan HTŞ aynı zamanda İŞİD’le mücadele halindeydi. Daha sonra El Kaide ile bağlantısını kopardığını duyururdu.

İdlib’de sivillerin durumuna gelince, 2018 verilerine göre bölgede 4 milyon sivil yaşıyordu. İdlib, aslında Astana’da belirlenen çatışmasızlık bölgelerinden biridir. Ancak HTŞ anlaşma sağlanan gruplar kapsamında olmadığı için Rusya, İran ve rejim güçleri HTŞ üzerinden meşruiyet zemini oluşturarak bölgeyi hedef almaya devam etti (BBC Youtube, [18.11.2019]). Rejimin bölgeye sık sık kullanımı yasak olan fosfor bombalarıyla saldırdığı iddia edilmektedir. Bu iddialardan biri, Mart 2019’da İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesi’ndeki Han Şeyhun’a yapılan kimyasal saldırıydı. Suriye

³⁴ Fosfor bombası büyük beyaz bir dumana sebep olmaktadır. Dumanının teneffüs edilmesi akciğerlerde ani yaralar oluşmasına ve teneffüs eden kişinin havasızlıktan boğulmasına neden oluyor. Ölüm gerçekleşikten sonra da insan vücudu içten dışa yanmaya devam ediyor. 1980 Cenevre Sözleşmesi beyaz fosfor bombalarının sivil alanlarda savaş silahı olarak kullanılmasını yasaklıyor. Ancak bombaların askeri hareketliliği dumanla perdelemek için kullanılmasına dair bir yasak bulunmuyor.

İnsan Hakları Ağı, 26 Nisan ile 23 Haziran arasında Esad rejiminin gerçekleştirdiği saldırılarda 487 sivilin hayatını kaybettiğini bildirdi (AA, [18.11.2019]).

Ekim 2017’de SGD çatısı altındaki PYD, ABD’nin hava desteğiyle IŞİD’i Rakka’dan ve Deyrizor’dan çıkararak ülkenin üçte birine yayıldı. Bu süreçte petrol bölgesi Deyrizor kan gölüne döndü. Rusya tarafından ABD’nin hava operasyonlarında fosfor bombası kullandığı iddia edildi. ABD’nin Rakka’da da fosfor bombası kullanıldığı öne sürüldü.

Kasım 2017’de Esad rejimi Doğu Guta ablukasını sıkılaştırdı; yüzbinlerce sivil iç savaşın en büyük insani krizini yaşadı. Sarin gazı³⁵ kullandığı iddia edilen Esad rejimi, toplu katliamların yaşanmasına neden oldu. Başkent Şam’ın 10 km doğusunda bulunan ve muhaliflerin kontrolünde olan Doğu Guta’dan zorunlu tahliyeler bir yıl sonra 2018’te başlayacaktı. Astana Anlaşmalarında çatışmasızlık bölgesi ilan edilen alandaki kuşatmanın sivillere yönelik olmadığı rejim tarafından söylene de İngiltere merkezli Suriye İnsan Hakları Gözlemevi, çocuk ve diğer sivillerin hedef alındığına dikkat çekti (Euronews, [13.11.2019]).

Türkiye, Ocak 2018’de Suriye’de oluşacak muhtemel bir Kürt kordonunu önlemek için Afrin’de YPG ve IŞİD’e karşı Zeytin Dalı Harekâtı’nı başlattı. Türkiye’nin hedefi YPG’yi ve IŞİD’i sınırdan uzaklaştırıp tampon bölge oluşturmaktır. Bu harekâtla Suriye’nin kuzeyinde IŞİD’in varlığına son verildi ve YPG’nin koridor kurması engellendi.

30-31 Ocak 2018’de Soçi’de “Ulusal Diyalog Kongresi” düzenlendi ve Soçi Bildirgesi yayınlandı. Bildirgede “Suriye halkı kendi geleceğine seçimle karar vermeli denildi.” Anayasa Komitesi kurulma kararı alındı. 17 Eylül 2018’de Türkiye ve Rusya “Soçi Mutabakatını” imzaladı (Sputnik Türkiye, [13.11.2019]).

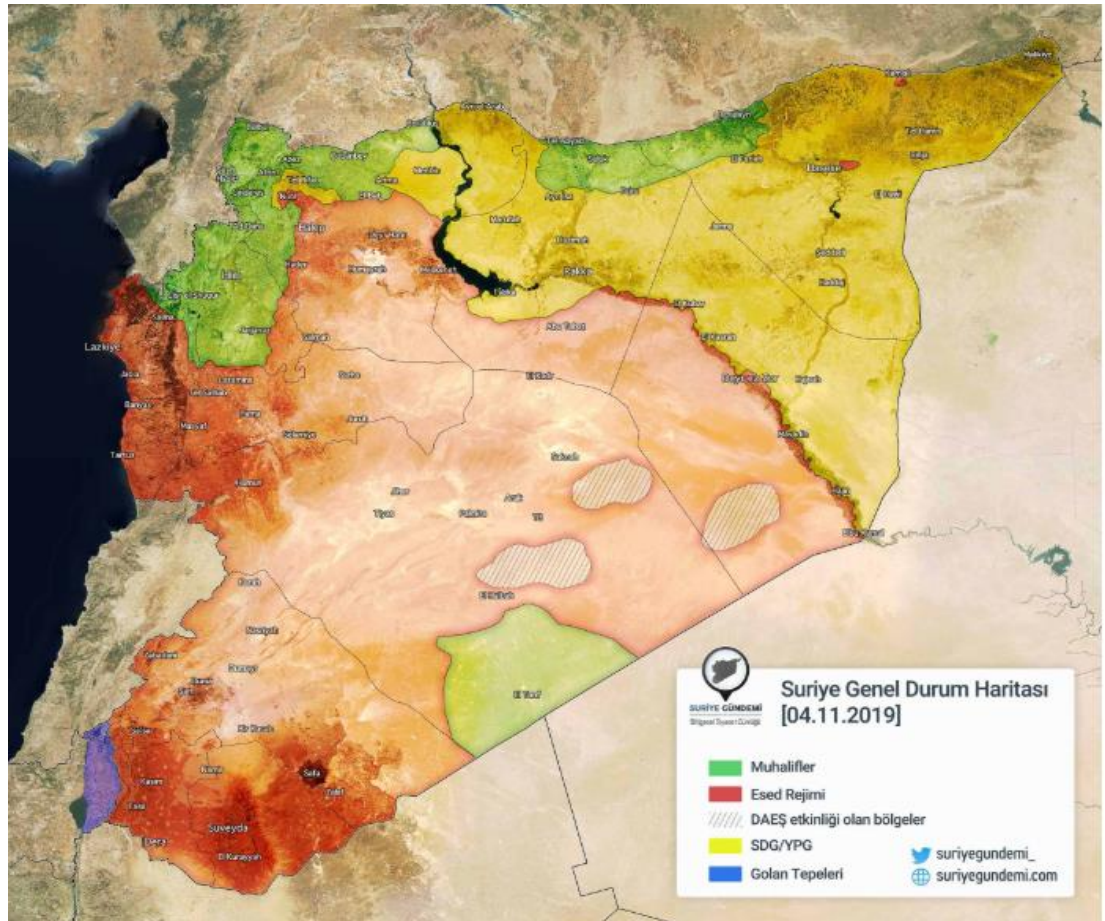
6 Nisan 2018’e gelindiğinde Esad rejimi “10 numaralı” olarak bilinen bir kanun çıkararak ülkeyi terk eden sivillerin taşınmaz mallarına el koymaya başladı. Aslında bu yasa ile Esad rejimi Suriyeli mültecilerin ülkelerine geri dönüşlerini engellemek istedi (Habertürk, [14.11.2019]).

³⁵ Sinir gazı da denir. Renksiz ve kokusuz olduğu için sezilmesi ve teşhisi zordur. Sarin gazı sinir sistemini alt üst edip felç yolunda ilerleme başlatır. Öldürücü dozda alındığında genellikle 1-10 dakika içinde ölüm gerçekleşir. Yani gaza maruz kalanlara tıbbi müdahale yapılacak zaman yok denecek kadar azdır. Bu yüzden de bu gaz kitle imha silahı olarak kullanılmaktadır.

Mayıs 2018’de başkent Şam tümüyle rejimin kontrolüne girdi. Temmuz ayında ise ülkenin güneyindeki illerde, Ürdün ve İsrail sınırında rejim tekrardan kontrolü sağladı.

Aralık 2018’de ABD, Suriye’deki güçlerini çekeceğini açıkladı. Bunun üzerine güvenli bölge ve ABD’nin YPG’ye sağladığı silah desteğinin geri alınması konuları tartışılmaya başlandı.

Şubat 2019’da YPG’nin başını çektiği SDG ve ABD, Fırat’ın doğusunda kalan son IŞİD bölgesi Baguz’u ele geçirdi. ABD Başkanı Donald Trump, sözde IŞİD halifeliğinin bittiğini, IŞİD’in tpraklarının %100’ünü aldıklarını açıkladı. IŞİD varlığı yalnızca rejim kuşatmasındaki çöl bölgesinde kaldı. Başkan Trump ayrıca Avrupa ülkelerine, ele geçirilen IŞİD mensubu vatandaşlarını geri alma çağrısında bulundu. YPG’nin serbest bırakmak için anlaşmalar yaptığı IŞİD’lilerin akıbetinin ne olacağı konusu gündeme oturdu.

Şekil 1: 2019 Yılı Suriye Durum Haritası

Kimyasal silah kullanma, halkı açlığa sürükleme, tehcir etme, ablukaya alma, keyfi tutuklama ve işkence etme gibi savaş suçlarının işlendiği Suriye İç Savaşı, dokuzuncu yılını doldurmak üzere. Esad rejimi ülkenin yüzde 60'ında hâkimiyet sağlarken, askeri muhaliflerin kontrol ettiği alan ise yüzde 10'a gerilemiş durumdadır. ABD destekli YPG ise Suriye toraklarında yüzde 28'lik alana sahip. IŞİD'in elindeki topraklar ise yüzde 1'e düştü.

3.2.4. Suriyeli Hristiyanların Arap Baharına İlk Tepkileri (2011-2012)

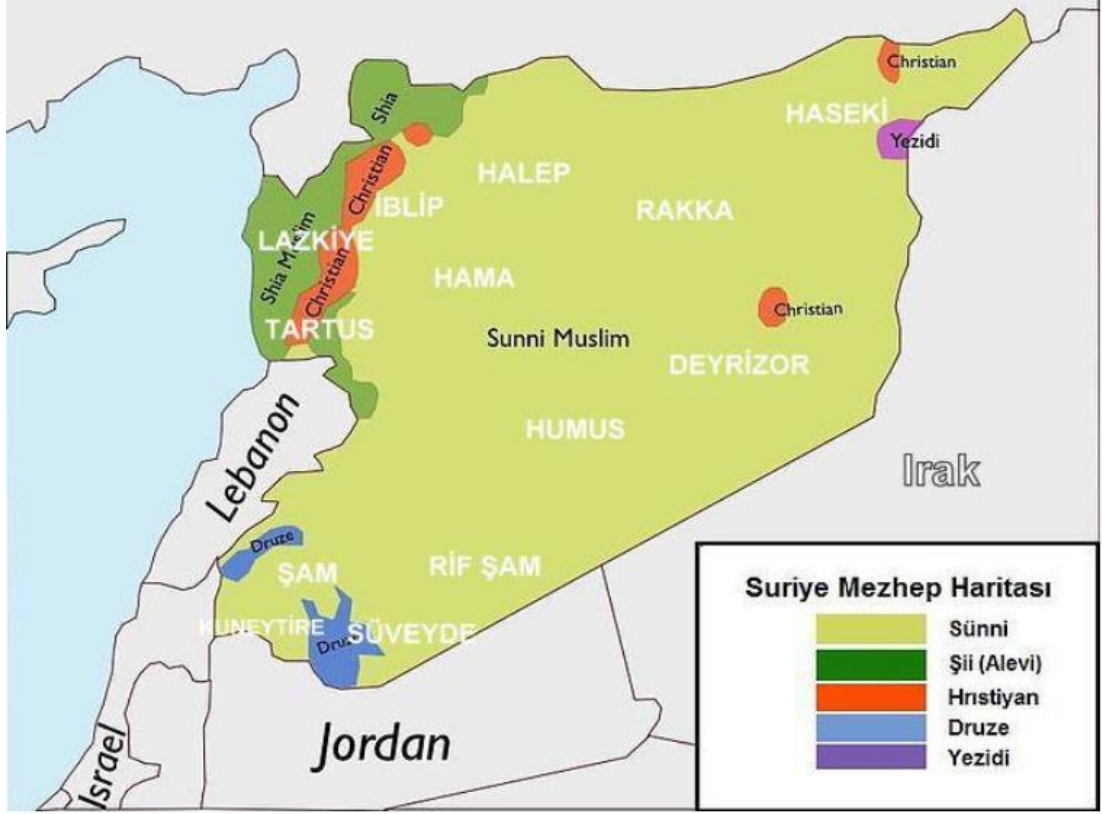
Ortadoğu ülkelerinde yaşayan Hristiyan nüfus sürekli tartışma konusu olmuştur. Düzenli ve gerçek manada nüfus sayımlarının yapılmaması, bu tartışmaların sonuçlanamamasının sebebidir. Öte yandan bölgedeki devletler Hristiyanlarla ilgili nüfus tahminlerini minimize ederek sunmuştur. Hristiyanlar ise bu tahminlerin tam aksi yönde bir tutum ile nüfuslarını olduğundan fazla göstermeye çalışmışlardır (Bohac, 2010, 23). Tüm bu durumlar, Ortadoğu'da yaşayan Hristiyan nüfus ile ilgili sağlıklı veri sunulmasına engel olmaktadır. Ancak genel olarak bir rakam vermek gerekirse Arap Baharından önce bu rakamın 10 ila 13 milyon arasında olduğu söylenmektedir (Sabra, 2014, 118).

Ortadoğu'da Hristiyanların oranı ne olursa olsun her hangi bir siyasi duruma veya bir ayaklanmaya yaklaşımları olayın meşruiyeti için önemlidir. Hristiyanların azınlık olmalarının yanında, tarihsel süreç içerisinde kendilerine karşı uygulanan politikaların sonucu olarak eğitimde ve ticaretle iyi yerlere gelmeleri ve birçok meslekte profesyonelleşmeleri, onların ayaklanmaya karşı olan tutumlarını önemli kılmaktadır. Arap Baharı sürecinde yaşanan isyanlar için de bu geçerlidir. Suriye'de yaşayan Hristiyanların ayaklanmalar sürecinde aldıkları tavır, aynı şekilde onlara karşı gösterilen muamele ve kullanılan üslup, ayaklanmaların ilerici olup olmadığının anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır (Orhan, 2012, 9).

Ortadoğu'da yaşayan Hristiyanlar demokrasi talebinde bulunsalar da, demokrasi taleplerinin bölgede çoğunluğu oluşturan Müslümanlar içerisindeki aşırı İslamcılarının güçlenmesine sebep olabileceğinden endişe duymaktadırlar (Bohac, 2010, 24). Nitekim süreç içerisinde aşırı İslamcılarının güçlenmesi, düşen ve düşmesi muhtemel olan liderlerin ardından İslamcılarının söz sahibi olma ihtimali, Hristiyanların ayaklanmalara olan bakış açısını değiştirdi. Mısır'da Mübarek, Libya'da Kaddafi, Tunus'ta Bin Ali ve Yemen'de Salih gibi aşırı İslamcılarını bastıran ve dizginleyen

otoriteryan liderlerin düşmesinin ardından aşırı İslamcıların kuvvetlenmesi, Hristiyanların ayaklanmalara karşı tavır almasına neden oldu (Sabra, 2014, 116). Mısır örneğine bakacak olursak; ayaklanmaların neticesinde Mübarek'in düşmesinin ardından yapılan ilk seçimde Müslüman Kardeşler'den Mursi cumhurbaşkanı seçilmişti. Mursi ve Müslüman Kardeşler'in izledikleri politikaların neticesinde Hristiyanlar (Kıptiler) saldırılara uğradı ve yeni anayasa ile ikinci sınıf vatandaş statüsüne düştüler (Shortt, [04.04.2019]). Aynı şekilde -her ne kadar Arap Baharı ile ilişkisi olmasa da- Irak'ta Saddam Hüseyin'in ardından Hristiyanların uğradıkları zulümler ve binlerce Hristiyan'ın bölgeden göç etmek zorunda kalması, Hristiyanlar için demokrasi ve değişim taleplerinin sonuçları hakkında önyargılı olmalarına neden oldu (Orhan, 2012, 5). Çünkü bu durumda karşılarına Şeriat kanunlarının çıkarılma ihtimalinin çok yüksek olduğunun farkındalar. Arap Baharı sürecinde Ortadoğu'da yaşayan Hristiyanlar, bu sebeplerden dolayı çoğunluğun iktidarı ve kurumları ele geçirmemesi ve kendilerini tehdit altında hissetmemek için otoriteryanizmi ve mevcut rejimleri daha fazla desteklediler (Belge, Karakoç, 2015, 3-4).

Suriye'de 2011 yılında başlayan ve daha sonra bir iç savaşa dönüşen Arap Baharı, diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi demokrasi, özgürlük, diktatörlerin gitmesi ve siyasi baskıların sona ermesi gibi talep ve söylemlerle başladı. Bu söylemler tüm Suriyeliler gibi Hristiyanların da protestolara destek vermelerini sağladı (Sabra, 2014, 115). Birçok Hristiyan, İstanbul'da muhaliflerin kurduğu Suriye Ulusal Konseyinde yer aldı ve Suriyeli bir Hristiyan olan George Sabra, 2012 yılında Suriye Ulusal Konseyinin başkanı seçildi (İnternet Haber, [05.04.2019]). Muhalifler, Hristiyan bir Suriyeliyi SUK'a başkan seçerek, ayaklanmaların ilerici ve demokratik olduğuna dair tüm dünyaya mesaj vermek istemişti. SUK üyesi Mahmud Osman'ın verdiği röportajda, Sabra'nın seçilmesiyle muhaliflerin Suriye'yi şeffaf ve halkın iradesine dayalı bir biçimde yöneteceğini herkese gösterdiğini belirtmiştir (Haber7, [11.04.2019]).

Şekil 2: Suriye Mezhep Haritası

Kemaloğlu, İlyas. [12.11.2019]. Suriye Hristiyanlarının Umudu: Rusya. <http://www.ilyaskemaloglu.com/guncel-detay.aspx?d=57>

Hristiyan gençler arasında kendilerini “İslamcılar ya da Baas” ikilemine hapsedilmiş hissetmeyenler, demokratik bir sistem arzusu ile eylemlere aktif olarak katıldılar (Orhan, 2012, 14). Halep, Humus, Kamışlı ve Lazkiye gibi yerlerde Hristiyan aktivistler gösterilerde aktif olarak yer alırken, Humus’ta gösterileri aktivist bir kadın Hristiyan yönlendirdi (Fahmi, 2018, 9).

Muhalefleri desteklemeye devam eden Hristiyanlar arasında Batı ve Doğu Süryani geleneğine bağlı olanlar bulunmaktadır. Süryani Demokratik Topluluğu ve Süryani Birlik Partisi protestolara katılmıştır. Bu grupların düşüncesi ise Esad’ın düşmesi durumunda daha geniş hakları olan otonom bir statü elde etme istekleridir.

Gösterilere destek veren Hristiyanlar, atılan sloganların zaman içinde değişmesinden rahatsızlık duymuşlardı. Atılan sloganların Hristiyanları endişelendireceğini idrak etmek zor değildir. Birçok Hristiyan, gösterilerin camilerden başlama sebebini ve

“özgürlük” sloganının yanında neden “Allahu Ekber” denildiğini anlayamamıştır³⁶ (Sabbagh, 2015, 88).

Ayaklanmaların uzun süre devam etmesi ve muhaliflerin silahlanarak rejim ile çatışmaya başlamasıyla beraber Suriyeli Hristiyanların muhaliflere olan desteği genel anlamda sona erdi (Besenyo, Gomori, 2015, 223). Çok az sayıda Hristiyan’ın silahlı olarak rejime karşı mücadeleye devam ettiği söylenebilir. Tüm Suriyeli Hristiyanlar içinde Esad karşısında yer alan Hristiyanların sayısının oldukça az olduğunu ve küçük bir azınlık grubu oluşturduklarını söylemek mümkündür.

Hristiyanlar arasında Esad’a karşı silahlı direnişe destek veren en popüler grup “The Partisans of God Brigades”dir. Şam ve çevresinde etkili olan bu grup, Özgür Suriye Ordusu ile birlikte hareket etmiş, mezhepçiliğin olmadığı Esad’dan arındırılmış bir hükümet istediklerini belirtmiştir³⁷(Heras, 2012, 31).

İlerleyen süreçte rejimin Suriye’nin kuzeyinde kontrolü kaybetmesinin ardından, bu bölgede yaşayan Hristiyanlar da kendilerini savunmak için silahlı gruplar kurdular. Bu gruplar daha sonra YPG ile beraber SDG çatısı altında IŞİD’e karşı mücadele etti.

Genel anlamda, ayaklanmalar Suriyeli Hristiyanları ikilemde bıraksa da istikrarsızlık ve güvensizlik ortamının en fazla kendilerine zarar vereceğini düşündürdü. Çatışmaların dışında kalmaya gayret gösterecekler de şiddet onları bir tarafı seçmeye mecbur kıldı (Jasser, [07.04.2019], 63). Hangi tarafta yer alırlarsa alsınlar diğer tarafın hedefi haline geleceklerdi. Üstelik muhalifler başarılı olursa muhtemelen yeni bir İslami Devlet kurulacak, seküler sistem sona erecek ve Hristiyanlar hedef kalmaya

³⁶ İslam, ilk gösterilerde birlik ögesi olarak görülmüş ve kullanılmıştır. Sloganlarda tekbir getirilmesi, toplanma yerlerinin camiler olarak ilan edilmesi ve büyük gösteriler için Cuma günlerinin seçilmesi bunlara örnektir. Gösterilerde İslam’a yönelik sembollerin kullanılması; seküler muhaliflerin, solcuların ve liberallerin sloganlarını ve siyasal ajandalarını toplumda kabul ettiremedikleri anlamına gelmektedir. Bu durumda ülkedeki Sünni çoğunluğun gösterilere verdiği desteğin payı unutulmamalıdır. Hristiyanların sloganlardan duydukları rahatsızlığın yanında, İslam’ın ortak öge olduğunu kabul eden ve Sünni olmayan –veyahut Sünni olup da liberal, seküler, sol görüşlü olan- devrimciler de vardır. Ancak ayaklanmanın iç savaşa dönüşmesi ve radikal grupların yükselmesiyle protestoların söylemlerine “cihat” da girmiştir. Siyah fon üzerine beyaz harflerle Kelime-i Şehadet yazılı bayrağın kullanımı cihatçı sembollerin güçlendiğini gösterir. Bu bayrak batıda radikal grupların işareti olarak görülür. Hâlbuki radikal olmayan gruplar da bu bayrağı kullanmıştır (Baczko, Dorronsoro, Quensay, 2018, 212-213).

³⁷ Silahlı muhaliflere katılan Suriyeli Hristiyan sayısı hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Bu “The Partians of God Brigades” için de söylenebilir. Ancak birkaç bin Hristiyan’ın Esad’a karşı savaştığı tahmin edilmektedir (Heras, 2012, 31).

devam edecekti. Bu ikilem ve güvensizlik ortamından dolayı Hristiyanlar çatışmaların durmasından yana oldular ve rejimin yanında yer aldılar (Gallagher, [08.04.2019]).

Suriyeli Hristiyanların rejime desteği “pasif tarafsızlık” şeklindedir. Tarafsız kalmaları tam bir azınlık psikolojisi ile hareket ettiklerini göstermektedir. Bir kesimi desteklemeleri ve kaybeden tarafta yer almaları durumunda büyük zarar göreceklerini biliyorlardı (The New York Times, [09.04.2019]). Bu yaklaşım nedeniyle, çatışmaların başlamasından bu yana farklı Kilise liderlerinin büyük çoğunluğu artan istikrarsızlıktan duydukları kaygıyı belirtmiş, topluluklarına sakin kalmaları ve çatışmada taraf olmamaları çağrısında bulunmuştur (Ncronline, [11.04.2019]). Suriyeli Hristiyanlar tarafsız kalmayı, galibin kim olduğundan bağımsız olarak toplulukları korumanın bir aracı olarak görmektedir (Orhan, 2012, 16).

Tarafsız kalmayı ve en azından Esad’ın karşısında olmamayı önemseyenlerden biri de Halep Süryani Ortodoks Başpiskoposu Yohana İbrahim’dir. Mayıs 2011’de İbrahim, kiliselerin Hristiyanların sokağa çıkmasını ve Esad’a karşı cephe almasını engellediğini belirtmiştir. Kendilerinin de protestocularla aynı görüşte olduğunu ve reform talebinde bulunduklarını, ancak bunun sokağa çıkıp yaşadığımız yere ve ülkemize zarar vermek anlamına gelmemesi gerektiğini vurgulamıştır (Karouny, [09.04.2019]). Aynı şekilde Şam Rum Ortodoks Patriği Samer Lahham, Hristiyanların bazı reform talepleri olmasına rağmen ayaklanma içerisinde bulunmayacağını söylemiştir. Lahham, farklı bir noktaya değinerek, ayaklanmaların dini bir sisteme geçiş için gizli bir plan olmasından korktuklarını belirtmiştir. Bunun gerçekleşmesi durumunda sistemin Hristiyanları ve kendilerinden farklı olanları kabul etmeyeceğini bildiklerini vurgulamıştır (Karouny, [09.04.2019]).

3.2.5. Hristiyanların Esad’ı Destekleme Sebepleri

Suriye’de rejimin sınırlı düzeyde de olsa bazı toplumsal gruplar tarafından desteklendiğini ifade etmek gerekir. Özellikle de artan şiddet ve terör eylemleri ile beraber azınlıklar ve liberal-seküler gruplar rejimin yanında pozisyon almaya yönelmişlerdir. Bu grupların başında Suriyeli Hristiyanlar gelmektedir (Orhan, 2012, 9). Suriyeli Hristiyanların çoğunluğunun Esad rejiminin yanında yer almasının rejim ile ayaklanmalardan önce iyi ilişkiler içerisinde olmasının etkisi olduğu gibi muhaliflerin zaman içerisinde geliştirdiği söylemlerin ve fiillerinin de fazlasıyla etkisi oldu. Ermeni Protestan Topluluğunun başkanı olan Haroutune Selimian (2011, 9)

yaptığı açıklamada, protestoların reform için olağan olduğunu, ancak silahlanan muhaliflerin barışçıl olmadıklarını gösterdiklerini belirtmiştir. Bu sebeple, her ne kadar kendilerinin de reform talepleri olsa da Esad'ın yanında yer aldıklarını açıklamıştır.

Suriyeli Hristiyanların Esad'ı destekleme sebeplerin genel olarak bahsedecek olursak:

- ✓ Seküler sistemin sona ermesi endişesi
- ✓ Esad'ın mezhepçilik retorikini kullanması ve Suriye'deki varlıklarının son bulması endişesi
- ✓ İstikrarsızlık ve güvenlik problemi

olarak sıralayabiliriz.

Seküler sistemin sonra ermesi endişesinden bahsetmek gerekirse; Hristiyanlar, hükümette değişikliği ve reformları gerekli görmelerine rağmen rejimin koruması olmadan ülkedeki varlıklarını sürdüremeyeceklerini anlamışlardı (Kerrin, 2014, 76). Zaten Suriyeli Hristiyanlar, iç savaştan önce rejim ile barış içerisinde yaşıyor ve ibadetlerini baskı altında olmadan gerçekleştirebiliyor, eğitim haklarından yararlanabiliyorlardı. Diğer Ortadoğu ülkelerine nazaran birçok konuda daha şanslı olan Suriyeli Hristiyanlar, Baas Partisi altında demokrasiden uzak olsa da seküler bir yapı ile yönetilmekten memnunlardı (Albayrak, 2011, 620).

Rum Ortodoks bir papaz olan Gabriel Daoud'la yapılan bir röportajda, protestoların Hristiyanların ülkede yaşaması için çok önemli olan 'sekülerizm'e zarar verdiğini belirtmiştir³⁸(Amos, [12.04.2019]).

Sekülerizmi destekleyen ve mevcut rejimi desteklediklerini belirtenlerden biri de Süryani Birliği Başkanı Habib Afram'dır. Afram yaptığı açıklamada, hangi cemaate bağlı olurlarsa olsun, Suriye'deki bütün Hristiyanların ilk önce Suriye vatandaşı oldukları ve bu toprakların çocukları olduklarını belirtmiştir. Afram, Suriye'deki Hristiyanların ve kiliselerin tercihinin güvenlik ve istikrardan yana olduğunu, çünkü

³⁸ Suriye'de yaşayan bir Hristiyan olan Elaina Nana ile yapılan görüşmede, hükümetlerinin kusursuz olmadığını, ancak Baas Partisinin iktidara gelmesinden bu yana seküler bir hükümet olarak temel ve dini özgürlüklerini genişlettiğini, diğer Ortadoğu ve Körfez ülkeleriyle karşılaştırıldığında ülkelere minnettar olduklarını belirtmiştir. Nana, gösterilerin reform ve demokrasi için başlasa da mezhepsel bir ayaklanmaya dönüştüğünü ve sadece dini azınlıklara değil ılımlı seküler Sünnilerin de hedef alındığını söylemiştir (Premier Christianity, [13.04.2019]).

Suriye’de zaten istedikleri din özgürlüklerinin rejim tarafından garanti altına alındığını vurgulamıştır (Karouny, [14.04.2019]).

Bunlara ek olarak, siyasi bir güç olamasalar da devletin farklı kurumlarında yer alabilmelerinden dolayı Alevi azınlık tarafından yönetilmekten rahatsız değildiler. Rejim onlar için ayrımcılık karşısında bir garantördü ve bu sebeple Hristiyanların rejime bağlılıkları vardı (Issawi, 2011, 250).

Muhalliflerin kullandığı İslami söylemler ve radikal grupların yükselmesi, Hristiyanların Esad’ın yanında yer almasında etkili olan diğer faktörlerden biridir. Suriye’de yaşayan Ermeni bir üniversite öğrencisinin “muhalefetin en büyük başarısı, şeriatçı olmayan Esad karşıtlarını, Esad’ın en büyük destekçisi yapmış olmasıdır” (Zisser, 2013, 57) şeklindeki ifadeleri bu görüşü destekler niteliktedir. Yani muhaliflerin kendisi, Hristiyanların Esad’ın yanında yer almasında bizatihi etkindir.

Suriyeli bir Hristiyan olan Hani Sarhan’la yapılan görüşmede Sarhan, muhaliflerin söylemlerine vurgu yapmıştır. Sarhan, kendisinin rejimle hiçbir alakasının olmadığı gibi destekçisi de olmadığını belirtmiştir. Ancak protestocuların, “Hristiyanlar Beyrut’a, Aleviler tabuta” sloganları ile işin gerçeğini anlayıp “bu anlayışı sezdikten sonra, hayatımı korumak için Esad’a olan desteğimi açıkladım” demiştir (Starri Akminas, [19.04.2019]). Bu açıklama muhaliflerin Hristiyanlar açısından güvenlik problemlerine ve hayatta kalma sorununa dönüştüğünü göstermektedir.

“Hristiyanlar Beyrut’a, Aleviler tabuta” sloganına paralel olarak Esad rejimi mezhepçilik retorikini devreye sokarak Hristiyanların ve diğer dini azınlıkların muhaliflere katılmasına engel oldu. Rejim bütün muhalifleri ve Sünnileri radikal İslamcı olarak tanımladı. Suriye’nin, Müslüman olmayanlara karşı toleranssız bir İslam Devletine dönüştürüleceğini iddia etti (Oehring, 2017, 10). Aslında Esad bu söyleminde çok da haksız değildi. Çünkü IŞİD militanları Irak’taki yüzlerce Yezidi kadınları cariye olarak kullanmak için 2014 yılında zorla kaçırarak Suriye’ye getirecekti. Yıl 2019’a gelindiğinde ise YPG, Baguz köyünü IŞİD’den alınca bölgede Yezidilere ait olduğu tahmin edilen toplu mezar bulacaktı (Euronews, [15.11.2019]).

Protestoların yayılarak devam etmesi üzerine Suriye Devlet yetkililerinin yaptıkları açıklamalar, Suriyeli Hristiyanları daha da tedirgin etmiştir. Yapılan açıklamada, protestoların devam etmesi durumunda mezhepsel bir savaşa dönüşeceği belirtilmişti. Bu da azınlıklar, bilhassa Hristiyanlar arasında büyük bir korkunun yayılmasına neden

oldu. 2012'den sonra Suriye'de radikal grupların yükselişiyile kullandıkları söylemlerin ve yaptıkları eylemlerin Hristiyanları da hedef alması, Esad'ın iç savaş sürecinde bu retorikten faydalanmasını sağladı. Esad bu söylemi sık sık tekrarladı ve Hristiyanların korkusunun diri kalmasını sağlayıp desteklerinden yararlandı (Amos, [12.04.2019]).

Esad rejimi, medya organlarıyla Irak'taki mezhep savaşının Hristiyanlara karşı olan saldırılarını özellikle yayınlamaya çalışarak, Irak'ta Hristiyan azınlıkların savaşlar neticesinde düştükleri durumu sürekli hatırlattı. Hristiyan azınlıkların tedirginlikleri arttırıldı (Vincent, 2014, 41). Buna ek olarak Mısır'da Hüsnü Mübarek'in düşmesinden sonra Kıptilerin uğradığı saldırıların gösterilmesi, Hristiyan liderlerin muhaliflerin karşısında yer almasında etkili oldu (Bednarowicz, 2014, 53). Ayrıca, Mısır'da Mursi'den sonra Müslüman Kardeşlerin yükselmesi ve Suriye'de radikal İslamcılarının muhalifler içerisinde oynadığı rol, Hristiyanların safını belirlemede önemliydi.

Protestolarda bulunan bazı aktivistlere ve yerel gözlemcilere göre, rejim kendi beyanlarıyla uyuşması adına mezhepsel çatışmayı ve ayrışmayı körüklemeye çalıştır (Ismail, 2011, 543). Buna örnek olarak sahil şehirlerinden biri olan Cebele gösterilebilir. Cebele nüfus olarak yarısı Alevi, yüzde 10'luk kısmı Hristiyan ve geri kalanı Sünni olan Lazkiye'ye bağlı bir şehirdir (Washington Institute, [21.04.2019]). Gözlemcilere göre bu bölgede rejim destekçileri, birbirine komşu olup farklı mezheplere mensup olan insanların birbirlerine saldırmak için plan yaptıklarına dair dedikodular yayıp mezhepsel çatışmayı canlandırmak istedi. Aynı şekilde farklı şehirlerde de bu olaylar gözlemlenmişti (Ismail, 2011, 543).

Rejim mezhepçilik söylemine ek olarak sokaklarda da “Şebbiha (Shabiha)” grubunu kullanarak azınlıkları yıldırılıp rejimle ittifak yapmalarını sağlamak istedi. Rejimin amacı, azınlıkların ayaklanmalarla bağlantısını kesip, rejimin varlığının devamının kendilerinin varlığının devamıyla eşdeğer olduğunu göstermekti. Hristiyanların büyük çoğunluğu bu yol ile ayaklanmalardan izole edilip rejimin himayesi altına girdi. Bir kısmı ise Avrupa'ya kaçmaya çalıştı (Abbas, 2011, 8-9).

Hristiyanları Esad'ı desteklemeye iten bir diğer sebep, ülkedeki varlıklarının son bulması endişesidir. Aşırı İslamcılarının veya Müslüman Kardeşlerin iktidara gelme ihtimali Hristiyanlarda bir kaygı oluşturdu. İslami radikal grupların güçlenmesiyle

beraber İslam kanunları olan Şeriat ile yönetilme ihtimali Hristiyanları tedirgin etti (Besenyo, Gomori, 2015, 11). 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra bölgedeki Hristiyanların göç etmek zorunda kalması neticesinde işgalden önce 800 bin olan Hristiyan nüfus 500 bine düşmüştü (Muir, [09.04.2019]). Bu örnek Suriyeli Hristiyanlar için gelecekle ilgili bir tahayyüle sebep oldu ve iç savaş ve sonrasının Suriyeli Hristiyanlar içinde aynı sonla noktalanacağı korkusuna yol açtı. Ülkesini terk etmek istemeyen Hristiyanların Esad'ın yanında yer almaları için bu önemli bir sebepti. Özellikle Suriyeli Hristiyanlar içinde Rum Ortodokslar ve Katolikler Esad'a sadık olarak bağlı kaldılar.

Esad bu durumu kendi lehine kullanmak istedi ve Hristiyanların kendisinin yanında yer almaları gerektiğini belirtti. Esad kendisinin liderliğinde Hristiyanların gelecekte güven içinde yaşayabileceğini ifade ederek ve bunu Hristiyan cemaatlerin yetkili isimleriyle görüşüp medya önünde gerçekleştirerek Hristiyanların desteğini aldı (BBC, [20.04.2019]).

Neticeye bakıldığında ise Esad rejimi mezhepçiliğe ve radikalleşmeye vurgu yaparak azınlıkları, var olan rejim dışında kaos ve felaketin beklediğine ikna etmeyi başardı. Bu söylemlerle aynı şekilde burjuvazi ve orta sınıfı da ikna etti (Khoury, 2011, 4).

Son olarak Suriye'deki istikrarsızlık ve güvenlik problemi de Hristiyanların Esad'ı tercih etmesinde etkili oldu. Hristiyan toplumun geneli azınlık olmanın verdiği endişe ile hareket etmekte ve istikrarsızlıktan en büyük zararı kendilerinin göreceğini düşünmekteydi. Bunun yanı sıra Esad yönetiminden rahatsızlıkları olsa da alternatifinin daha kötü olacağı düşüncesi onları rejimi desteklemeye itti. Bu kaygıların temel nedeni ise Irak, Libya ve Mısır gibi ülkelerde yaşanan deneyimlerdi. Irak'ta Saddam rejiminin yıkılması ile ülkenin uzun süreli kaosa sürüklenmesi, Hristiyanlara yönelik düzenlenen terör saldırıları, ülkede El Kaide ve sonrasında IŞİD'in güç kazanması ve çok sayıda Hristiyan'ın güvenlik kaygısı ile ülkeyi terk etmesi, söz konusu kaygının en başta gelen nedenleriydi (Orhan, 2012, 16).

Hristiyanların Esad rejimine olan desteği sadece söylem düzeyinde olmamıştır. Bazen –askere alınarak- Esad'ın öncü güçlerine veya yerelde askeri güçlerine destek vermişlerdir³⁹ (Heras, 2012, 33). Hristiyanların Esad'a destek verdiği güçler genelde

³⁹ Burada şuna da değinmek gerekir; Hristiyanlar rejimin kontrolünde olan bölgelerde Suriye Devletinde askerlik yapma durumunda kalıyor. Muhalif bölgelerde devlet kontrolü olmamasından dolayı böyle bir şey söz konusu değil. Kaldı ki genelde radikal gruplardan oluşan muhalifler Hristiyanların silah

“Şebbiha” ve “Popular Committees”⁴⁰ olmuştur. Şebbiha (haydut, hortlak anlamına gelmektedir) 1980’lere dayanan bir yapılanma olmakla beraber isminin bu şekilde anılmasının sebebi ise kullandıkları şiddet, siyah giyinmeleri ve içlerinde kim olduğuyla ilgili bir belirsizliğin olmasından dolayıdır (BBC, [21.04.2019]).

Hristiyanların silahlı olarak katıldıkları diğer bir grup “Popular Committees” olmuştur. Hristiyanlar yaşadıkları yerleri ve şehirleri korumak için bu gruplara katıldılar ve bu gruplar ile Sünni muhaliflerin bölgelerine nüfuz etmelerini engellemeye çalıştılar. Bu gruplarda Hristiyanların yanında diğer azınlıklar; Dürziler ve Aleviler de yer aldı (Fletcher, [22.04.2019]). Popular Committees, Esad yanlısı olarak bölgesel güvenliği sağlamaya yönelik oluşturuldu. Bu grubun katkısıyla Esad rejiminin muhaliflerden geri aldığı yerler de oldu. Buna en önemli örnek, konum ve nüfus olarak stratejik önemi olan Humus’un geri alınmasıdır (Heras, 2012, 42).

Esad’ın bir kısım Sünnilerin yanında Hristiyanların da içerisinde olduğu azınlıkların desteğini alması muhaliflere karşı beklenenden daha dirençli ve güçlü durmasını sağladı. Bu gücün saç ayakları parti, ordu ve rejimin temel destekçileri olan Suriye’nin azınlık grupları Aleviler, Hristiyanlar ve Dürzilerdir. Bunların yanında büyük şehirlerde yaşayan Sünni orta sınıfı da göz ardı etmemek gerektir (Zisser, 2013, 57). Esad rejiminin sağladığı bu ilişkiler, değişim sürecinin uzamasında ve iç savaşa dönüşmesinde etkili olmuştur.

3.3. Suriye’de İç Savaş Sürecinde Suriyeli Hristiyanların Genel Durumu (2013-2018)

Ayaklanmaların başlamasından kısa bir süre sonra muhalifler içerisinde İslamcılar yükseldi. Muhalifler sosyal hayatta da İslami kodları işlemek isteyince Hristiyanlar bu durumdan endişe duymaya başladı (Washington Post, [16.04.2019]). 2012 yılında Humus’a bağlı ve Lübnan sınırına yakın Vadi El Nasara’nın bir köyü muhalif Faruk

taşımalarını yasaklıyor. Bu durumda rejim bölgesini kaçan veya hâlihazırda rejimin kontrol ettiği bölgelerde yaşayan Hristiyanların askerlik yapma zorunluluğundan dolayı savaş dışı veya tarafsız kalma ihtimalleri söz konusu değil.

⁴⁰ “People Committees” ilk günlerde mahalleleri korurken daha sonra Şebbiha(Shabiha) güçlerine dâhil oldu. Vadi El Nasara’da Hristiyanlar bu güçlere katılıyordu. Rejimin Hristiyanları Şebbiha’ya dâhil etmek için bazı stratejiler izlediği iddia edilmektedir. Örneğin, rejim güçleri Humus bölgesinde bulunan Al-Khalidiyah ve Kuseyr’i muhaliflerden geri alırken El Husn bölgesini geri almakta oyalanmıştı. Burada seleflerin ve radikal grupların ilerlemesine izin verilerek Hristiyanlar korkutulup Hristiyanların silahlı gruplara, Şebbiha’ya katılımını arttırmak istediği iddia edilir (Masouh, 2015, 94-98).

Tugayları⁴¹ tarafından kontrol altına alındığında orada yaşayan Hristiyanların ifadesine göre, Hristiyanları koruma adı altında cizye ve haraç (mülkiyet, varlık vergisi) vergileri konulmuştu. Bu da en azından orada yaşayan Hristiyanlar için ayaklanmaları İslami bir ayaklanmaya ve devrime dönüştürmüştü. Bu bölgede Hristiyan köylerinde yaşayan vatandaşlarla yapılan görüşmelerde, vergilerini ödemeyenler için kendilerini ve ailelerini kaçırmaya ve öldürme tehditlerinde bulunduğu söylenmiştir (Spencer, [21.04.2019]).

Suriyeli Hristiyanlar grup ayrımı yapmaksızın -radikal olsun ılımlı olsun- Sünnilerin oluşturduğu örgütlerden çekinmektedirler. IŞİD ve El Nusra'dan diğer gruplara göre daha fazla korkuyorlar. Humus'ta görevli olan bir Papaz, Hristiyanların yaşadığı bir bölgede 2012 yılının Şubat ayında 15 bin Hristiyan'ın ılımlı olduklarını düşündükleri ÖSO ve İslamcı gruplar tarafından evinden atıldığını belirtmektedir⁴²(Mihaies, [07.11.2019]).

Radikal gruplardan biri olan Muhacir ve Ensar Ordusu –bu örgüt daha sonra El Nusra⁴³ çatısı altında savaşmaya devam etmiştir- saldırı tehditleriyle Humus'ta Hristiyanlar arasında korku yaydı. Bu da Hristiyanların ritüellerini gerçekleştirememelerine neden oldu (Heras, 2012, 206). Ayrıca Hristiyanların kaçırılmaları ve öldürülmeleri Hristiyanların korkularını daha da arttırdı (Heras, 2012, 35). Özgür Suriye Ordusunun

⁴¹ Suriye İç Savaşında Humus'ta etkili olan ve selefi olarak kabul edilen bir örgüttür. 2012 yılının sonuna doğru dağılmıştır.

⁴² Vadi El Nasara rejimin desteğiyle silahlanan ve Şebbiha'ya katılan Hristiyanlar, Humus'ta Hristiyanların göç etmek zorunda kalmasının sebebini silahlanmamaları olarak belirtmişlerdir (Masouh, 2015, 92).

güç ve alan kaybetmesi cihatçı grupların alan kazanmasını sağladı. Selefi⁴⁴ cihatçı⁴⁵ olarak kabul edilen bu grupların içine El Kaide, IŞİD⁴⁶ ve daha sonra adını Fetih El Şam ve Heyet Tahrir El Şam olarak değiştiren El Nusra cepheleeri ve altlarında çatışan gruplar alınabilir⁴⁷. 2011 yılının sonuna doğru El Nusra cephesi ve 2013 yılında IŞİD’in rejime karşı İslami cihat ilan etmesi Hristiyanların korkusunu daha da arttırdı. El Nusra bu ilandan sonra Hristiyanların da yaşadığı Halep, Deyrizor, Rakka, İdlip ve Haseke’yi aldı. Halep ve İdlip’de Nusra cephesi gücü ele aldığıında burada yaşayan Hristiyanlar kimliklerini saklamaya çalıştılar. Kimliklerinin ortaya çıkmaması için alkol satın almaktan kaçınıp ve Müslüman gibi giyinmek zorunda kaldılar (Uscirf, [12.04.2019]). Daha sonra HTŞ adı altında savaşıacak olan El Nusra, İdlip’de kontrol

⁴⁴ Kendilerine hadisçiler veya eserciler denilen Selefiye veya Selefçilik, kelime olarak Selef, yani “önce gelmek, geçmişte kalmak” anlamına gelir. İslam düşüncesi tarihine göre selef, Peygamberimizin arkadaşları sahabe nesli ve onlardan sonra gelen nesil (tabiun) demektir. Bu iki nesile, tabiundan sonra gelen nesil (tebei tabiin) de dâhil edilir. Buna göre Selefi, sahabe ve tabiunun görüşlerine bağlı olan kişi; selefilik ise bu düşünce ve zihniyettir (Koca, 2016, 11). Selefilik, diğer cemaatlerden (Ehl-i Sünnet cemaatlerinden) Kur’an ayetlerine getirilen yorumlar üzerine ayrılmaktadır. Kur’an ayetleri muhkem ve müteşabih (Ali imran 7. Ayet) olarak ikiye ayrılmıştır. Müteşabih ayetlerin yorumlanması söz konusudur. Müteşabih ayette yer alan bir lafız konumuna göre başka ayetlerde farklı manalar barındırabilir. Her bir mana kastedilebilir, bundan dolayı hangisinin kastedildiği tam olarak bilinemez. Muhkem ayet ise anlam yönünden farklı bir ihtimal taşımayan açık manalı nas demektir (TDV, 2006, 204-205. İstanbul 32. Cilt)). Selefi anlayışa göre ise, anlam sadece metin lafzında açık olandır, kastedilen de budur. Tefsirine (te’vil) dalmak caiz değildir. Selefiler bu yorumu Selef-i Salihin’in (Peygamberimizden sonra gelen ilk üç kuşak) müteşabih ayetleri yorumlamasına dayandırmaktadır. Hâlbuki o dönem yorum ihtiyacı kendisini hissettirmemiştir (Aydın, 2016, 144-145; 162-164). Selefi anlayışın en önemli âlimlerinden olan İbn Teymiyye, “ımanı” herhangi bir tahrife düşmeden, temsile başvurmadan Kur’an ve Sünnetin vassfettiği şekilde iman etmek olarak görmektedir (Aydın, 2016, 144-145; 162-164).

⁴⁵ İslam’a göre “savaş” anlamındaki cihadın hangi şartlarda, kimler arasında, ne zaman ve nasıl yapılacağına karar verecek olan devlettir. İslam hukukçuların çoğu ilişkilerde barışın esas, savaşın ise zorunlu hallerde ve geçici olması gerektiğini kabul ederler. Savaş ancak Müslümanların dinleri, canları, vatanları ve malları tehlikeye girdiğinde söz konusudur. Dolayısıyla, Selefilerin ve diğer dini grupların yapması gereken Gayrimüslimleri ve Müslümanları iyiliğe çağırıp kötülükten uzaklaştırmalarıdır. Yani dini cemaatlerin İslam’da “savaş” ilan etmelerine izin yoktur (Koca, 2016, 134-135).

⁴⁶ IŞİD 2013 Nisan ayında El Nusra ve Irak İslam Devletinden ayrılanların birleşmesiyle doğdu. IŞİD El Kaide ile bağlantısını kopararak 2014 Haziran ayında halifelik ilan etti. İlk zamanlarında sınır bölgesini ele geçirip ÖSO’ya Türkiye’den yardımı kesti. 2013 yılında El Nusra, ÖSO tugayları ile çatışmıştı. İlk aylarda ortaya çıkan birçok grup IŞİD’in ortaya çıkmasıyla ya IŞİD’e katıldı ya da IŞİD’e karşı savaşan koalisyonlara katılıp kayboldular (Baczko, Dorronsoro, Quensay, 2018, 223-228).

⁴⁷ 2011 yılına ortaya çıkan selefi cihatçı gruplar rejimin seküler ve çok dinli yapısına karşılar ve İslami devlet dışındaki devletleri kabul etmiyorlar. Seküler ve demokrasi anlayışını Allah’a şirk koşmak olarak görüyorlar. Bu sebeple Şeriat kanunlarını savunuyorlar ve tekfire dayalı söylem geliştiriyorlar (Lakitsch, 2018, 5-10). Bu söyleme göre kendileri dışında herkesi “kâfir” olarak görüyorlar. IŞİD bu noktada daha ileriye giderek -IŞİD’in dayandığı selefi ideoloji- gayrimüslimler bir yana, kendi mezhebinden olmayanlara - IŞİD 2014 yılında Hilafet ilan ettiğinde kendisi kabul etmeyen selefi ve radikal grupları da tekfir etmiştir- dahi hoşgörü göstermiyor. Bu sebeple yerleştiği yerlerde sosyalleşememekte ve sürekli savaşmaktadır. Savaşçı ve dışlayıcı bir grup olarak izole olmaktadır (Koca, 2016, 136). Bu sebeple IŞİD Irak ve Suriye’de kurmaya çalıştığı Sünni düzende diğer dini grupları (Hristiyan, Şii, Nusayri, Yezidi) temizleme vaadinde bulunmaktadır (Koca, 2016, 147). IŞİD bu yol ile daha önce İslam tarihinde görülmemiş uygulamaları sözde İslam devleti olarak savunuyor (Lakitsch, 2018, 9). Bu şekilde radikal örgütler, İslam’ı hem dışlama hem de aforoz söylemleri için kullanmıştır (Baczko, Dorronsoro, Quensay, 2018, 211).

ettiği alanlarda şeriat ilan etti; Hristiyanların ev ve topraklarına el koydu (Annual Report, 2019, 107).

2013 yılının yaz mevsiminde, Hz İsa'nın konuştuğu dil olan Aramicenin konuşulduğu tarihi Hristiyan köylerinden biri olan Malula, muhalifler tarafından El Nusra önderliğinde ele geçirildi. Aynı şekilde Saidnaya, Kalamun ve Meliha⁴⁸, ya da saldırılar düzenlendi ve muhalifler tarafından ele geçirildi. Aslen Malula ve Saidnaya'lı olan birçok Hristiyan Şam'da yaşamaktaydı. Hristiyanların yaşadıkları yerlere yapılan saldırılar ve muhaliflerin buraları kontrol altına alması Şam'da yaşayan Hristiyanları tedirgin etti. Ayrıca saldırıların direk olarak Hristiyanları hedef alması Hristiyanların ayaklanmalara ve iç savaşa olan bakış açısını önemli derecede etkiledi⁴⁹. Malula'da doğan ve orada yaşayan bir Hristiyan olan Elias, Malula saldırısı ile ilgili şunları söylemiştir: Silahlı muhaliflerin Malula'yı işgali ve saldırıları çok aptalca. Hristiyanları aşağılıyorlar. Bu durum Hristiyanları Rejimin arkasında mobilize ediyor.” (Sabbagh, 2015, 88). Bu olaylardan sonra Malula ve Saidnaya'da yaşayan Hristiyanlar bölgeyi terk etti. Malula ele geçirildikten sonra muhalifler tarafından burada yaşayan Hristiyanlar için “Malula Esad'ın köpeklerinden temizlendi” şeklinde bir açıklama yapılması Hristiyanlara karşı olan düşmanlığı ve Hristiyanların Esad'ın iş birlikçisi olarak görüldüğünü göstermektedir (Prothero, [06.04.2019]). 2013 yılının Kasım ayında rejim güçleri bölgeyi yeniden ele geçirecek, ancak sadece 150 Hristiyan aile bölgeye geri dönecekti (Giovanni, Gaffey, [13.04.2019]).

Ağustos 2013'te El Kaide bağlantılı cihatçı örgüt Cund El Şam, Vadi el Nasara'da Hristiyanlara yönelik saldırılarda bulundu. Cund El Şam'ın yaptığı katliamda 15'ten fazla Hristiyan yaşamını yitirdi (Suriye Halkına Karşı İşlenen Savaş Suçları, 2014).

Saidnaya, aynı yılın Eylül ayında cihatçılar tarafından kontrol altına alındıktan sonra Melkit Patriği Laham bir açıklama yapmış, bu zamana kadar Suriye'de kutsala saygısızlık yapılmadığını, ancak radikal grupların, özellikle yabancı savaşçıların bunu yaptığını belirtmiştir (Orthodoks Cristiyanity, [11.11.2019]).

2013 yılının Eylül ayında muhaliflerin saldırıları ile Haseke ve Yabrud'ta kiliseler yıkıldı. Haseke'de bir kilise de yakıldı. Rakka'da iki kilise yıkıldı. Süryani Ortodoks

⁴⁸ Bu dört bölge lokasyon olarak Şam'ın çevresinde bulunan köylerdir.

⁴⁹ Hristiyanlar, rejimin de bu olumsuz durumu Hristiyanlar üzerindeki baskıyı arttırmak için fazlasıyla kullandığını belirtmişlerdir.

Papazı Boulos Georg, Rakka'da Hristiyanların Rakka'yı terk etmeye zorlandığını belirtmiştir (Orthodoks Cristianity, [11.11.2019]).

2013 Ekimde IŞİD, adı henüz çok duyulmamışken⁵⁰ Şam'ın kuzey doğusunda bulunan Hristiyan semti Sedad'a saldırdı. Kiliseler harap edilirken içlerinde çocuk ve kadınların da bulunduğu 45 sivil Hristiyan öldürüldü⁵¹. 15 kişi ise kaçırıldı. Bazı Hristiyan aileler komple öldürüldü. 600 aile kısa sürede Sedad'ı terketti. Kısa süre sonra rejim burayı geri aldı. Ancak kaçan Hristiyanların bir kısmı geri döndü. Sedad'ta Papaz olan Elias Hanout, IŞİD'in kendilerini tehdit ettiğini, "Batı eğer Hristiyanların burada yaşamasını istiyorsa teröristleri silahlandırmayı bırakması gerektiğini" belirtmiştir (Veldkamp, [13.11.2019]).

IŞİD 2014 ve 2015 yıllarında Suriye toprakların büyük bir alanı kontrol etmeye başladı. 2015 yılının Mayıs ayında Palmira antik kentinin alınmasıyla IŞİD Suriye topraklarının yarısından fazlasına hâkim oldu⁵². IŞİD'in Ocak 2014'te muhaliflerden aldığı Rakka'da az sayıda Hristiyan kalmasına rağmen kiliselerini kapatılıp ibadet yapmalarını yasakladı⁵³. Hristiyanlar kendilerini her an tehdit altında hissettikleri için buralardan kaçmaya çalıştı (Balanche, 2018, 87). IŞİD Rakka'yı ele geçirdikten sonra açıkladığı "şartlar listesine" uyanların örgüt tarafından korunacağını vaat ederken uymayacak olanları ölümle tehdit etti. Hristiyanların güvenliğini sağlamak bahanesiyle cizye vergisi koydu ve Hristiyanların hayatlarını sınırlandırdı. IŞİD kiliseleri yıktı ve kiliselerin inşasını ve tadilatını, silah taşımalarını, Hristiyan sembolleriyle gezmeyi ve çan çalmayı yasakladı⁵⁴. Bu şartları kabul etmeyen Hristiyanlar ise ya İslam'ı seçmeye zorlandı ya da ölümle tehdit edildi (Fahmi, 2018, 13-14). Tüm bunlar Hristiyanlar içinde hâkim olan korku atmosferini yayarak

⁵⁰ IŞİD, Nusra cephesinin Suriye'de kazandığı zaferler ve elde ettiği başarılar üzerine 2013 yılının Nisan ayında Irak İslam Devleti (İİD) lideri Ebu Bekir El-Bağdadi ile bir video yayınlamıştır. Bağdadi videoda Irak Şam İslam Devleti'nin (IŞİD) kurulduğunu ve Nusra cephesinin IŞİD'e katıldığını belirtmiştir. Bağdadinin yaptığı bu açıklama daha sonra Afganistan'daki El-Kaide lideri Eymen El-Zevahiri tarafından yalanlansa da Nusra cephesinin pek çok savaşçısı IŞİD'e katılarak, Nusra cephesi tarafından kontrol edilen bölgelerde savaşmaya başladı. Böylece IŞİD, Nusra cephesinin elinde tuttuğu yerlerin kontrolünü sağlamaya başladı (Hatahet, 2015, 5).

⁵¹ IŞİD'in yayın organı olan Nebe adlı derginin yayınlarında IŞİD'in dünya genelinde öldürdüğü insanların sayıları, dinleri ve memleketleri ile birlikte verilmektedir. Örneğin, 2016 yılının Haziran ayında 285 Hristiyanın öldürüldüğü belirtilmektedir. Verilerin bu şekilde yayınlanması Hristiyanların hedefte olduğunu ve kasıtlı saldırılarla öldürüldüğünü göstermektedir (Karataş, 2016, 177-178).

⁵² IŞİD 2015 yılının ortaları itibarıyla toprak olarak ülkenin yarısına hâkimken nüfus olarak aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bunun sebebi IŞİD'in kontrol ettiği alanlarda çöl alanlarının da olmasıdır.

⁵³ 2016 yılı Nisan ayı itibarıyla Rakka'da tahminen 43 Hristiyan aile kalmıştı. Kalan Ermenilerin ve diğer Hristiyanların Rakka'yı terk etmek istese de IŞİD buna izin vermeyecekti (Parfitt, [10.11.2019]).

⁵⁴ IŞİD'lilerle görüşen ve 20 kişiden oluşan Hristiyan liderler grubu IŞİD altında kanunlarına uyarak yaşamayı kabul etti (BBC News, [10.11.2019]).

Hristiyanların kutsal bayramları olan Paskalya ve Noel Bayramlarını iptal etmelerine neden oldu (Spencer, [21.04.2019]). Aynı yıl IŞİD'in Kobani'yi alacağı anlaşılmca buradaki Ermeniler IŞİD zulmünden, 'Kobani artık vatanımız değil' diyerek kaçtı (Agos, [21.04.2019]). Kobani'den kaçan Ermenilerden Osep Tomasyon, geride bıraktıkları mallarına bakmak için tekrar geri döndüğünde IŞİD tarafından katledilince burada hiç Hristiyan kalmadı (Milliyet, [15.11.2019]).

Şekil 3: 2014 Yılı Suriye Durum Haritası

Rakka şehrine yönelik önce Nusra ve ÖSO'nun, sonrasında ise IŞİD'in saldırılarıyla Ermeniler, Halep'te Ermenilerin yoğunlukta yaşadığı bir mahalle olan Meydan mahallesine göç etti. Ermeni Hristiyanların Suriye'de en çok bilinen yerleşim yerlerinden biri olan Meydan Mahallesi, Halep'in merkezine giriş sayılabilecek bir noktada yer almaktadır⁵⁵ (Can, Sivri, Mertcan, [12.11.2019]).

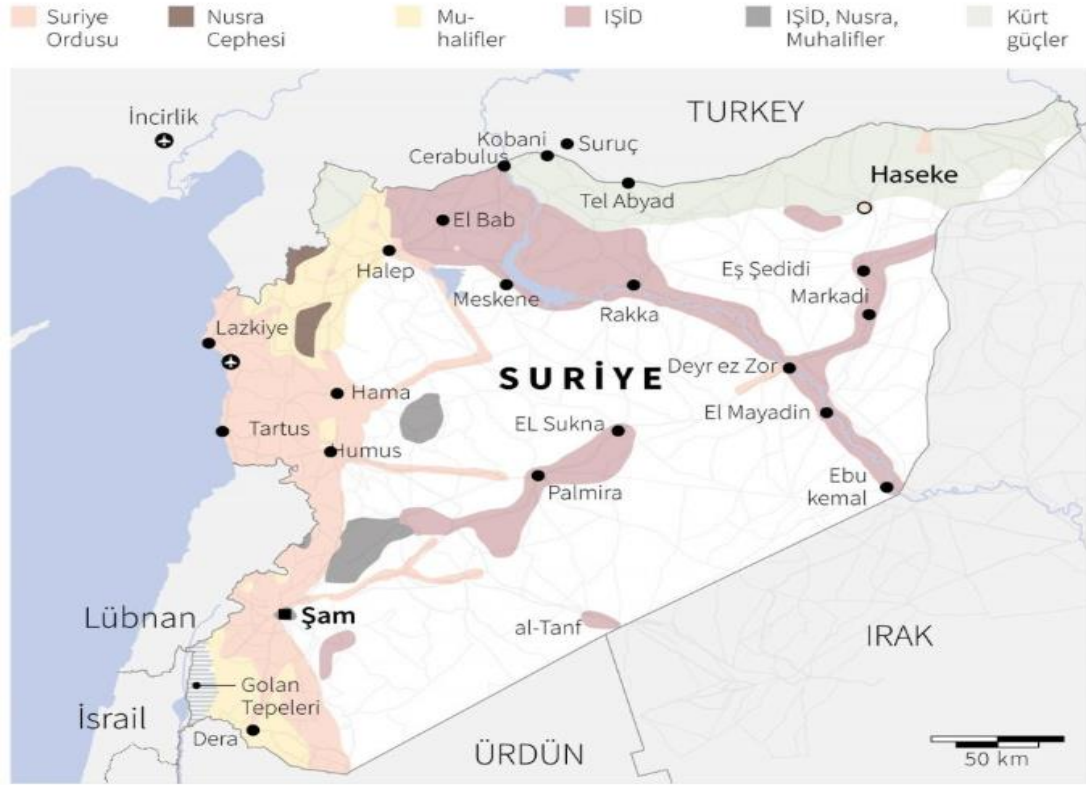
2014 yılının Mart ayında Lazkiye sınırları içerisinde yer alan ve Ermenilerin yaşadığı bir köy olan Keseb, muhalifler tarafından ele geçirildi. Burada yaşayan Ermenilerin birçoğu –yaklaşık 600 aile- Keseb’i terk etmek zorunda kaldı. Keseb’te kalanlar ise rehin oldular. Rejim güçleri bu bölgeyi daha sonra geri alsa da Hristiyanlar bölgeye geri dönmeyi göze alamamıştır (Aljazeera, [16.04.2019]).

IŞİD, Al Thawrah, Deyrizor ve Habur gibi Hristiyanların da yaşadığı şehirleri ele geçirince de Hristiyanları hedef alıp kaçırma ve öldürme suçları işledi (BBC, [15.04.2019]). IŞİD’in bu tutumu Ekim 2017’ye YPG’nin Rakka’yı ele geçirmesine kadar devam etti.

Burada şunu da belirtmek gerekir; IŞİD’in Suriye’de kontrolü ele geçirdiği yerlerde az sayıda Sünni olmayan nüfus kalmıştı. Çünkü zaten öncesinde de muhaliflerin ele geçirdiği yerlerden Hristiyanlar kaçmaya çalışmışlardı. Ayrıca Hristiyanlar IŞİD’in yaşadıkları bölgelere yönelmesiyle ise IŞİD kontrolünden önce kaçmaya çalışmışlardı. Mesela yukarıda bahsedilen ve Rakka’ya da yakın olan Al-Thawrah şehrinde çoğunlukla Hristiyanlar ve Aleviler yaşamasına rağmen bölge IŞİD ve muhalifler tarafından kontrol edildiğinde bu insanların çoğu buradan kaçmıştı. Aynı şekilde Rakka’da yaşayan yaklaşık 1000 Hristiyan IŞİD’in kontrolünden önce bölgeden kaçmıştı (Balanche, 2018, 25).

IŞİD, Şubat 2015’de Suriye’nin Kuzeydoğusunda Haseke’de Tel Tamer yakınlarında 2 Hristiyan köyünü ele geçirdi. Ele geçirdiği bölgede yaşayan 150 Süryani’yi kaçırdı. 3000 Süryani IŞİD’in tehdidi sebebiyle bölgeden kaçtı. Kaçan 3000 Hristiyan, Kürt bölgeleri Kamışlı ve Haseke’ye sığındı. Bu olayda YPG ile Hristiyan milis güçleri - Syriac Military Council and Sutoro- IŞİD’e karşı beraber savaşmıştı (Cole, [12.11.2019]).

Kaide’ye bağlı cihatçıların eline düştü. Rakka’dan Halep’e, oradan da Keseb’teki akrabalarının yanına göç eden Ermeni Hristiyanlar bu sefer de Lazkiye merkezine göç etti ve buradaki kiliselere sığındı (Can, Sivri, Mertcan, [12.11.2019]).

Şekil 4: 2015 Yılı Aralık Ayı Suriye Durum Haritası

Stratejik Ortak. [14.11.2019]. Suriye Son Durum Haritası (Kronolojik Arşiv) <https://www.stratejikortak.com/2018/08/suriye-son-durum-haritasi-kronolojik-arsiv.html>.

İŞİD ele geçirdiği Karyatayn⁵⁶ kentinde de Hristiyanları hedef aldı.⁵⁷ 60 Hristiyan alı konuldu. 20’den fazla Hristiyan öldürüldü. Bölgedeki 15 kilise tahrip edildi. Suriye Ortodoks Kilisesi’nin lideri Ağustos 2015’de kentin İŞİD’in eline geçtiği sırada kentte 300 Hristiyan kaldığını, binlerce Hristiyan’ın kaçmak zorunda kaldığını, şehirde kalanların da aileleri tarafından yapılan pazarlıklar sonucu ödenen fidyeler ile kurtarıldığını anlattı. İŞİD 21 Ağustos 2015’de Karyatayn’da bulunan 1500 yıllık manastırı patlattı ve bunun görüntülerini paylaştı. Rejim güçleri bu kenti 2016 Nisanda geri aldı. 2017 yılının Ekim ayında İŞİD burayı tekrar alsada 3 hafta sonra rejim kontrolü yeniden sağlamayı başardı (Veldkamp, [13.11.2019]; BBC Türkçe).

İŞİD esir aldığı veya kaçırdığı Hristiyanları Müslüman olmaları için tehdit ediyordu. 11 Ekim’de Halep’te kaçırılan Hristiyanlar arasında olan Papaz Jacques Murad

⁵⁶ Karyatay, Hristiyan ve Müslümanların birarada yaşadığı, Humus ile Şam şehirleri arasında bağlantı vazifesi görmesi itibarıyla stratejik önemi olan bir kenttir.

⁵⁷ Aynı süreçte İŞİD, daha önce kontrolü sağladığı Şam yakınlarındaki Hristiyan kenti Sedad’a tekrar saldırdığında ABD’nin bombalamalarıyla geri çekildi.

kendisinin serbest bırakıldığını, ancak IŞİD'in elinde olan Hristiyanların İslam'a geçmesi için işkence gördüğünü belirtmiştir. Buna örnek olarak, IŞİD'in isteğini yerine getirmeyen bir baba ve oğlunun Halep'te çarımığa gerilerek öldürülmesi gösterilebilir (Virtue Online, [09.11.2019]).

Karyatayn ve Sedad arasında bulunan Mahin kenti 2015 yılının Ekim ayında cihatçı gruplar tarafından saldırıya uğradı ve kontrol altına alındı. Katolik Başpiskopos Selwanos Boutros Alnemeh, bir ay içerisinde 15 bin Hristiyan'ın bölgeden kaçtığını belirtmiştir. Humus Süryani Ortodoks Başpiskoposu, Humus'a 60 kilometre olan Mahin'in alınmasıyla IŞİD'in başpiskoposluk bölgesini almasından korktuklarını açıklamıştır. Peder Luka Awad, IŞİD'in daha önce ele geçirdiği Sedad'ı tekrar almak istediğini, Sedad'ın Hristiyan semti olduğu için IŞİD'in böyle bir isteği olduğunu ifade etmiştir. Karyatayn IŞİD tarafından alındığı vakit, IŞİD Sedad'ın da alınacağını ve Sedad'taki bütün Hristiyanların öldürüleceğini açıklamıştı (Your Catholic Legacy, [05.11.2019]).

IŞİD, alıkoyduğu insanların akıbetini belirlemek için uzun süre elinde tutuyordu. 2015 yılının Şubat ayında Habur Nehrine yakın Hristiyan köylerinde kaçırılan 3 Hristiyan'ın durumu da böyleydi. IŞİD Şubatta kaçırdığı Hristiyanları Ekim ayında infaz etti ve infazın görüntülerini yayınladı (ACN, [08.11.2019]).

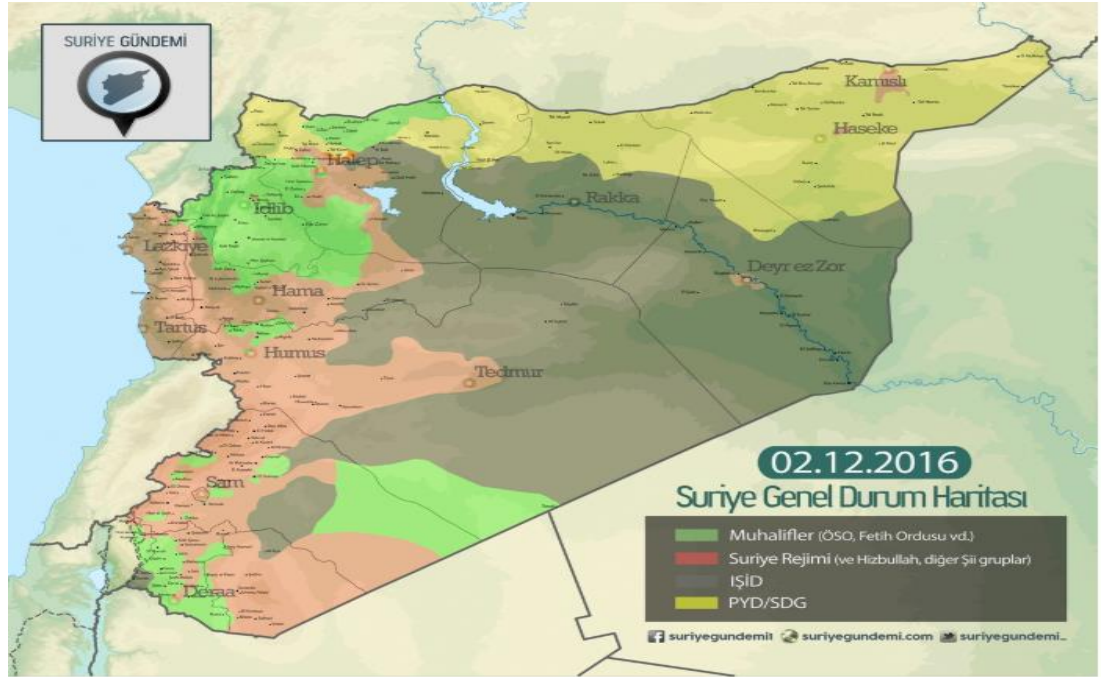
2015 yılının Aralık ayında ise IŞİD'e karşı savaşmak için Hristiyan kadınlardan oluşan "Female Protection Forces of the Land Between Two Rivers" adında bir birlik oluşturuldu. Haseke'nin Kahtaniyeh köyünde oluşturulan bu örgüt YPG çatısı altında olan YPJ⁵⁸ ile birlikte IŞİD'e karşı savaşma kararı aldı (Business Insider, [12.11.2019]).

Yine aynı ayda Rojava bölgesindeki Kamışlı'da üç intihar saldırısı oldu. Saldırı Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgede gerçekleştirildi. Saldırımı IŞİD'in gerçekleştirdiği ve 18 kişinin öldüğü belirlendi. Haziran 2016 'da IŞİD, yine Kamışlı kentinde Süryanilerin dini törenlerine saldırdı ve üç sivil yaşamını kaybetti (Sputnik, [15.11.2019]). 2016 yılının Ocak ayında YPG'nin kontrolü elinde tuttuğu Kamışlı'da Hristiyanlara ait bir restorana saldırı düzenlendi. Bu saldırıda da 13 Hristiyan hayatını kaybetti. YPG bu olaydan IŞİD'i sorumlu tuttu. Ancak Hristiyanlar arasında saldırının

⁵⁸ Women's Protection Units. Kadın Koruma Birlikleri YPG'nin kadın koludur. 2012 yılında YPG'nin kadın tugayı olarak kurulmuştur.

YPG tarafından düzenlendiğini iddia edenler de bulunmaktadır. Aynı bölgede kısa süre sonra yapılan başka bir saldırıda 3 Hristiyan daha öldürüldü. Aynı ay içerisinde 2014 yılında kaçırılan Papaz Dhiya Azziz serbest bırakıldı. Kilise Papazın Nusra tarafından kaçırıldığını iddia etmiş ancak Nusra Cephesi bunu reddetmişti. Nusra bunu ispatlayabilmek için Papazın serbest bırakılmasında katkıda bulundu (ACN, [08.11.2019]).

2016 yılının Nisan ayında Nusra Hama'ya bağlı olan Hristiyan kenti Sqelbiya'ya saldırdı. Bu saldırılarda aralarında 4 Hristiyan'ın da bulunduğu birçok sivil hayatını kaybetti. Rejim güçlerinin elinde bulunan ve stratejik bir nokta olan bölgeye daha öncede radikal grupların saldırıları olmuştu (Ara News, [10.11.2019]).

Şekil 5: 2016 Yılı Suriye Durum Haritası

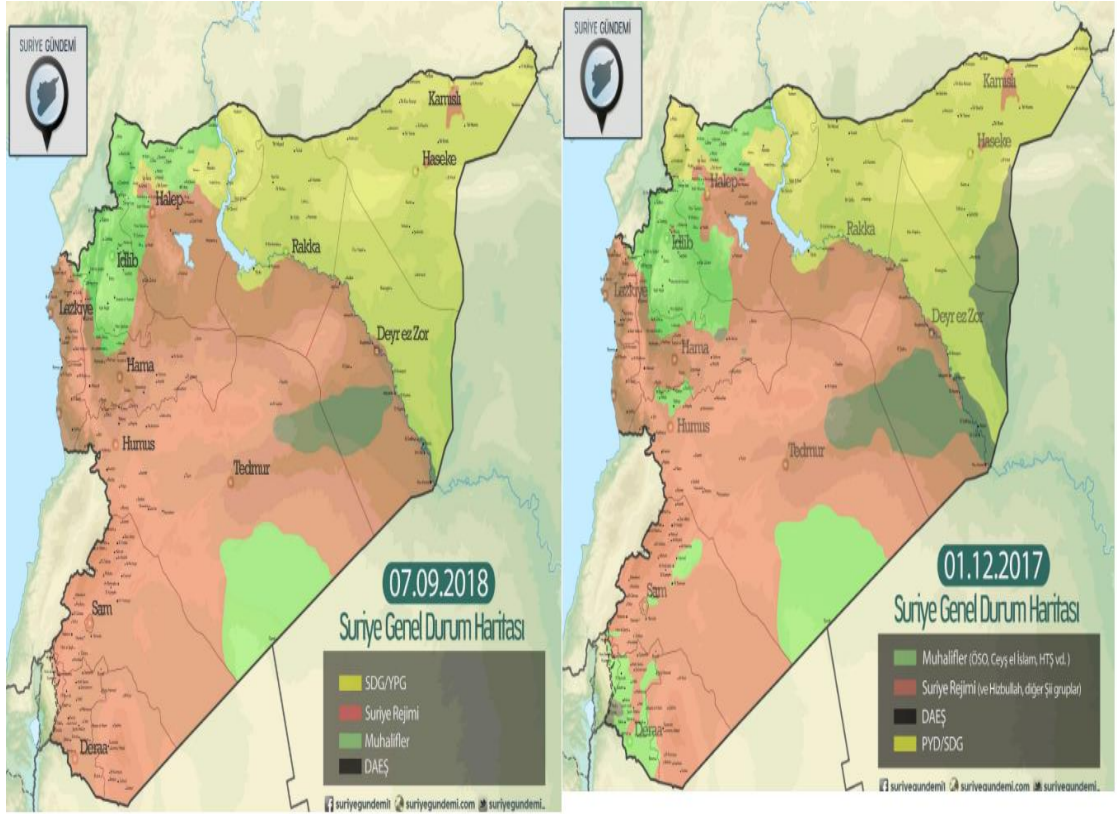
Stratejik Ortak. [04.11.2019]. Suriye Son Durum Haritası (Kronolojik Arşiv). <https://www.stratejikortak.com/2018/08/suriye-son-durum-haritasi-kronolojik-arsiv.html>.

Aynı ay içerisinde rejimin ve Rusya'nın Halep'te bulunan muhaliflere karşı saldırıları oldu. Barnabas Fund'un haberine göre bir hafta içerisinde bölgeye 1350 roket atıldı. Rusya ve rejimin sorumlu olduğu bu saldırılarda 200 Hristiyan yaşamını yitirdi. Saldırılarda yıkılan hastanelerden dolayı 65 Hristiyan'ın öldüğü belirtilmektedir (Zaimov, [12.11.2019]).

YPG'nin elinde bulundurduğu yerlerde de Hristiyanlara yönelik saldırılar oldu. 2016 yılının Eylül ayında Haseke'de yaşayan Hristiyanlar şiddete maruz kaldı ve kendilerine gözdağı verildi. Haseke Süryani Katolik Başpiskoposu Jacques Behnan Hindo yaptığı açıklamada, Hristiyanların yaşadığı ve 6 Kilisenin bulunduğu bölgede, Hristiyanların silah zoruyla dışarı atıldığını ve eşyalarının yağmalandığını belirtmiştir. Hindo, Hristiyanların evlerine ateş açıldığını, bölgede Kürtlerden başka silahlı grubun olmadığını söylemiştir (ACN, [08.11.2019]).

2018'in başından beri İdlib'e bağlı Cisir Eş Şuğur'da Hristiyanlara ait 750 eve ve 50 dükkana HTŞ ve Din Teşkilatı Muhafızları grupları tarafından el konuldu. Daha önce HTŞ'nin altında savaştan ve sonrasında HTŞ'den ayrılan Din Teşkilatı Muhafızları, İdlib'e bağlı Cisir Eş Şuğur'u kontrol altına almasıyla burada kalan az sayıdaki Hristiyan'a taciz etti; dini pratikleri sınırlandırdı, kiliseye gitmelerini engelledi. Din Teşkilatı Muhafızları⁵⁹ burada birçok tarım arazisini de gasp etti (STJ, [14.11.2019]).

⁵⁹ HTŞ'den 2018 yılının Ocak ayında ayrılıp İdlib'in doğusunda ve batısında bazı yerleri kontrol etmeye başladılar. Cisir Eş Şuğur'u, Al-Ghassaniya, Yacubiyeh, Qunaya ve Jdayde'de etkili olan örgütün 1500 savaşçısı bulunmaktadır. Hâkim oldukları bu bölgelerde Hristiyan nüfus da yaşamaktadır.

Şekil 6: 2017-2018 Yılları Suriye Durum Haritaları

Stratejik Ortak. [04.11.2019]. Suriye Son Durum Haritası (Kronolojik Arşiv). <https://www.stratejikortak.com/2018/08/suriye-son-durum-haritasi-kronolojik-arsiv.html>.

2018 yılında rejim, Rusya ve İran'ın İdlib'e yapacağı saldırılar Hristiyanları ve diğer sivilleri korkuttu. Fransiskan Papaz yapılacak saldırılar için şunları söylemiştir: "İdlib'de durum çok kötü. İnsanlar korkuyor. Kimse ne olacağını, İdlib'i kimin kontrol edeceğini bilmiyor." 17 Eylül'de Rusya ve Türkiye, İdlib için silahsızlaştırılmış tampon bölge konusunda anlaşılmasına rağmen HTŞ'ye yönelik operasyonlar devam etti. Hristiyanlar da HTŞ'nin kontrol ettiği Knayeh and Yacoubieh'da yaşadıkları için saldırılardan etkilendiler.

Köylerde yaşamaya devam eden Hristiyanlar da cihatçıların kanunlarına itaat etmek zorunda kalıyorlar. HTŞ İslam Devleti kurmak için savaşıyor ve İdlib'i şeriatla yönetiyor. Hristiyanlar bölgede çok fazla zorluk yaşadıklarını, Hristiyanlık sembollerini göstermelerinin ve ayin yapmalarının yasaklandığını belirtiyorlar (Gavlak, [12.11.2019]).

HTŞ, 2018 yılında İdlib'den kaçan Hristiyanların evlerine el koymaya başladı. Şehirde sadece yaşlı Hristiyanlar kalmıştı. El konulan evler kalanların değil kaçanların. En güzel Hristiyan evleri örgüt liderlerine devrediliyor. Burada çoğu alan radikal grupların elindeyken sadece küçük bir alan ÖSO'da. İdlib'de Hristiyanlar çoğunlukta Ermeni ve Rum Ortodoks. Burada zenginlikleri, sahip oldukları evler ve topraklar ile tanınıyorlar. Ancak 2012'de ülkeden kaçtılar. Bir kısmı rejim topraklarına, bir kısmı Avrupa'ya, ABD'ye ve Avustralya'ya dönmek üzere; bir kısmı da geçici olarak Türkiye'ye, Lübnan'a ve Ermenistan'a göç etti (Balanian, [13.11.2019]).

3.3.1. Hristiyan Nüfusun Yoğun Yaşadığı Bölgelerdeki Genel Durumları

Hristiyan nüfusun iç savaştan en fazla etkilendiği yerlerden biri Halep olmuştur. Suriye'de iç savaş başlamadan önce Halep en fazla Hristiyan nüfusa sahip yerd. Bunların arasında Ermeniler, Süryaniler, Rum Ortodokslar ve diğer Hristiyan cemaatler vardı. Halep'in iç savaşın en şiddetli yaşandığı yerlerden biri olması, diğer Suriyeliler gibi burada yaşayan Hristiyanların da savaşın sebep olduğu yoksulluğu had safhada yaşamalarına neden oldu (Heras, 2012, 36). Halep'te Hristiyanlar mezhepsel bir çatışmanın ortasında kaldı ve Esad'a bağlılıklarından dolayı muhalifler tarafından tehdit olarak görüldü. İç savaşın başlamasıyla bölgeden 160.000 olan Hristiyan nüfus 30.000'e kadar düştü (Mmedia, [16.04.2019]). Halep IŞİD tarafından kontrol edildiğinde Hristiyanlar için "cizye" adı verilen vergiler konuldu. Birçok kilise bu grubun ele geçirdiği yerlerde imha edildi ve Hristiyanlar göçe zorlandı (BBC, [16.04.2019]). Ayrıca Halep'te çatışmaların yoğun olması nedeniyle hedef gözetmeksizin yapılan hava operasyonlarından ve iddialara göre kullanılan kimyasal silahlardan Hristiyan siviller de büyük zarar gördü.

Halep Keldani Kilisesi Psikoposu Antoine Audo, cihatçı grupların oluşturduğu şiddetin ve güvensizlik ortamının Suriyeli Hristiyanların evlerini terk etmelerine neden olduğunu söylemiştir. Hükümetin Hristiyanlara zulüm etmediğinin altını çizen Audo, aksine cihatçılar tarafından hedef alındıklarını ifade ederek, ülkedeki Hristiyanların yüzde 80'inin Başkan Esad'ı desteklemeye devam ettiğini belirtmiştir (Sputniknews, [14.04.2019]). Piskoposun ifadesine göre, Suriye'de yaşayan Hristiyanların 3'te 2'si ülkeyi terk etmiş durumdadır ve Hristiyan nüfus 500 bine kadar düşmüştür (Persecuted, 2017, 13)

Halep'ten sonra en fazla Hristiyan nüfusa sahip yerlerin başında Humus gelmektedir. Nüfusun yüzde 65'i Sünni, yüzde 25'i Alevi, yüzde 10'u ise Hristiyandır (Balanche, 2018, 43). Burada ki Hristiyanlar çoğunlukla Rum(Grek) Katolik, Rum (Grek) Ortodoks ve Süryani Ortodokslardır (Heras, 2012, 38). UNESCO'nun 1980 yılında Dünya Mirası Listesi'inde yer alan Humus'a bağlı Palmira kentini 2015'e IŞİD ele geçirince selefi anlayışından dolayı antik yapıları yok etti. Humus'ta yaşayan Hristiyanlar İslamcı muhalifler tarafından, özellikle IŞİD, El Nusra, El Kaide ve bağlantılı örgütlerce hedef olarak görüldüklerini ve bu tehdit neticesinde göçe zorlandıklarını; Humus'tan kaçan Hristiyanlar daha sonra verdikleri ifadelerde isyancılar tarafından sırf Hristiyan oldukları için hedef haline geldiklerini; hatta isyancıların küçük çocuklara dahi "kâfir" dediklerini ve normalde dost oldukları Müslüman komşularının da kendilerine sırt çevirdiklerini belirtmişlerdir (Sengupta, [03.04.2019]).

Aynı şekilde, Lübnan'a kaçan Suriyeli Hristiyan mülteciler de benzer ifadelerle selefi ve aşırı gruplar tarafından saldırılara maruz kaldıklarını, Humus'ta Hristiyan topluluğun Esad destekçisi olarak görülüp hedef gösterildiklerini ifade etmektedirler (Wakefield, [12.04.2019]). Vatikan resmi haber ajansı da Suriye Ortodoks Kilisesi'nin bilgisine dayanarak verdiği haberde "Humus'ta Hristiyanların etnik temizliğinden kaygı duyulduğu" haberini yayınladı. Aynı haberde Humus'un Hamidiye ve Bustan Al Divan semtlerinde yaşayan Hristiyanlarının %90'ının zorla evlerinden çıkarıldıkları bilgisine de yer verildi (Los Angeles Times, [13.04.2019]). Farklı bir kaynak ise 2013'de 50.000 Hristiyan'ın Humus'u terk etmek zorunda kaldığını açıklamıştır (Giovanni, Gaffey, (13.04.2019)) .

Deyrizor'da yaşayan Hristiyanlar da Selefi ve aşırı İslamcı grupların tehditlerinden dolayı yaşadıkları yeri terk etti. Şehirde bulunan tarihi bir kilise de yine bu gruplar tarafından imha edildi (Heras, 2012, 31). Bunlara ek olarak ABD'nin Deyrizor'da Esad rejiminin kontrolündeki bölgede fosfor bombası kullanarak birçok sivilin ölümüne sebep olduğu iddia edildi (Yeni Şafak, [18.10.2019]).

Hristiyanlara karşı yapılan tüm saldırılar, Hristiyanların Suriye'deki zayıf pozisyonu, savunmasız olmaları ve radikal grupların söylem ve ideolojileri ile ilgilidir. Şehirlerdeki nüfus değişimleri Hristiyanların durumunu ortaya koymaktadır. Bunun için Halep'teki nüfus değişimine bakılabilir. İç savaşla beraber Halep'in genel nüfusu yüzde 25 azalırken Hristiyan nüfus yüzde 75 azalmıştır (Persecuted, 2017, 13).

Neticede Hristiyanlar iç savaş sürecinde sürekli hedefte oldular ve saldırılara maruz kaldılar. Bazen politik nedenlerle Esad'ın yanında oldukları için muhaliflerin hedefinde, bazen ise varlıklı olmalarından dolayı suç örgütlerinin hedefinde, kimi zaman ise sadece dini nedenlerden dolayı İslamcılarının hedefinde oldular (Heras, 2012, 72).

Suriye'de Hristiyanların şiddet gördüğü bir gerçektir. Diğer yandan bazı haber kaynaklarının Suriyeli Hristiyanlarla ilgili yaptığı haberlerin abartılı ve manipüle edilerek servis edildiği söylenebilir. Dış medyanın Esad'ı destekleyen medya organlarından servis ettiği haberler özellikle bunu göstermektedir. Esad rejimine bağlı medya organları, Hristiyanlarla ilgili yapılan haberleri abartılı bir şekilde sunarak Hristiyanların durumunu propaganda amacı olarak görüp faydalanmak istemektedir. Bu yolla hem Hristiyanlara karşı rejimin de uyguladığı baskı örtbas edilmekte, hem de Hristiyanların rejimi desteklemesi sağlanmaktadır. Rejimin diğer amacı ise bu yol ile Hristiyanların tek koruyucusu olarak rejimi gösterip Batının sempatisini kazanmak istemesidir (Al-Tamimi, 2012, 13).

Bu haberlere farklı örnekler verilebilir. Mesela Humus'tan kaçan Hristiyanlarla ilgili yapılan haberler bu kapsamda alınabilir. Hristiyan kökenli "Agenzia Fides" sitesinin yaptığı bir haberde Humus'ta bulunan Hristiyanların yüzde 90'nının İslamcılar tarafından etnik olarak temizlendiği iddia edilmektedir (Kerrin, 2014, 75). Bu haber kaynağı ise bu bilgiyi Esad'ın tarafında yer alan "Syria Truth" adlı bir siteden almaktadır. Hâlbuki "Agenzia Fides" sitesi daha önce yaptığı bir haberde Humus'ta Hristiyanların gönüllü olarak ayrıldığını ve herhangi bir etnik temizliğin olmadığını belirtmiştir (Al-Tamimi, 2012, 7). Aynı şekilde farklı bir yayın organı, Humus'ta yaşayan Hristiyanların radikal İslamcılardan tehdit alıp Humus'u terk etmeye zorlandıkları için değil, iki ateş arasında kalmaktan korkup kaçtıklarını belirtmiştir (Oehring, 2017, 11).

Benzer şekilde, Lübnan'a kaçan Hristiyan bir mülteci ile yapılan mülakatta, Hristiyanların ülkeyi terk etmesi için topluca bir zulme ve baskıya maruz kalmadıkları belirtilmiştir (Enders, [13.04.2019]). BBC'nin yaptığı haberde ise tahrip ve talan edilerek "hayalet kent" halini alan Humus'tan sadece Hristiyanların değil, Alevilerin ve Sünnilerin de rejim ve muhalifler arasındaki çatışmalardan kaçtıkları vurgulanmıştır (BBC, [08.04.2019]). Hristiyanların ülkelerinden kaçmalarında radikal İslamcılarının etkisi olsa da bunu tek sebep olarak göstermek doğru olmayacaktır. İki

grubun çatışması arasında kalmamak için Hristiyanların yaşadıkları yerleri terk etmeleri de kuvvetli bir gerçektir (Al-Tamimi, 2012, 9).

Başka bir medya organında, yine Humus'a bağlı Rablah kenti ile ilgili yapılan haberde bu kentten 12.000 Hristiyan'ın kaçtığı belirtilmiştir (Jones, [16.04.2019]). Hâlbuki bu kenttin nüfusu toplamda 5.328'dir (Archiveis, [09.04.2019]). Farklı bölgelerden buraya kaçıp daha sonra buranın da terk edilmesi muhtemel olmakla beraber, bu bölgede bu kadar nüfus olmayıp tamamının da Hristiyan olması gerçeklerle uyuşmamaktadır. Bu veriler servis edilen bilgilerin güvenilirliğini sorgulatmaktadır.

3.3.2. Suriyeli Hristiyanlar ve YPG İlişkisi

2012 yılında zayıflayan Suriye rejimi, Suriye'nin Kuzeyinden güçlerini çekmek zorunda kalınca PYD'nin silahlı kanadı olan YPG Kuzey Suriye'de kontrolü ele geçirdi (Drott, [11.09.2019]). Kürt nüfusun yoğun olduğu Haseke, Afrin, Ayn El Arap (Kobani) bölgelerinde oldukça etkili olan PYD/YPG, üçüncü yol stratejisini uyguladı. Bu stratejiye göre Esad rejimiyle çatışmaya girmemenin yanı sıra ÖSO'ya da destek sağlanmadı. Bunun yerine güçlü olduğu bölgelerde hâkimiyetini geliştirmeye çalıştı (Kerman, Efegil, 2017, 163-164).

YPG, SDG (Suriye Demokratik Güçleri) çatısı altında IŞİD'e karşı mücadele etti. Suriye'nin kuzeyinde bulunan Hristiyanlar (Ermeniler ve Süryaniler) YPG ile aynı ideolojiyi paylaşmasa da güvenlikleri için YPG'yi desteklediler. SDG çatısı altında bulunan Hristiyan milis güçleri olan Gozarto Protection Forces ve Syriac Military Council (Süryani Askeri Konseyi) YPG ile beraber IŞİD'e karşı savaştı. Polis gücü olarak ise Sutoro⁶⁰ Hristiyanları IŞİD'e karşı koruyordu (Kerman, Efegil, 2017, 162-165; Drott, [16.09.2019]). YPG Suriye'nin kuzeyinde ele geçirdiği yerlerde Hristiyanlara ait köyler de bulunmaktadır. YPG sözcüsü Redur Xelil buraları ele geçirdikten sonra yaptığı açıklamada, YPG'nin Kantonlarda yaşayan herkesi koruyacağını açıklamıştır (Barbarani, [06.09.2019]).

⁶⁰ Hristiyanlardan oluşan GPF(Gozarto Protection Forces) ve Sutoro silahlı güçleri Suriye'nin Kuzeyinde bulunan Hristiyan kentlerin ve köylerini koruyor. Bu örgütler Hristiyanları IŞİD'ten korunmak için kurulsada radikal Müslümanlardan ve YPG'den korunmakta bir amaç. Hristiyanlar 2015'in Aralık ayında Kamışlı'da bulunan 3 Hristiyan restoranına yapılan saldırılarda ölen 40 Süryani Hristiyanın faili olarak YPG'yi görüyor. Bundan sonra 2016'nın başında Sutoro kontrol noktaları ile Hristiyan mahalleri korumak istemiş, bu sebeple YPG Sutoro'nun kontrol noktalarına saldırmıştır. YPG okullara girip öğretmenlerin Süryani-Hristiyan dersleri anlatmasını engelliyor. Sutoro devriye gezerek bunu engellemeye çalışıyor(Flory, [10.09.2019]).

YPG'nin elinde bulundurduğu yerlerde Hristiyanlar diğer bölgelere nispeten dini inançlarını daha rahat yaşayabiliyorlar. Bu bölgelerde Hristiyanlar ile Kürtler arasında en büyük tartışma mülk sorunu ve eğitim müfredatı ile ilgili (Annual report, 2019, 108). Habur Nehri kıyılarındaki Hristiyanlar, 2015'te IŞİD'in çok sayıda insanı öldürüp ve yüzlercesini de rehine alması neticesinde köylerini terk etti. Cezire'de Hristiyanların yaklaşık yüzde 40'ı bölgeden ayrıldı. Bu bölgedeki arazilerin yüzde 35-38'i Hristiyanlara ait olduğu için geride bırakılan mülkler fırsatçıların iştahını kabartıyordu. 2015'de kiliselerin desteğiyle Ermeni, Süryani, Asuri ve Keldanilerin mülklerini korumak için komite kuruldu. Bölgede ilan edilen özerk yönetim de çıkardığı yasayla bu komiteyi yetkilendirdi. Komite başkanı Musa Hanna, bu mülkleri koruma işinin çok da kolay bir iş olmadığını, çünkü birilerinin Haseke'deki tapu sivil idaresinden elde ettikleri belgeler üzerinde oynadığını ve sahte belgelerle devletin mahkemesinde satışlar yapıldığını gazeteci Fehim Taştekin ile yaptığı röportajda anlattı. Gerçek mülk sahibi bunu fark edene kadar mülkün birkaç kez el değiştirdiğini, özerk idarenin bunların peşinde olduğunu ama baş edemediğini söylüyor. Musa Hanna, idare içinde bazılarının bu işlemleri yapanları kayırdığını ve sadece Hristiyanların mallarının hedef alındığını belirtiyor. "Kimse Arap ya da Kürtlerinkine dokunmuyor", diyor. YPG de zaman zaman "Asayiş" adında polis gücü için Hristiyanlara ait arazi ve binaları işgal etti. Örneğin, Serekaniye'deki bir kilise bu şekilde işgal edilmişti (Taştekin, [06.09.2019]).

Bölgede yaşayan Hristiyanlar, sahip oldukları mal ve mülklere YPG tarafından da el konulduğunu daha sık dile getirmeye başlamışlardır. Hatta Irak'ta IŞİD'in yaptığı gibi, Suriye'nin Kuzeyinde de Hristiyanların evleri ve mülkleri Kürtler tarafından el konulmak için spreyle işaretlendiği belirtiliyor. Bir Ermeni'nin evinin üzerine yazılan "Kamışlı Yürütme Komitesi tarafından el konuldu" yazısı bunun örneklerinden sadece biridir. Hristiyanlar, YPG'nin Haseke ve Kamışlı'da koruduğu ev ve köylerden daha fazlasına el koyduğunu ve işgal ettiğini belirtiyorlar. YPG'nin kendilerine ikinci sınıf vatandaş gibi muamele ettiğini, Hristiyanların kalan mallarını da almak için değişik taktikler deneyerek kendilerine atalarından kalan yurdun Kürtler tarafından ele geçirilmeye çalışıldığını ifade ediyorlar (Barnabas Fund, [04.09.2019]).

YPG'nin bölgede yaşayan Hristiyanlara, bölgeyi terk etmesi için baskı yapması üzerine Suriye'deki cemaatler 2015'in Kasım'da bir bildiri yayınladı. 15 Hristiyan kurumunun imzaladığı bildiride, Kürtlerin Hristiyanların mallarını gasp ettiği,

gençlerin zorla askere alındığı, haksız vergi konulduğu ve kilise okullarının kapatıldığı belirtildi ve YPG bu müdahalelerden dolayı suçlandı (Diler, [06.09.2019]).

2015 yılında Hristiyanlar, YPG ile birlikte mücadele ederek çoğulcu bir Suriye oluşturmaya çalışırken PYD'nin kontrolünde olan yerlerde 2016 yılından itibaren Kürtleştirme politikası izlediği görülüyor. Hristiyanlar, "Kürtler tarafından zulme uğrayacaksa IŞİD'e karşı neden beraber savaştık" sorusunu kendilerine soruyorlar (Wilgenburg, [14.09.2019]). Dünya Aramiler Konseyi başkanı Johny Messo, 2016 yılının Mart ayında yaptığı açıklamada, Suriyeli Hristiyanların YPG tarafından asimile edildiğini iddia ediyor. Messo'nun ifadesine göre, binlerce Arami Hristiyan'ın yaşadığı Suriye'nin Kuzey bölgesinde Hristiyanlar YPG tarafından tehdit edilip korkutuluyorlar. Zayıf durumda oldukları için saldırılara uğruyorlar. Messo, ABD ve Rusya'nın IŞİD'e karşı savaşması için YPG'ye verdiği silahların YPG tarafından kendi menfaatleri için kullanıldığını, yerli halkın yüzyıllardır yaşadığı toprakların Kürtleştirilmeye çalışıldığını belirtiyor (Yuruk, [14.09.2019]).

Haseke Süryani Katolik Başpiskoposu Behnan Hindo'nun 2018 yılının Eylül ayında, Kürtlerin Hristiyanları Suriye'nin Kuzeydoğusundan atmaya çalıştığını belirtmiştir. Hindo, Kürtlerin okullara karışmayacaklarına dair söz verdiklerini, ancak kendi müfredatlarına uymadığı için Kamışlı, Darbasiyah, Malikiyah'da bulunan en eski Hristiyan kurumların kapatıldığını belirtmiştir. Başpiskopos, Kürtlerin yıllardır Hristiyanların bölgedeki varlığını sonlandırmaya çalıştığını söylüyor. Kürtlerin Hristiyanları kendi dillerinden ve tarihlerinden uzaklaştırıp yerine kendi kültürlerini ve tarihlerini koymaya çalıştıklarını belirtiyor. Başpiskopos durumu şöyle özetliyor: "Kürtler nüfusun yüzde 20'sini oluşturmaya rağmen Batının desteğiyle yerel mecliste orantısız şekilde temsil ediliyor. Bu da Kürtlerin bölgede Hristiyanlara ayrımcılık yapmasına neden oluyor. Kürtler, Hristiyanların önce haklarını yok edip sonra varlıklarını yok etmeyi hedefliyorlar" (Pontifex, [04.09.2019]).

YPG'nin Suriye'de elinde tuttuğu yerlerde Hristiyanlara ait okulları kapattığı gibi Hristiyan köylerine baskınları da oluyor. Haseke, Kamışlı ve Habur bölgelerinde yaşayan Hristiyan gençlerin savaşması için alıkonulduğu belirtiliyor (Sabah, [06.09.2019]). Barnabas Fund'un haberine göre Kamışlı'da Hristiyan erkekler Türkiye'ye karşı savaşması için alıkonulmuştu Hristiyan yetkililer bu durumu Hristiyanları yıldırma politikasının bir parçası olarak görüyor (Barnabas Fund, [04.09.2019]).

4. SURİYELİ HRİSTİYANLARIN GÖÇ HAREKETLERİ

4.1. Suriye’de Hristiyan Nüfus

Günümüzde Ortadoğu’da bulunan Hristiyan nüfusun oranı yüzde 5’in altındadır. Bu oran sadece bir asır önce yüzde 20 olarak telaffuz edilirken kısa süre içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı yüzde 5’in altına kadar düşmüştür (Tunçdemir, [15.04.2019]). Suriye özelinde de Hristiyanlar için durum pek farklı değildir. 1940’larda yapılan nüfus sayımında, Suriye’de Hristiyan nüfus yüzde 14’den fazlayken 1960’lara gelindiğinde bu rakam yüzde 8’lere gerilemiştir (Oehring, 2017, 18; Van Dam, 2017, 53). 2011 yılında ise ülkenin toplam nüfusu 21 milyon olarak temel alındığında, 1 ila 1,5 milyon arasında olan Suriyeli Hristiyan nüfusun oranı yüzde 4,5 ile yüzde 7 arasına tekabül etmektedir (Oehring, 2017, 18). Yıllar içerisindeki bu değişimin en önemli sebebi güvenlik gerekçesidir. Bu sebeple çoğu Hristiyan Suriye’den ya göç etmiş ya da yurtdışına kaçmıştır (Van Dam, 2017, 53). Azalan Hristiyan nüfusuna örnek olarak Halep’i gösterebiliriz. Şehir 1944 yılında 112 bin Hristiyan nüfusu barındırırken, bu rakam Halep nüfusunun yüzde 37’sine tekabül etmekteydi. Ancak iç savaş öncesi nüfus rakamlarına baktığımızda, Halep’te Hristiyan nüfusun yüzde 5’in altına düştüğü görülmektedir (Asfar, 2017, 5).

1940 ile 2011 yılları arasında yaşanan iki önemli olay, Hristiyanların güvenlik gerekçesiyle ülkeyi terk ettiğini göstermektedir. Bu olaylardan birincisi, 1958 yılında Suriye ile Mısır’ın Birleşik Arap Cumhuriyetini kurmasıyla bazı Hristiyanların ülkeden göç etmesidir. Bu göçün sebebi, Mısır’da olduğu gibi Suriye’deki Hristiyanların da mal varlıklarına el konacağı korkusuydu. Ayrıca, 1963’de Hafız Esad önderliğinde Sosyalist Baas Partisinin iktidarı ele geçirmesiyle orta sınıf Hristiyanlarda yeniden bir korku oluştu ve bu da göçleri tetikledi. İkincisi, 1978 ile 1982 yılları arasında Hama’da Müslüman Kardeşler ile Baas rejim arasında yaşanan çatışmalarda binlerce insanın öldürülmesi olayıdır. Bu hadise de Hristiyanlarda kaygıyı arttırdığı için başka bir göç sebebidir. Güvenlik gerekçesinin dışında, doğum

oranları da Hristiyan nüfus oranının azalmasında etkilidir. Hristiyanların doğum oranının Müslümanlara göre düşük olması, Hristiyan nüfus oranının Suriye’de azalmasında pay sahibidir (Mei, [14.04.2019]).

Suriye’deki Hristiyan nüfusu etkileyen son dalga ise Suriye İç Savaşıdır. Binlerce insanın ölümüne sebep olan iç savaş, 12 milyon insanı da yerinden etmiştir. Bu insanların yarıya yakını kendi ülkesinde mülteci olurken, diğer yarısı ise farklı ülkelere sığındı. Suriyeli Hristiyanlar, diğer Suriyeliler gibi geçim kaynaklarını ve özel mülklerini kaybetme riskine rağmen canlarını korumak amaçlı ülkelerinden kaçtılar. Hristiyanların yarısının ülkeyi terk ettiği, birçoğunun da ülke içerisinde yerinden olduğu tahmin edilmektedir (Kreidie, [18.04.2019]).

4.2. İç Savaş Sürecinde Hristiyanların Suriye’yi Terk Etme Sebepleri

İkinci Dünya Savaşından bu yana insanlığın gördüğü en büyük felaketlerden biri olan Suriye İç Savaşı, yüz binlerce insanın ölümüne, 6,1 milyon Suriyelinin ülke içinde yerinden edilmesine ve 5,6 milyon Suriyelinin de farklı ülkelere kaçarak mülteci olmasına neden oldu. Suriyeli Hristiyanlar özelinde incelediğimiz zaman, göç eden Hristiyan nüfus hakkında kesin bir veri olmamakla beraber, Open Doors kurumunun yayınladığı rapora göre sadece 2012 yılı ile 2013 yılları arasında en az 200 bin Hristiyan ülkesini terk etmiştir (Heras, 2012, 56-57). Farklı bir kaynak aynı döneme ait rakamları 300 bin olarak vermektedir (Asian News, [15.04.2019]). Toplamda ise 700 bin civarında Hristiyan’ın ülkeyi terk ettiği tahmin edilmektedir (Bednarowicz, 2014, 55). Open Doors’un 2019’da Suriye’de yaşamaya devam eden Hristiyanlarla ilgili verdiği rakam ise 800 bindir (World Watch Research Unit, 2018, 11). Ülkenin en fazla Hristiyan nüfusuna sahip olan Halep’i yine örnek verecek olursak, şehirde iç savaş sürecinde Hristiyan nüfus 180 binden 32 bine düşmüştür. Geriye kalan Hristiyanlar da genelde yaşlı insanlardır (Macqueron, [03.10.2019]).

İç savaş sürecinde Suriye’de Hristiyanların yarısından fazlasının ülkeyi terk etmesine ve ülke içerisinde yerinden olmasına sebep olan birçok etken vardır. Bu etkenlerin bir kısmı Suriye’deki Hristiyanları daha fazla etkiledi. Aşağıda değinilen bu etkenler Suriyeli Hristiyanların hedef haline gelmesini kolaylaştırdı ve onları zayıf duruma düşürdü. Bunlar:

- Hristiyanların Suriye içinde coğrafi konumları,

- Esad ile olan ilişkileri,
- Dini azınlık olmaları,
- Suriye ekonomisindeki yerleri,
- Hristiyanları destekleyen bir devlet olmaması.

Bu etkenlerden birincisi, Suriye’de yaşayan Hristiyanların belli yerlerde daha yoğun şekilde yaşamalarına rağmen ülkenin geneline yayılmış olmalarıdır. Bu dağınıklık onları zayıf duruma düşürmektedir. Ayrıca, Hristiyanlar Suriye’de yaşadıkları yerler bakımından hem muhalifler için hem de rejim güçleri için stratejik yerlerde bulunmaktadır. Bu durum yerlerinden olan Hristiyan sayısını arttırmaktadır. Çatışmaların kırsaldan ziyade şehir merkezlerinde yoğunlaşması, Şam, Halep ve Humus gibi şehirlerde Hristiyan nüfusun yoğun olması, Hristiyanları iç savaş sürecinden daha fazla etkiledi ve yerinden edilen Hristiyan sayısını arttırdı (Balanche, 2018, 15). İstatistikler de şehir merkezlerinde yaşayan Suriyelilerin olaylardan daha fazla etkilendiğini göstermektedir; Suriye’de yerinden olup ülke sınırları içerisinde yaşamaya devam eden 6,2 milyon Suriyelinin yüzde 84’ü şehir merkezlerinde yaşayan Suriyelilerken, yüzde 16’sı kırsal kesimde yaşayan Suriyelilerdir (Syrian Arab Republic, 2019, 18). Hristiyanların da şehir merkezlerinde yaşadığını göz önünde bulundurduğumuzda rakamlar onların durumunu anlamamızda bize yardımcı olabilir⁶¹.

Suriyeli Hristiyanları iç savaş sürecinde zayıf duruma düşüren ikinci etken, Suriyeli Hristiyanların ülkelerindeki ayaklanmalardan önce Esad ailesini ve Alevileri desteklemeleridir. Bu desteğin karşısında rejim de onlara karşı toleranslı davranmıştır. İç savaştan önce rejim ile Hristiyanlar arasında var olan iyi ilişkiler, iki ateş arasında kalan Hristiyanları Esad’ın doğal destekçisi olarak kategorize ettirdi (Besenyo, Gomori, 2015, 222). Bu da Hristiyanlara karşı düşmanca bir tavır oluşturdu.

Hristiyanların iç savaştan aşırı etkilenmesinde ve bölgeyi terk etmelerinde etkili olan diğer etken ise dini farklılıktır. Çatışmaların başlarında muhalifler rejimle savaşımaya yoğunlaştığı için Hristiyanlara karşı bir ajanda kullanmamış, bu sebeple ilk

⁶¹ Bu veri ayrıca Suriyeli kentli mültecilerin –Müslüman ya da Hristiyan- iç savaş sürecinde ülke içinde kalmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Şehir merkezlerinde yaşayan Suriyelilerin ekonomik durumları daha iyi olması, dolayısıyla ülkeyi terk etme durumlarında kayıplarının kırsaldakilere göre daha fazla olacak olması, onları savaşın sonlanmasını ülke içinde beklemeye itmiş olabilir. Bu nedenlere ek olarak kentlerde yaşayan Suriyelilerin radikal İslami gruplara sempati duymaması da gösterilebilir. Bu sebeple ülke içerisinde Esad’ın kontrolü altında tuttuğu şehirlere hareket etmiş olabilirler.

dönemlerde kaçan Hristiyanlar zulümden ziyade savaşın getirdiği olumsuz şartlardan kaçmışlardır (Barber, 2016, 462). Ancak çatışmaların yoğunlaşması ve muhaliflerin kontrol altına aldığı alanların genişlemesiyle beraber Hristiyan düşmanlığı da arttı. Ayrıca, süreç içerisinde muhalifler içerisinde radikal grupların yükselmesi Hristiyanları daha fazla hedef haline getirdi. Radikal/Selefi⁶² gruplar kullandıkları söylemler ve ‘İslam’ı yorumlama biçimleri ile Hristiyanlara karşı savaşçı ve toleranssız davranmışlardır. Ayrıca, aşırı İslamcıların gözünde Hristiyanlar Esad ile beraber anıldığı gibi sekülerizm ve Batı ideolojisi ile beraber de anılmaktadır (Kerrin, 2014, 90-91). Bu sebeplerle Hristiyanlar muhalif ve radikal gruplara karşı zor durumda kaldılar (Heras, 2012, 63). Buna ek olarak, birçok savaşçının Suriye dışından olması – bu durum Suriye İç Savaşının en ayırt edici özelliklerinden biridir⁶³– Hristiyanların dini farklılığının ön plana çıkarılmasına sebeptir. Suriyeli Hristiyanlar, yabancı savaşçıların ülkelerine gelmeleriyle farklı dinden olmalarının ön plana çıkarıldığını belirtmektedirler. Suriyeli radikal grupların Hristiyanları hedef aldığı lanse edilerek, yıllarca beraber yaşamış iki toplumun tekrar bir arada yaşamasının engellenmesi amaçlanmaktadır. Örneğin en eski Hristiyan yerleşim yerlerinden biri olan Malula’da yıllardır beraber yaşayan 5000 Hristiyan ve 2000 Müslüman bulunmaktaydı. Ancak 2013 yılının Eylül ayında El Nusra’nın buraya saldırmasıyla süregelen bu barışın temelleri sarsılmıştı⁶⁴. Hâlbuki Süryani bir Hristiyan, Suriyeli radikaller ile yabancı

⁶² IŞİD bölgede genişleyebilmek ve aktif bir Selefi İslam devleti kurabilmek için Hristiyanlara (ve Alevilere) karşı savaşıma anlayışı geliştirmiştir. Hristiyanlara ve Alevilere karşı savaşmanın kendilerine adam kazandıracağını düşünmüşlerdir (Çiftçi, 2017, 55-56). Radikal/Selefi gruplar Şeriat düzenini savunup; bölgede Hristiyanlar için hayati önemi olan demokratik, seküler ve çok dinli yapıyı kabul etmemektedirler.

⁶³ Seksen üç farklı milletten insanın Suriye’de savaştığı söylenmektedir. IŞİD’e 20 bin yabancı savaşçının katıldığı ve bunların 5000’i Batıdan gelen savaşçılar olduğu belirtilmektedir (Jones, 2015, 4). Bu insanların bazıları Arapça bilmediği gibi, kimisi ne Suriyelileri tanıyor ne de onların istek ve ihtiyaçlarını biliyor (Mikhael, 2015, 70). Avrupa’nın Batısından gelen yabancı savaşçıların sayısı, IŞİD’in 2014’ün Haziran ayında hilafeti ilan etmesiyle ikiye katlandı. Rusya ve Orta Asya’dan gelenlerin sayısı ise yüzde 300 arttı. 2014’e kadar Batı Avrupa’dan Suriye’ye gelen yabancı savaşçıların sayısı 2500’dür. 2014 sonrası AB’den gelenlerin sayısı ise 5000’e çıkmıştır. Bu sayının büyük çoğunluğunu sadece 4 Avrupa ülkesi oluşturmaktadır. Fransa’dan gelenlerin sayısı 1800 iken Almanya ve İngiltere’den gelenlerin sayısı sırasıyla 760 ve 740’dır. Dördüncü ülke olan Belçika’dan gelenlerin sayısı 470’dir. Gelenlerin çoğu 20’li yaşlardadır. Rusya ve eski Sovyet topraklarından Suriye’ye katılan yabancı savaşçıların sayısı ise 5 bin ile 7 bin arasında tahmin edilmektedir. Sadece Tunus’tan katılanların sayısı 6 bindir. Fas’tan 1200, Libya’dan ise 600 kişi katılmıştır. Balkanlardan gelenler ise – Arnavutluk, Bosna, Kosova, Makedonya- 800 kişi olarak tahmin ediliyor. ABD ve Kanada’dan 500 yabancı savaşçı katılmıştır. Türkiye’den ise 2000 civarında savaşçı katılmıştır. IŞİD’in birçok terörist grubun hayalini gerçekleştirmesi örgüte katılım sayısını arttırmıştır (Foreign Fighters, 2015, 3-21).

⁶⁴ El Nusra Malula’ya girdikten sonra Hristiyan ikonlarını, ailelerin ev ve eşyalarını tahrip ederken zevk aldıklarını iddia eden şahitler vardır. Bu saldırıda 10 Hristiyan Müslümanlığa geçmeyi kabul etmediği için öldürüldüğü belirtilmektedir. Çoğunluk olarak ise Malula’yı terk ettiler. Malula’da yaşayan Hanna’nın ifadesine göre beraber barış içinde yaşadıkları Müslümanlar Nusra’nın Malula’ya gelmesini

savaşçılar arasında fark olduğunu, Hristiyanların yabancı savaşçılar tarafından hedef alındığını, Suriyeli savaşçılar tarafından -radikal gruplar dahi olsalar- hedef olarak görülmediklerini açıklamıştır. Yılların birlikteliği Suriyeli radikal grupların onlara saldırmasını önlüyordu⁶⁵ (Diaspora and Disinvestment, 2014, 24-25).

Hristiyanların Suriye ekonomisinde büyük bir paya sahip olması onları hedef haline getiren bir diğer nedendir. Hristiyanların diğer Suriyelileri göre ekonomik durumlarının daha iyi olması neticesinde kaçırılma ve fidye gibi olaylara kısmen daha fazla maruz bıraktı⁶⁶. Ayrıca IŞİD'in ele geçirdiği yerlerde kendilerinden cizye istendi. Kaçırılanlardan ise ortalama 200 bin dolar istendiği söylenmektedir⁶⁷. Fidyecilerin kimliğine bakıldığında ise, kendilerinin ne muhalif ne de rejimi destekleyen insanlar olduğu söylenebilir. Hatta fidyecilerin arasında Suriye ile hiç alakası olmayanlar dahi bulunmaktadır (Martone, 2013).

Son olarak, Suriyeli Hristiyanları zayıf duruma ve açık hedef haline getiren diğer bir unsur olarak Suriye'de yaşayan Hristiyanların her hangi bir devlet tarafından korunmaması gösterilebilir. Ayrıca Hristiyanların ülkede politik güçleri olmadığı gibi iyi bir organize silahlı grupları da yoktur. Bu durum Suriyeli Hristiyanların bireysel ve grup olarak saldırılara maruz kalmalarına neden olmaktadır. Hristiyanların savunmasız olması ve onlara karşı yapılacak bir saldırının cezalandırılma ihtimalinin düşük olması Hristiyanlara karşı yapılan saldırıların sayısını arttırmaktadır⁶⁸ (Abraham,

istediler ve bu yolla kendilerinden ebediyen kurtulacaklardı. Hanna bu sebeple iyi Müslüman komşularının olmasına rağmen onlara güvenmediğini belirtmektedir (Fisk, [13.11.2019]).

⁶⁵ Süryani bir Hristiyanın yaptığı açıklamada, yabancı savaşçıların Suriye'ye gelmesiyle kendilerinin farklı dinden olmalarının ön plana çıkarılmaya başladığını belirtmektedir. Ayrıca, yabancı savaşçıların yoğunlukta katıldığı IŞİD ve El Nusra örgütleri Sünni olmayanlara karşı toleranssız olduğu belirtilmektedir. Aktif olan bu örgütlerde yabancı savaşçı sayısının fazla olması Hristiyanların daha fazla dışlanmasına sebeptir (Diaspora and Disinvestment, 2014, 24).

⁶⁶ 2013 yılının Nisan ayında Halep Süryani Ortodoks Başpiskoposu Yohana Ibrahim ve Rum Ortodoks Başpiskoposu Boulos Yazigi Türkiye'den Suriye'ye dönerken Halep sınırından geçtikten sonra kaçırılmaları Hristiyanların sadece ekonomik arka plandan dolayı kaçırılmadığını göstermektedir. El Kaide bağlantılı Katibetül Muhacirun tarafından kaçırıldığı belirtilen din adamları için 25'er milyon Dolar fidye istendiği iddia edilse de din adamlarının akıbetlerinin yıllar sonra dahi bilinmemesi onların ekonomik nedenlerden dolayı kaçırılmadığını göstermektedir (Habertürk, [12.11.2019]).

⁶⁷ Türkiye'ye sığınan Hristiyan mültecilerin yaptıkları açıklamalarda, Hristiyanların ekonomik durumunun daha iyi olarak kabul edilmesi onların daha fazla kaçırılmasına sebep olduğunu belirtmişlerdir.

⁶⁸ Radikal gruplar finans ve insan kaynağı sağlamak için teknolojiyi aktif bir biçimde kullanmaktadır. Çekilen videolarla cihada dair yapılan vurgular ve kullanılan işaretler örgütün karşılık bulmasına yöneliktir (Baczko, Dorronsoro, Quensay, 2018, 215). Bu durumda Hristiyanlarla ilgili paylaşımların daha fazla etki yapması beklenebilir. Bunun da Hristiyanlara karşı yapılan saldırıları arttırma ihtimali kuvvetlidir. Buna ek olarak, Hristiyanlara yapılan saldırıların bir amacı da İslam devleti kurmak için zemin hazırlamak ve Hristiyanların ülkeyi terk etmesini sağlamaktır. Suriye'de kaçırılan Hristiyanların korunmasını sağlamakla ilgili misyonu olan Peder Paolo Dall'Oglio, 2013 yılının Mart ayında Rakka'da

[17.04.2019]). Her ne kadar Hristiyanlar çoğunluk olarak Esad'ın yanında olsalar da, Esad rejiminin hiçbir vatandaşına yeterli güvenlik teminatını verememesi Esad'ın Hristiyan vatandaşların korumasını üstlenmesini manasız kılmaktadır. Hristiyanların bölgede savunmasız olmasından dolayı onlara karşı yapılan saldırıların sayısı artmakta, bu da daha fazla Hristiyan'ın Suriye'yi terk etmesine neden olmaktadır.

4.3. Yerinden Edinme Kültürü

Toplumsal olaylardan dolayı yaşadığı yerleri terk etmek zorunda kalan insanların sığınmak için ilk tercih ettikleri yerler kendilerine yakın olan güvenli bölgelerdir. Bu kimi zaman sınırda bulunan komşu ülke olurken kimi zaman da kendi ülkesinde bulunan farklı yerdir.

Bu durumdan dolayı mültecilere ev sahipliği yapan devletlerin çoğu, yerinden olan insanların yaşadıkları ülkelere yakın olan devletlerdir. Dünyadaki mültecilerin yaklaşık yüzde 90'ı, kendi ülkelerine komşu olan ülkelerde yaşamaktadır. Ülkelerin mülteci yoğunluğuna bakıldığında dünyadaki mültecilerin yüzde 60'ının sadece 10 ülke tarafından misafir edildiği görülmektedir. Bu ülkeler; Türkiye, Lübnan, Ürdün, İran, Pakistan, Uganda, Etiyopya, Çad, Kenya, Demokratik Kongo Cumhuriyetidir (Betts, Ali, Memişoğlu, 2017, 3). Bu durum bu 10 ülkenin çevresinde yaşanan toplumsal olayların ve krizlerin yoğunluğuyla açıklanabilir.

6 milyondan fazla insanın ülkesinden kaçmasına sebep olan Suriye İç Savaşı nedeniyle Suriye'ye komşu olan ülkeler, en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülkeler olmuşlardır. Suriye'ye sınırı bulunan üç ülke, dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan 10 ülke arasında bulunurken, Türkiye ev sahipliği yaptığı 3,7 milyon Suriyeli ile 59. sıradan ilk sıraya yerleşmiştir. Bir diğer komşu ülke olan Lübnan, 1 milyon Suriyeliyi barındırmıştır. Bu rakamı Lübnan nüfusuna oranladığımız zaman 6 kişiden 1'i Suriyelidir. Ürdün'de ise 670 bin Suriyeli bulunmakta ve her 14 kişiden 1'i Suriyeli çıkmaktadır. Türkiye'ye bakıldığında ise 22 kişiden 1'inin Suriyelidir (UNHCR, 2018, 3-14).

Suriyelilerin ülkelerini terk ederken yaşadıkları bölgelere yakın olan ülkeleri seçmesinde; bir bölgeden başka bir bölgeye ulaşmak için alınacak risklerin ve

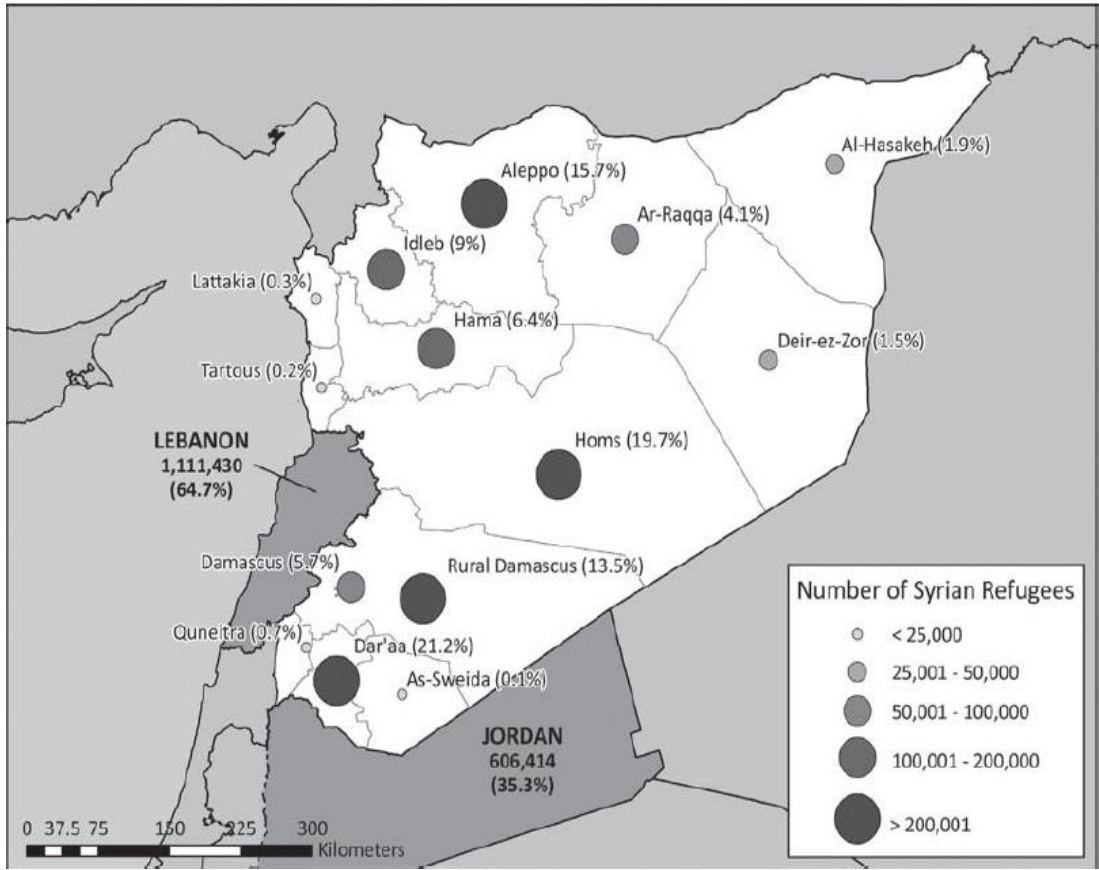
bir süre IŞİD'in elinde hapiste kalmıştır. Paolo Dall'Oglio, Hristiyanların İslamcılardan korktukları için kitleler halinde Suriye'den kaçtıklarını vurgulamıştı (Cristiano, [13.11.2019]).

geçilecek kontrol noktalarının artması belirleyici olmuştur. Ülkeyi terk etmeyenler ise bulundukları bölgelere yakın olan, en azından kendi ikamet ettikleri yerden daha güvenli olan şehirlere sığınmışlardır.

Mesela Lübnan'a baktığımızda; buraya göç edenlerin yüzde 35'i Lübnan ile sınırı olan Humus ve Şam'dan, yüzde 20'lik dilim ise Halep'ten gelenlerdir (Verme, Gigliarano, Wieser, 2015, 42).

Humus özelinde baktığımızda ise; Lübnan'a sığınan Humusluların oranı yüzde 45'dir. Humus'ta çatışmaların, Lübnan'a yakın bölgede, yani Humus'un batısında ve geleneksel olarak şehir merkezi kabul edilen yerde yoğun olması Lübnan'a kaçan Humuslu sayını arttırdı. Diğer Humuslular ise bulundukları yerden daha güvenli olan ve kendilerine yakın olan Tartus, Vadi El Nasara ve Şam kırsalına kaçtılar. Ayrıca, Humus'un toprak olarak Suriye'de en geniş alana sahip olması, Humus'ta yerinden olan birçok insanın yine Humus içerisinde kırsal alanlara sığınmasını sağladı (City Profile Homs, 2014, 3-6).

Sığınmak için yakın ülkelerin tercih edilmesine gösterilebilecek diğer bir örnek Suriye'nin güneyinde bulunan Ürdün'dür. Ürdün, 2011 ile 2014 yılları arasında Suriye'den aldığı mültecilerin yüzde 47'sini Suriye ile sınırında bulunan Dera'dan aldı. Ürdün'de bulunan diğer Suriyelilerin ise Yüzde 16'sı Humus'tan, yüzde 13'ü de Şam'dan gidenlerdi (Verme, Gigliarano, Wieser, 2015, 41).

Şekil 7: Lübnan veya Ürdün'e Sığınan Suriyeli Mültecilerin Bölgelere Göre Yoğunluğu

Verme, Paolo, Chiara Gigliarano, Christina Wieser, Kerren Hedlund, Marc Petzoldt, Marco Santacroce, 2015. **The Welfare of Syrian Refugees: Evidence from Jordan and Lebanon**. World Bank Publications. s. 41.

Haritaya bakıldığında Rakka, Haseke, Deyrizor, Lazkiye, Tartus ve Suveyde'den bu iki ülkeye giden mülteci oranının diğer bölgelere göre çok az olduğu görülmektedir. Lazkiye, Tartus ve Suveyde'de iç savaşın etkileri diğer bölgelere göre daha az olması nedeniyle buralarda yerinden olan Suriyeli sayısı daha azdır. Hatta bu üç bölge iç savaş sürecinde Suriye'nin diğer şehirlerinden göç almıştır (Syrian Arab Republic Governorates Profile, 2014, 40).

Rakka, Haseke ve Deyrizor'da ise iç savaşın fazlasıyla hissedilmesine ve binlerce insanın yerinden olmasına rağmen buralardan Lübnan ve Ürdün'e giden Suriyeli sayısı daha azdır. Bu bölgelerden kaçan Suriyeliler sığınmak için kendilerine yakın olan Türkiye ve Irak'ı tercih ettiler.

Nüfusu 1 milyonun üzerinde olan Deyrizor'da yerinden olan insanların yüzde 81'i yine Deyrizor'un çevresine sığınırken, diğerleri Şam, Haseke ve Rakka'ya kaçtı. Dışarı kaçanlar ise Türkiye veya Irak'a gitti (Deir-ez-Zour City Profile, 2015, 5). Burada şu notu da düşmek gerekir; Deyrizor'da yerinden olan Suriyelilerin sayısı diğer bölgelere göre daha azdır. Bunun sebebi, şehir merkezlerinde yaşayan insanların sayısının daha az olmasıyla açıklanabilir. En büyük şehir merkezinde yaşayan insanların sayısı 120 bindir. Bölgede insanlar çoğunlukta köylerde ve Fırat Nehri çevresinde yaşamaktadırlar. Kırsal alanın genişliği burada yerinden olan Suriyelilerin sığınacak bir yere sahip olmaları bakımından onlara avantaj sağlamaktadır (Deir-ez-Zor: Governorate Profile Syria, 2017, 2-4).

Haseke'den kaçan Suriyeliler ise çoğunlukta Irak'a, doğrudan Kürt Bölgesel Yönetiminin topraklarına veya bir kısmı Deyrizor'dan Anbar'a geçti (Respond, 2018, 365-366).

Mültecilerin sığınmak için tercih ettikleri ülkelerin kendi yaşadıkları bölgelere yakın ülkeler olması sadece mesafenin kısalığı ile alakalı değildir. Göçler ile etnik-mezhepsel kimlik arasında da önemli bir bağ vardır (Orhan, 2014, 56). Ulus-devletin ortaya çıkmasıyla devletler arasında çizilen sınırlar, aynı etnik ve mezhepsel kimliğe sahip insanların farklı yerlerde yaşamalarına sebep olmuş; ancak iki tarafta da kalan insanların bu bağlarını sürdürmeye devam etmesi, toplumsal olaylarda onlara birbirlerine sığınma fırsatını vermiştir.

Hatay, sınırda bulunan bir bölge olarak Suriye ve Türkiye arasında toplumsal bağları temsil eden yerlerden biridir. Bu bağ özellikle Hristiyanlar ve Aleviler için geçerlidir. Bu sebeple Suriyeliler için dayanışmanın merkezi oldu. Akrabalık bağları ve sosyo ekonomik bağlantılar sınırda bulunan bölgelerin tercih edilmesinde önemli bir rol oynadı (Betts, Ali, Memişoğlu, 2017, 22).

Suriye'den Türkiye'ye gelen Kürtler ve Türkmenlerin Türkiye'yi tercih etmesinde de bu bağ etkilidir. Türkmenler ve Kürtlerin sınırın iki tarafında da akrabaları vardır. Aynı şekilde Hristiyanların tercih ettiği Mardin de eski bir Hristiyan yerleşim yeridir. Hristiyanların Mardin'de hem dindaşları hem de akrabaları bulunmaktadır (Orhan, 2014, 56).

Suriye'den Irak'a giden mültecilere bakıldığında yüzde 58'inin Haseke'den, yüzde 25'inin ise Halep'ten giden Suriyeliler olduğu görülmektedir. Bu rakamlarda etken

olan Haseke ve Halep'te yaşayan Kürt nüfustur. Irak'a sığınan 248 bin Suriyeliden 230 bininin Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin topraklarına yerleşmesi bu durumu teyit etmektedir (Respond, 2018, 365-366).

Benzer şekilde, Suriye'de yaşayan Hristiyanların Lübnan'a sığınması akrabalık ve mezhep bağlarıyla ilgilidir. Halep'ten Türkiye'ye sığınanların oranı yüzde 25 iken Lübnan'a sığınanların oranının yüzde 20 olması bu bağ ile açıklanabilir (City Profile Aleppo, 2014, 6). Hâlbuki Türkiye hem Halep'e yakındır hem de Türkiye'de mültecilerin durumu Lübnan ve Ürdün'e göre daha iyidir (Ali, Ali, 2015). Buna rağmen rakamların yakın olması, Halep'te bulunan yoğun Hristiyan nüfusun Lübnan'a sığınmayı tercih etmesiyle alakalı olabilir.

Mültecilerin komşu ülkelere sığınmasının bir sebebi de ülkelerine geri dönme ümididir. Suriye'den komşu ülkelere giden mülteciler de ilk başlarda Suriye'ye dönmek istiyordu. Ancak ülkedeki kaosun büyümesi ve radikal grupların ortaya çıkmasıyla ülkesine dönmek isteyen Suriyeliler, dönmek istedikleri Suriye'nin bu olmadığı hissine sahip oldular (Kirişçi, Dinçer, 2013, 9). Ancak buna rağmen dönmek zorunda kalanlar da oldu. Ürdün'e giden birçok Suriyeli, tekrar giriş yapmalarına izin verilmeyeceğini bildikleri halde Ürdün'ü terk edip Suriye'ye geri döndü. Bunun sebebi ise Ürdün'de küçük düşürücü ve fakirlik içerisinde yaşamaktansa kendi ülkelerinde ölmeyi tercih etmeleridir (Ali, Ali, 2015). Süryani Ortodoks Başpiskoposu Selwanos Petros, Hristiyanlar özelinde Suriye'den göç edenleri Lübnan'a ve Avrupa'ya gidenler olarak ikiye ayırıyor. Lübnan'a gidenlerin Suriye'ye dönmek için gönüllü olduğu ve savaşın sona ermesini beklediklerini belirtiyor. Başpiskopos'a göre Avrupa'ya gidenlerin ise şartlar uygun olsa dahi geri dönme ihtimali zor gözüküyor (O'Flaherty, [03.10.2019]).

4.4. Hristiyanların Suriye İçerisinde Göç Hareketleri

Suriye İç Savaşı etnik ve dini kimlik fark etmeksizin 6 milyon yurttaşın ülke içerisinde yerinden edilmesine yol açtı. Ülkesini terk eden Suriyeli Hristiyanlarla ilgili tahmini bir rakam verilebilirken, ülke içerisinde yerinden olan Hristiyanlarla ilgili bir rakam vermek zordur. Ancak buna rağmen Suriye'de birçok Hristiyan'ın ülke içerisinde yerinden olduğu bilinmektedir.

Suriye’de yerinden edilenlerin sığınacakları yerleri belirlemelerinde etkili olan birçok faktör vardır. Bunlardan ilki çatışma yoğunluğudur. Suriyeli Hristiyanların genelde Şam, Halep, Humus gibi çatışmaların yoğun olduğu şehir merkezlerinde yaşıyor olmaları yerinden olan Hristiyan sayısını arttırmaktadır (Psomas, 2012, 3). Yerinden edilen Hristiyanlar da sığınmak için çatışma yoğunluğunun daha az olduğu yerlere gitmektedirler. Lazkiye, Tartus ve Vadi El Nasara gibi çatışma yoğunluğunun az olduğu üç bölgenin iç savaş sürecinde artan Hristiyan nüfusu bu tezi desteklemektedir (NCBI, [04.10.2019]).

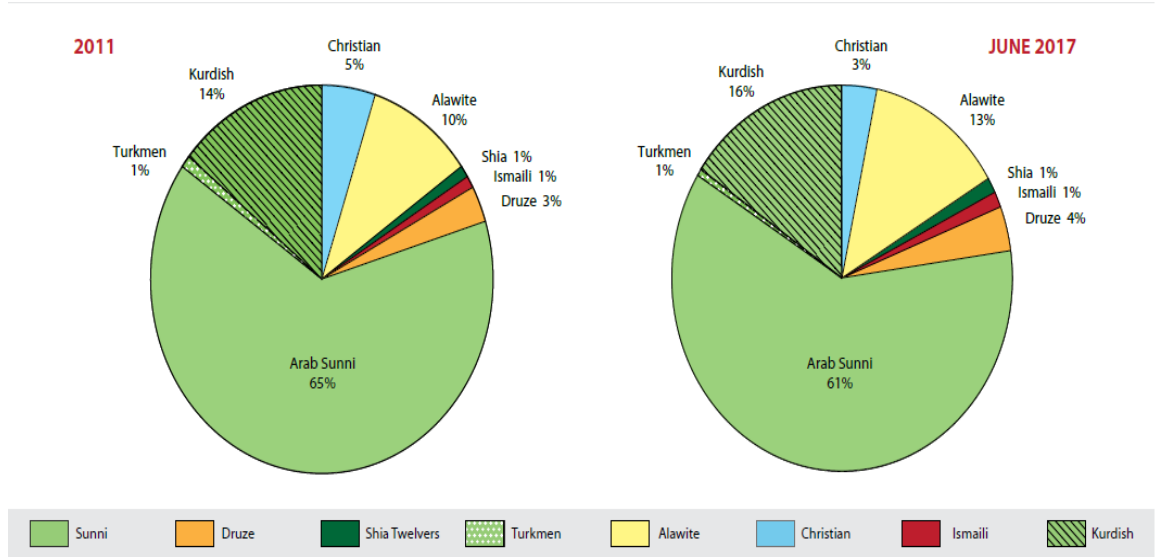
Suriyeli Hristiyanların göç rotalarını belirlemede dini ve etnik kimlikleri etkili olan diğer faktördür. Bu doğrultuda hareket eden Hristiyanlar sığınmak için Hristiyanların çoğunlukta olduğu yerleri tercih ettiler (Balanche, 2018, 21). Süryani Ortodoks Başpiskoposu Selwanos Petros’a göre, Suriye’yi terk etmeyip ülke içerisinde daha güvenli yerlere göç eden Hristiyanların amacı, güven ortamı sağlandığında yaşadıkları yerlere geri dönmektir (O’Flaherty, [03.10.2019]).

Yerinden olan insanların ülke içerisinde kaçacakları yerleri belirlemelerinde sahip oldukları etnik ve dini karakterler önemli rol oynadığı gibi siyasi görüş de etkin bir rol oynamaktadır. Bu sebeple rejimi destekleyenler veya onun kontrol ettiği yerlerde yaşayanlar, yerlerinden olduklarında yine rejimin kontrol ettiği yerlere kaçarlar. Hristiyanlar da rejimin yönetimi altında kendilerini güvende hissettikleri için rejimin kontrolünde olan yerlere kaçtılar. Hristiyanlar arasında muhaliflerin bölgesine sığınanlar çok azdır. Aynı şekilde muhalifleri destekleyenler de rejimin kontrol ettiği alanlara sığınmamaktadırlar (No Where Safe to Go, 2015, 26-27).

Rejimin elinde bulundurmadığı yerlerde kanun ve nizama rast gelmek zor iken rejimin kontrolünde olan yerlerde durum daha iyidir. Bundan dolayı muhaliflerin ele geçirdiği yerlerde güvenli bölgelere kaçmak isteyenlerin sayısı daha fazladır. Bu durum Hristiyanların rejimin kontrolü elinde bulundurduğu yerlere kaçması için başka bir sebeptir (Aleppo Governorate Profile, 2013, 8).

Leonhardt’a göre, Rum Ortodoks Başpiskoposu Boulos Yazigi ve Süryani Ortodoks Başpiskoposu Yohanna İbrahim’in 2013 yılının Nisan ayında isyancılar tarafından kaçırılması Suriyeli Hristiyanlar için bir dönüm noktası oldu. Bundan sonra Hristiyanların Esad’a olan bağlılıkları daha da arttı ve Hristiyanlar Esad rejiminin kontrolü elde tutmaya devam ettiği yerlere göç ettiler. Hristiyanlar, Alevilerin domine

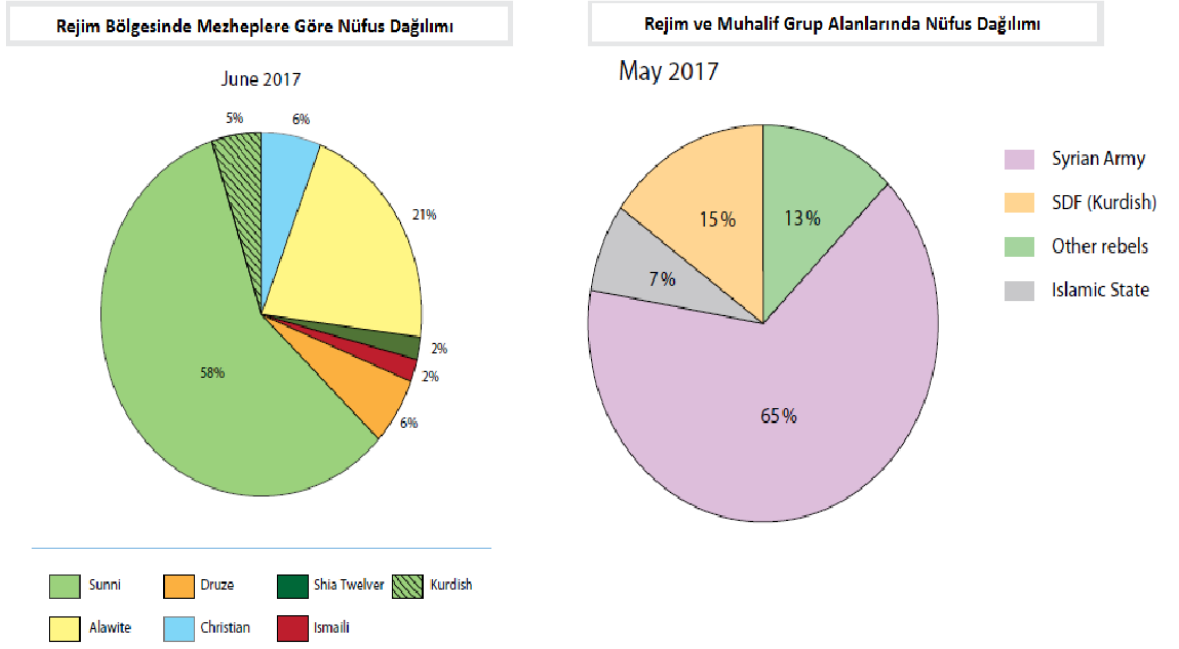
ettiği Esad rejimini desteklemelerinin kendileri için rasyonel tercih olduğuna kanaat getirdiler. Rejimin değişmesi durumunda Hristiyanlar için bir belirsizlik oluşacağını kuvvetli ihtimal olarak gördüler. Ayrıca, rejimle yapılacak ittifak Hristiyanlara yüzeysel de olsa Suriye’de en iyi korumayı sağlıyordu (Leonhardt, Christoph. 2014. Die Orthodoxen Christen in Syrien und Libanon: Zwischen Assad und Islamisten. Kurzanalyse. August. 7-16’dan aktaran Schmoller, 2016, 4-5).

Şekil 8: Suriye’de Mezheplere Göre Nüfus Dağılımı

Balanche, Fabrice. 2018. *Sectarianism in Syria’s Civil War*. The Washington Institute For Near East Policy. s. 22.

Şekil 8’e bakıldığında Hristiyan nüfusun ciddi şekilde azaldığı görülmektedir. Ancak bu azalmaya rağmen rejimin elinde bulundurduğu yerlerde Hristiyan nüfus oranı daha fazladır. Bu durum Hristiyanların rejimin kontrolünde olan yerlere gerçekleştirdiği hareketi göstermektedir.

Şekil 9: Rejim Bölgesinde Mezheplere Göre Nüfus Dağılımı ve Genel Nüfus Dağılımı

Balanche, Fabrice. 2018. **Sectarianism in Syria's Civil War**. The Washington Institute For Near East Policy. s. 23.

Rejim güçleri 2017 yılı itibariyle kontrol ettiği alanda Suriye nüfusunun yüzde 65'ini yönetirken, nüfus içinde Hristiyanların oranı yüzde 6'dır. 2017 yılında Suriye nüfusunu 17 milyon (Worldometers, [14.10.2019]) olarak temel aldığımızda, rejimin 11 milyon Suriyelinin yaşadığı alanı kontrol ettiği ve bu nüfusun 660 bini Hristiyanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

Suriye'deki iç savaş sürecinde Hristiyan nüfusunda hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Özellikle Hristiyan nüfusun yaşadığı; Halep, Deyrizor, Hama, Haseke, Rakka, Humus, İdlib ve Haseke'de Hristiyan nüfus çok hızlı bir şekilde azaldı. Haseke'ye Kamışlı ve El Malikiyah'da, Şam'a bağlı Al Nabek, Yebdur ve Zabadani'de, Humus'a bağlı El Kuseyr'de de Hristiyan nüfusunda sert düşüşler oldu. Deyrizor ve Rakka'da Hristiyan nüfus hiç kalmazken, Haseke ve İdlib'de bu durum çatışmaların şiddetine göre değişmektedir. Şam'da, Lazkiye'de, Tartus'ta ve Vadi El Nasara'da Hristiyan nüfus büyük ölçüde değişmedi ve bölgelere göre kısmen arttı (Oehring, 2017, 15).

Lazkiye'ye gerçekleştirilen göçler Lazkiye'nin nüfusunu yüzde 40 arttırmıştır. Lazkiye'nin merkezinde ve güneyinde şartların yaşamaya uygun olması nedeniyle

sadece buradaki dört mahallede nüfus yüzde 65 arttı (City Profile Lattakia, 2014, 3). Çatışmalardan dolayı yerinden olup Lazkiye'ye yerleşen Suriyelilerin yüzde 2'si Lazkiye'nin kuzeyinde bulunan Kesab (Kessab)'ten gelenlerdir. Büyük çoğunlukta Ermenilerin yaşadığı Türkiye sınırında bulunan Kesab'den 3500'e yakın Ermeni'nin Lazkiye'ye geldiği tahmin edilmektedir (City Profile Lattakia, 2014, 5-10).

Halep'te yerinden olan 1 milyon insanın yüzde 40'ı Lazkiye ve Tartus'a gelmiştir (City Profile Aleppo, 2014, 6). Halep'te yaşayan Hristiyan nüfusun 180 binden 30 bine kadar düştüğü göz önünde bulundurulduğunda Halep'ten Lazkiye ve Tartus'a gelen Hristiyan nüfusu ile ilgili bir çıkarım yapılabilir (Macqueron, [03.10.2019]).

Humus'a bağlı olan ancak Tartus'a daha yakın olan Vadi El Nasara'da Hristiyan nüfus göçlerle birlikte büyük oranda artmıştır (Oehring, 2017, 15). Suriye'nin kıyılarına bir giriş rolü görmesinden dolayı stratejik önemi olan bölge rejimin kalesi olarak görüldüğü için güvenlik üst düzeyde tutulmuş, bu da buraya yapılan Hristiyan göçlerin artmasında etkili olmuştur (Al Monitor, [09.10.2019]).

Tartus'a bağlı olan Şafita bölgesi Hristiyan nüfusu cezbetmiştir (Balanche, 2018, 21). Hama ve Humus'tan kaçan Hristiyanlar sığınmak için burayı tercih ettiler. Humus'tan kaçanların yüzde 15'i Vadi El Nasara ile beraber Tartus'a, çoğunlukta ise Şafita'ya sığındılar (City Profile Homs, 2014, 4).

Halep'i terk etmeyen Suriyeli Hristiyanlar, Halep içerisinde rejimin kontrol ettiği yerlere kaçıp Hristiyan derneklerin yardımıyla Halep'te kalmaya devam ettiler. Rejimin kontrolünden olan Halep'in batı kısmı, Hristiyanların sığınmak için tercih ettiği yer oldu. Halep'in doğu tarafının muhalifler tarafından kontrol edilmesinin ardından çoğu Hristiyan Halep'i terk etti, bir kısmı ise Halep'in batı tarafına sığındı (Asfar, 2017, 6-7). Halep'in batısında yaşamaya devam eden Hristiyanlar güvenlik açısından nispeten daha rahat olsalar da ekonomik olarak savaşın içindelerdir (Macqueron, [03.10.2019]).

Halep'ten kaçan Ermenilerin ise bir kısmı Lazkiye'ye kaçtı. Bunun sebebi ise Suriye'nin en büyük ikinci havalimanı olan Halep havalimanının artık kullanılmamasıdır. Ermeniler Erivan'a gitme haklarını saklı tutabilmek için Lazkiye'ye tercih ettiler. Erivan'a ulaşabilmek gibi bir alternatifin olması Lazkiye'ye sığınmaları için bir sebep oldu (Markosian, [26.09.2019]).

Hazreti İsa'nın konuştuğu Aramice dilinin konuşulduğu ve en eski Hristiyan yerleşim yeri olan Şam'ın kırsalında bulunan Malula'da Hristiyan nüfus muhaliflerin işgalinden sonra bu bölgeyi terk etmiştir. Şam'ın merkezine doğru kaçan bu grup Esad'ın bu bölgeyi geri almasından sonra geri döndü. Ancak terk edenlerin sadece üçte biri geri döndü (Barber, 2016, 462).

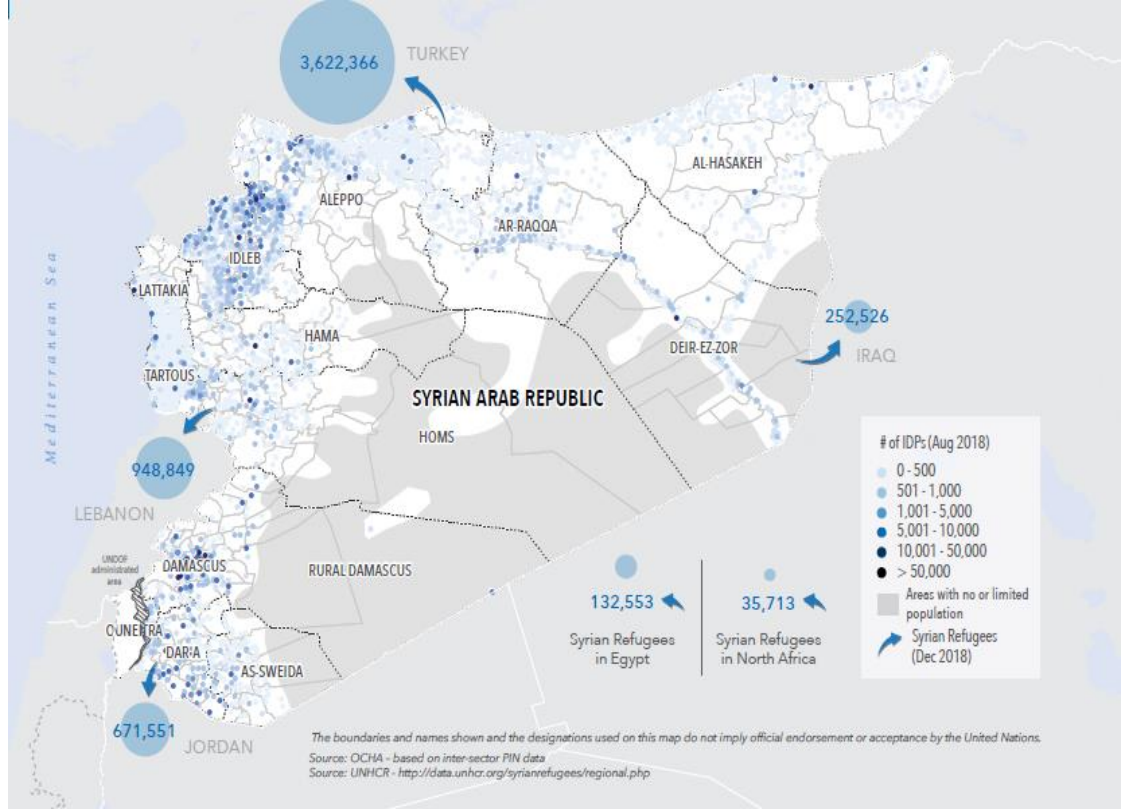
4.5. Suriyeli Hristiyan Mülteciler: Sayıların Belirsizliği

Suriye'yi terk eden Hristiyanlarla ilgili net bir rakam verilemese de genel olarak yarısının ülkeyi terk ettiği düşünülmektedir (Asfar, 2017, 5; Schmoller, 2016, 4; Bednarowicz, 2014, 55). İsveçli Süryani gazeteci Nuri Kino birçok Suriyeli Hristiyanla mülakat yaptığını, ancak kimsenin kaçan Hristiyanların sayısını tam olarak bilmediğini belirtmiştir (Tabeek, 2013, 30).

Suriyeli Hristiyanların sığınmak için ilk tercih ettikleri ülkeler diğer Suriyeliler gibi komşu ülkeler olmuştur. Komşu ülkeler arasında en fazla Suriyeli misafiri ağırlayan devletler sırasıyla Türkiye, Lübnan ve Ürdün'dür. Türkiye, Lübnan ve Ürdün, Suriyeli mültecilere farklı tepkiler verseler de genel olarak açık kapı politikasını izlediler. Komşu ülkelerin izlediği açık kapı politikasında krizin bir yılı geçmeyeceğini düşünmeleri etkili oldu. Ürdün ve Lübnan bu politikadan 2014 yılında vazgeçerken, Türkiye 2015 yılından sonra aşamalı olarak açık kapı politikasından vazgeçti (Zaragoza-Cristiani, 2015, 9). Irak ise bu üç ülkeden farklı olarak açık kapı politikası izlemedi. 2012 yılında kısa bir süre için Suriyeli mülteciler kabul edilse de daha sonra sınırlar tekrar kapatıldı. Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) bu konuda merkezi hükümetten farklı hareket etti (Pirinççi, 2018, 53). Mısır ise Mursi döneminde Suriyeli mültecilere kapılarını açtı ve hoşgörüyle karşıladı. Ancak yapılan darbeden sonra Sisi'nin başa gelmesiyle devlet Suriyelilerin ülkeye girişine sınırlama ve güvenlik şartı getirdi (Diamantopoulos, 2015, 24-25).

Komşu ülkeler Suriyeli mültecileri ülkelerine kabul ederken farklı politikalar izlemişlerdir. Türkiye acele ile kamplar kursa da genel olarak mültecilerin kendi yerleşimini sağlamasını istedi. Lübnan, uluslararası kuruluşların mülteci kampı kurmasına izin vermedi ve ülkesine gelen Suriyelilerin akraba bağlarıyla yerleşmesini istedi. Ürdün ise bir yıl boyunca net bir duruş sergilemese de BM'nin baskılarıyla Suriye ile Ürdün sınırında BM'nin mülteci kampı kuruldu. Suriyelilerin şehir

merkezinden uzakta barınmasını isteyen Ürdün, sınırı geçenlerin BM kampına gitmesini zorunlu tuttu (Chatty, 2016, 20-21).

Şekil 10: Suriyeli Mültecilerin Komşu Ülkelere Dağılımı

Syrian Arab Republic. [14.10.2019]. Humanitarian Needs Overview, March 2019. https://hno-syria.org/data/downloads/en/full_hno_2019.pdf s.18.

Genel olarak Suriyeli Müslüman mülteciler çoğunlukta olsa da binlerce Hristiyan mülteci de bulunmaktadır. Aşağıda alt başlıklar halinde Suriyeli Hristiyan mültecilerin ülkelere göre durumu incelenecektir.

4.5.1. Lübnan

Çeşitli sebeplerden dolayı birçok Suriyeli Hristiyan Lübnan'a sığınmayı tercih etmektedir. Bunun en büyük sebebi Lübnan'ın sahip olduğu önemli Hristiyan nüfustur. Lübnan, iyi organize olmuş, köklü ve geniş bir Hristiyan topluluğuna, kiliselere ve kurumlara sahiptir. Ayrıca, Suriye'de bulunan Kiliselerin Lübnan'da şubeleri bulunmaktadır. Hristiyanlar Lübnan'da dini ritüellerini siyasi bir korku hissetmeden

yapabiliyorlar. Bunun yanında, Lübnan'da bulunan Kiliseler ve Hristiyan cemaat Suriye'den gelen dindaşlarına yardım etmeye çalışıyor. Diğer bir neden ise Suriyeli Hristiyanların Lübnan'da bulunan Hristiyanlarla akrabalık bağı olmasıdır. Son olarak, Sünniler rejimin kontrolü ele alabileceği yerlere kaçırmaktan kaçınırken, Hristiyanlar böyle bir endişeye sahip değiller ve bu sebeple Lübnan'ı seçebiliyorlar. Hristiyanların genel olarak Esad'ı desteklemesinden dolayı rejimin Lübnan ile yapabileceği herhangi bir anlaşmadan çekinmiyorlar (Tabeek, 2013, 28; Kreidie, [18.04.2019]).

Lübnan'a göçen Hristiyanların büyük bir kısmı ülkelerine geri dönme ümidiyle Lübnan'a yerleştiler (Mikhael, 2015, 70). Lübnan'a bireysel olarak giden Hristiyanlar olduğu gibi kitleler halinde giden Hristiyanlar da vardır. Buna örnek olarak Lübnan sınırında bulunan Humus'a bağlı Kuseyr'i gösterebiliriz. Burada yaşayan 10 bin Hristiyan yine Lübnan sınırında bulunan Qa kentine kaçmıştır (Farha, Mousa, 2015, 7).

Lübnan'a sığınan Hristiyan nüfusun çokluğundan bahsedilse de buna dair rakam verilemiyor. Çünkü BM ve Lübnan otoriteleri Suriye'den gelen mültecilerin dini kayıtlarını tutmuyor (Naylor, [02.10.2019]). Ancak Lübnan'a yerleşen Suriyeli mültecilerin yüzde 10'unun Hristiyan olduğu söylenmektedir (Betts, Ali, Memişoğlu, 2017, 18). Suriye'nin yoksul bölgelerinden kaçan Suriyeliler Lübnan'ın yoksul bölgelerine yerleşirken orta sınıf Suriyeliler arasında olan Hristiyanlar Lübnan'da Hristiyanların olduğu bölgelere yerleşti. Hristiyanlar misafir oldukları ülkeye hızlı bir şekilde adapte olmaya çalıştı. Lübnan'a giden birçok Suriyeli Hristiyan ya daha önce oraya yerleşen aile fertlerinin yanında ya da kiraladıkları küçük evlerde yaşadı (Tabeek, 2013, 28). Hristiyanların yaşadığı bölgelerin yoksul bölgelere göre daha pahalı olması orta sınıftan olsalar dahi Suriyeli Hristiyanları zorladı. Bunun sebebi ise Lübnan'da hayatın Suriye'ye göre daha pahalı olmasıdır. Bundan dolayı, Suriye'den kaçan Suriyeli Hristiyanlar sahip oldukları kaynakların ve varlıkların suyunu çekmesinin ardından Suriye'nin sahil kentlerine yeniden yerleştiler veya Avrupa'ya gitmeye çalıştılar. Orta sınıf Suriyelilerin bir kısmı Lübnan ve Suriye toplumları arasında köprü vazifesi görebilmelerine rağmen Lübnan'dan ayrılıp Türkiye üzerinden Avrupa'ya gittiler (Ali, Ali, 2015).

Lübnan'a ilk geldiklerinde evlerine geri dönme hayali ile yaşayan Suriyeli Hristiyanlar, Suriye'de çatışmaların genişlemesiyle dönecekleri bir evin olmadığını

düşünmeye başlamışlardır. Bu sebeple birçok Suriyeli Hristiyan BM'ye başvurup Batıya yerleşmeye çalıştı. Girişimleri başarılı olanlar çoğunlukta Almanya, İsveç ve Avusturya'ya yerleşti. Fakat süreç uzun olduğu için bir kısmı da Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşmaya çalıştı (Naylor, [02.10.2019]).

4.5.2. Türkiye

Suriyeli Hristiyanların sığındığı ülkelerden biri de Türkiye'dir. Birçoğu Suriye'den Türkiye'ye giriş yapan Hristiyanların bir kısmı da Lübnan'dan ve üçüncü ülkelere giriş yaptı. Türkiye'de bulunan Suriyeli Hristiyanlar arasında çoğunluğu Süryaniler oluştursa da Ermeniler ve Keldaniler de bulunmaktadır. Suriyeli Hristiyan mülteciler Türkiye'yi transit ülke olarak görmekte, Türkiye üzerinden Avrupa'ya veya diğer ülkelere ulaşmaya çalışmaktadırlar.

Savaşın yakın zamanda sonlanmayacağını anlayan birçok Suriyeli Hristiyan Avrupa'ya ulaşmak için Lübnan'dan Türkiye'ye geldi. Süryani Kadim Kilisesi Başkan Yardımcısı Kenan Gürdal, üçüncü ülkelere deniz veya hava yoluyla Türkiye'ye ulaşan Suriyeli Hristiyanların ve diğer Suriyelilerin 2012 yılına kadar 'kaçak' olarak görüldüğünü ve Suriye'ye sınır dışı edildiğini iddia etmektedir. 2012 yılından sonra İçişleri Bakanlığı genelgesiyle birlikte üçüncü ülkelere gelenler havaalanlarında parmak izleri alınması kaydıyla serbest bırakılmaya başlandı. İçişleri Bakanlığının uygulamaya koyduğu bu genelgenin Türkiye'de bulunan Hristiyan cemaatlerin talebi üzerine yayımlandığına da değinmek gerekir (Arpacık, [04.10.2019]; Gürdal, Mülakat, [06.11.2019]). Hristiyan cemaatlerin böyle bir talepte bulunması, üçüncü ülkelere Türkiye'ye gelen Suriyeli Hristiyanların sayısının azımsanmayacak kadar olduğunu göstermektedir. Ancak bu uygulamaya Mısır ve Libya gibi üçüncü ülkelere gelen Suriyelilerin sayısındaki artış ile 2016 yılının başında son verildi. Böylelikle karadan gelecek olan Suriyelilere açık kapı politikası izlenmeye devam etse de deniz ve hava yoluyla gelen Suriyelilere vize şartı getirildi (Euronews, [04.10.2019]).

Suriyeli Hristiyanların Türkiye'de ki sayısı 45 bin olarak tahmin edilse de çoğunun amacı Türkiye'de kalmak değil, Avrupa'ya ulaşmaktır (Delaney, [23.04.2019]). İstanbul Süryani Kadim Meryemana Kilisesi Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Turgay Altınışik, Türkiye'ye kaçan insanların asıl amaçlarının Avrupa'ya gitmek olduğunu ve Türkiye'ye geçici olarak geldiklerini belirtmektedir (Poyrazlar, [24.04.2019]). Süryani Kadim Kilisesi Başkan Yardımcısı Kenan Gürdal, Süryaniler olarak kendileri

Türkiye’de huzur içinde yaşasa da Suriye’den gelen Hristiyanların tarihsel travmadan dolayı Türkiye’de yaşamak istemediklerini belirtiyor. Müslüman bir ülkeden kaçtıktan sonra başka bir Müslüman ülkede aynı duyguları yaşama korkusu onları Avrupa’ya; Belçika, Almanya ve İsveç gibi ülkelere yöneltmektedir (Gürdal, Mülakat, [06.10.2019]). Keldani-Asuri Cemaat Reisi François Yakan, Türkiye’de kalmak isteyen Hristiyanların da olduğunu, ancak hukuki bir statünün olmamasının onların burada bir hayat kurmasına engel olduğunu belirtmektedir (Yakan, Mülakat, [29.10.2019]).

Türkiye’de bulunan Suriyeli Hristiyanların Mardin, Kahramanmaraş, Hatay, Niğde, Aksaray, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Çorum, Amasya, Tokat, Eskişehir, Samsun, Bilecik, Yalova, Sakarya ve İstanbul’da yaşadıkları tespit edilmiştir. Genelde daha muhafazakâr olan İç Anadolu şehirlerinde yaşamaları ise Göç İdaresi ile ilgili olduğu belirtiliyor. CHP Göç ve Göçmen Sorunlarını İnceleme Komisyonunun mülteciler ile ilgili yayınladığı rapora göre, Suriyeli Hristiyanlar yaşadıkları yerlerde kendilerine yönelik bir saldırı olmamasına rağmen dini kimliklerini saklamaktadırlar. Aynı raporda, sığınmacılardan Türkiye’ye girerken kendilerinin hangi dine ve hangi mezhebe mensup olduklarına dair bilgiler alındığı da iddia ediliyor. Komisyon üyelerinden Ermeni asıllı milletvekili Selina Doğan’ın yaptığı görüşmelerde, Hristiyan sığınmacıların Hristiyan olduklarına dair bilgilerin Emniyette olduğu ve bu durumun sığınmacıları tedirgin ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Doğan, BM düzenlemesine göre dini kimliğin sorulmaması gerektiğini vurgulamıştır (Şimşek, [05.10.2019]). Hükümet yetkilileri tarafından yapılan açıklamalarda ise hiçbir Suriyeliye dini ve mezhebi sorulmadığı belirtilmektedir (Kirişçi, Dinçer, 2013, 15)

Suriyeli Hristiyanlar yaşadıkları yerlerde kimliklerini belli etmeden düşük maaşlarla çalışıyorlar. İddiaya göre kendileriyle ilgili bilgilerin yetkililer tarafından bilinmesine rağmen bu bilgilerin Kiliselere ve vakıflara verilmemesi, Hristiyan mültecilere yardım elinin uzanmasını engelliyor. Bu bilgilerin Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne ‘Devlet Sırrı’ ve ‘Gizli Bilgiler’ olarak değerlendirildiği için paylaşılmadığı belirtiliyor⁶⁹. Bu durumda Hristiyanlar geçimlerini aldıkları düşük ücretlerle değil Avrupa’da yaşayan

⁶⁹ Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne, Türkiye’ye sığınan Suriyeli Hristiyanlarla ilgili bilgi edinme talebinde bulunduğumda Göç İdaresinden 15.10.2019 tarihinde aldığım cevap şu şekildedir: Başvurunuzda geçen bilgi talebi; 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanununun “Gizli Bilgileri Ayırarak Bilgi ve Belge Verme” başlıklı 9. maddesi ile “Devlet Sırrına İlişkin Bilgi veya Belgeler” başlıklı 16. maddesi ve 2014/6883 sayılı Geçici Koruma Yönetmeliğinin “Gizlilik İlkesi ve Kişisel Dosyaya Erişim” başlıklı 51. maddesi gereğince karşılanamamaktadır.

akrabalarının maddi destekleriyle sağladıklarını belirtiyorlar. BMMYK'ya müracaat eden Hristiyan mülteciler, gitmek istedikleri ülkelerin ABD, Kanada ve Avusturalya olduğunu belirtiyorlar (T24, [03.10.2019]).

Türkiye'deki Hristiyanlarla toplumsal ve tarihsel bağları olan Suriyeli Hristiyanlar için Hatay ve Mardin önemli bir vazife görmüştür (Betts, Ali, Memişoğlu, 2017, 22; Orhan, 2014, 56). Birçok Hristiyan bu bağlardan dolayı Mardin ve Hatay'a yerleşti. Özellikle Mardin, Midyat ve İstanbul'da bulunan kilise ve manastırlar, kamplarda bulunmak istemeyen mülteci Hristiyanlara yardım etmeye çalıştı. Suriyeli Hristiyanlar bu bölgelerde yaşayan Hristiyan ailelerden destek aldıklarını belirtmişlerdir (Martone, 2013). Ancak yapılan mülakatlarda Suriyeli Hristiyanlar komşu ülkelere sığındıklarında önyargı ile karşılaştıklarını ve bunu Türkiye'de de gördüklerini vurgulamışlardır. Hatta Süryani Hristiyanlar, tarihsel bağları olan Türkiyeli Süryaniler ile de etkileşim ve ilişkilerinin olmadığını aktarmışlardır. Mardin çevresine yerleşen Suriyeli Süryaniler, dindaşları olan Türk Süryanilerin kendileriyle etkileşime geçmemelerinden dolayı hayal kırıklığına uğradıklarını belirtmişlerdir. Görüşmecilerden yalnızca birisi bölgede bulunan Süryani toplulukla ilişkileri olduğunu belirtirken, diğer görüşmeciler ise ilişkilerinin ya olumsuz ya da hiçbir ilişkilerinin olmadığını söylemişlerdir (Diaspora and Disinvestment, 2014, 27).

Türkiye, Suriyeli Hristiyanların çekincelerinden dolayı ve mezhepsel gerginliğin ortaya çıkmasının engellenmesi için Hristiyanlara ayrı kamplar inşa etmiştir (Kirişçi, Dinçer, 2013, 15). Mor Gabriel Manastırı'na ait olan bir arazi Hristiyanlara kamp yapılması için AFAD'a teslim edilmiş, 500 kişilik bir kamp yeri yapılması planlanırken arazinin büyük olmasından dolayı AFAD 4000 kişilik bir kamp yeri yapmıştır. Süryani Kadim Kilisesi Başkan Yardımcısı Kenan Gürdal, kampın tam teşekküllü bir şekilde yapıldığını belirtmekte ve "neredeyse 5 yıldızlı bir otel" olarak tanımlamaktadır (Gürdal, Mülakat, [06.10.2019]).

Altınışık'ın ifadesine göre, Türk Hükümeti ve Kızılay, Suriye'den kaçan Hristiyan mültecilere yardım etmesine ve Hristiyanlar için özel kamp kurmasına rağmen Hristiyanlar bu kamplarda kalmıyorlardı. Bunun sebebi ise Hristiyanların Avrupa'ya gitmeyi düşünmeleriydi⁷⁰ (Poyrazlar, [24.04.2019]). Gürdal, Hristiyanların aklının bir

⁷⁰ Süryanilerin kültürel ve akrabalık bağlarının olduğu Mardin, Midyat ve çevresinde kalmak istememelerinin tek sebebi Avrupa'ya gitmek istemeleri değildir. Süryaniler ve diğer Hristiyan cemaatler için tarihsel hafızanın sebebiyet verdiği travma, 1987 ile 2000 yılları arasında bölgede

köşesinde Türkiye'yi terk etmek olduğunu belirterek şunları söylemiştir: “Gelen Hristiyanlar kendi imkânlarıyla legal evrak hazırlatarak ya da sahte pasaport veya vizeyle yurt dışına gitmek istiyorlardı. Bunun merkezi de İstanbul. Dolayısıyla kamplara gitmez oldular” (Gürdal, Mülakat, [06.10.2019]). Bundan dolayı 4 bin kişilik kampta sadece 2 kişi kalmıştı (Burton, [17.09.2019]). Hristiyanlar tarafından kullanılmayan bu kamp yeri, daha sonra Süryani Cemaatinden alınan izinle 2016 yılına Irak'tan gelen Ezidilere tahsis edildi (Arpacık, [04.10.2019]).

Gürdal, Avrupa'ya ulaşmak için İstanbul'a gelen 5 bin kişiye cemaat ayrımı yapmaksızın, Kiliselerinin ve cemaatlerinin ayarladığı fonlarla yardım ettiklerini ve evler tuttuklarını belirtmiştir. Gürdal, kendileri Süryanilere destek oldukları gibi Ermenilere, Keldanilere, Nasturilere ve Rumlara da destek olduklarını, ancak diğer Hristiyan cemaatlerin aynı hassasiyetle davranmadıklarını açıklamıştır. Gürdal, 2016 yılına gelindiğinde kiliselerine yardım için gelen gidenin kalmadığını belirtmektedir (Gürdal, Mülakat, [06.10.2019]).

4.5.3. Ürdün

Ürdün sınırına yakın yaşayan Suriyeli Hristiyanlar sığınmak için Ürdün'ü seçmiştir. Süveyde'de yaşayan veya diğer bölgelerden buraya kaçan Hristiyanlar Süveyde'den Ürdün'e Nasib sınır kapısından geçmişlerdir. Bazı Hristiyanlar ise hiçbir açıklama yapılmadan Ürdün sınır kapısından geri çevrilmiştir. Bu sebeple aynı aile üyelerinin bir kısmı Ürdün'e sığınırken diğerleri farklı ülkelere kaçmak zorunda kalmıştır (Refuge at Risk, 2013, 10).

Ürdün'e sığınan Hristiyanlar, Lübnan'da olduğu gibi kamplara gitmiyor ve BM kurumlarına kayıt yaptırmıyorlar. Kamplar yerine kendi tuttukları özel evlerde ve manastırlarda kalıyorlar. Bu da onların yardım hizmetlerine ulaşmasını sınırlıyor. Normalde şehir merkezlerine yakın oturuyorlarken, göç dalgalarının kiralari arttırmasıyla kırsal kesime gitmeye mecbur kalıyorlar. Ürdün'de yaşamaya devam edip başka ülkelere veya Avrupa'ya gidemeyen Suriyeli Hristiyanlar, sosyal hayatta dışlanma, yaftalanma ve ayrımcılıkla karşılaşmaktadırlar. Kiliseler bu mültecilere

Süryanilere yönelik faili meçhul cinayetlerle pekişmiştir. Avrupa Süryaniler Birliği Üyesi David Vergili'nin verdiği bilgiye göre, bu yıllar arasında yaklaşık 60 Süryani öldürülmüştür (Vergili, [16.11.2019]). Hristiyanların bölgede kalmayı tercih etmemesinde bu durum önemli bir etkidir.

yardım ve destekte bulunsa da Suriyeli Hristiyanların Ürdün’de gelecekleri ile ilgili bir umutları bulunmuyor (Eghdamian, 2016, 200).

Ürdün 2014 yılından sonra açık kapı politikasına son vermiş ve mültecilere yaptığı yardımı kesmiştir. Ürdün, Suriye’ye geri dönen mültecileri tekrar ülkeye almayacağını açıklamasına rağmen geçim sıkıntısından dolayı birçok Hristiyan Suriye’ye geri dönmüştür (Zaragoza-Cristiani, 2015, 8).

Suriyeli Hristiyanların Kamplara Kayıt Yaptırmama Sebepleri

Binlerce Suriyeli Hristiyan ülkesinden kaçmasına rağmen Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği(BMMYK)’ne kayıt yaptıran ve mültecilik başvurusunda bulunan Hristiyanların oranı oldukça düşüktür. Suriyeli Hristiyanlar genel olarak diğer ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarına da başvuru yapmamaktadırlar. Örnek vermek gerekirse, Lübnan ve Ürdün’de BMMYK’ya kayıt yaptıran Suriyeli Hristiyanların oranı yalnızca yüzde 1,2 seviyesindedir. Hâlbuki Irak’ta Hristiyan sayısı Suriye’ye göre daha az olmasına rağmen Irak Savaşında BMMYK’ya kaydı olan Hristiyanların oranı yüzde 16 seviyesindedir (Hattem, [29.04.2019]).

Suriyeli Hristiyanların uluslararası kuruluşlara ve mülteci kamplarına başvuru ve kayıt yaptırmamalarının bazı sebepleri vardır. Hristiyanların kendi ülkelerine geri döneceklerine inanması veya sığındıkları ülkeleri transit noktası olarak kullanmaları ulusal ve uluslararası kuruluşlara başvuru yapmamalarının bir sebebidir. Örneğin Lübnan’a sığınan Hristiyanların çoğu kayıtsızdır. Yapılan mülakatlarda bunun sebebinin Hristiyanların Suriye’ye geri döneceklerine inanmaları ya da bir Avrupa ülkesine gitmek istemeleri olduğu anlaşılmaktadır (Albawaba, [19.04.2019]).

Buna ek olarak, Suriye’nin çevresindeki ülkelerde bulunan Birleşmiş Milletlere ve diğer yardım kuruluşlarına ait mülteci kamplarında Sünni Müslümanların çoğunlukta olması, Hristiyanların bu kamplara kayıt yapmamasında diğer bir neden olarak gösterilebilir. Hristiyanlar kamplarda din farklılığından dolayı şiddet görmekten endişe edip kamplara başvurudan kaçınmaktadırlar (Heras, 2012, 58). Ayrıca bu kamplarda Hristiyanların kimlik tespitinin diğer mülteciler tarafından kolay yapılıyor olması onlar için diğer bir handikaptır. Hristiyan kadınların başörtüsü kullanmaması ve erkeklerin de Cuma namazlarına katılmıyor olması onların kimliklerinin kolayca tespitine neden olmaktadır. Bu sebeplerden dolayı Hristiyanlar daha çok Kilise ve

Manastırların yardımlarına başvurmaktadırlar (Kino, [15.04.2019]). Tüm bunların neticesinde Hristiyanlar diğer ulusal ve uluslararası insani yardımlardan mahrum kalmakta ve kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmaktadırlar.

BMMYK kayıtlarında Hristiyanların sayısının az olmasının bir sebebi de Hristiyanların eğitim seviyesi ve maddi olanaklarıyla ilgilidir. Suriye’de Hristiyanların diğer gruplara göre şehirleşme oranı yüksek, hükümetten sağladığı menfaatler fazla ve eğitim olanakları daha iyidir. Şehirlerde yaşamaları sebebiyle zengin olmak için daha fazla fırsatları olmuştur. Bu durum Hristiyanların BMMYK’ya ve diğer kurumlara kayıt yaptıırma oranını düşürmüştür (Kreidie, [18.04.2019]).

Hristiyanların mülteci başvurularındaki azlığının diğer bir sebebi rejime karşı sadakatsiz bir görüntü çizmek istememelerindendir. Yukarı da bahsedildiği gibi Hristiyanlar Suriye’nin ortalamasından daha zengindir ve daha fazla mal varlıkları vardır. Ayrıca memur olarak çalışan Hristiyanların sayısı da az değildir ve bu insanlar çalışmasa da maaşlarını almaktadırlar. Suriyeliler Esad rejimine bağlı olan Muhaberatın bu kayıtları kontrol ettiği ve başvuranları sadakatsizlikle suçlayıp ülkede olan malvarlıklarına el konulduğuna inandıkları için kurumlara kayıt yaptırmaya çekinmişlerdir (Kreidie, [18.04.2019]).

4.5.4. Ermenistan

İç savaş başlamadan önce Suriye’de 100 binin üzerinde Ermeni yaşıyordu ve Ermenilerin yüzde 80’i Halep’te ikamet etmekteydi (Markosian, [26.09.2019]). Ermenilerin çoğunun Halep’te yaşaması ve Halep’in iç savaşın en yoğun yaşandığı yerlerden biri olması, Suriye Ermenilerinin savaştan en fazla etkilenen gruplardan olmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde Suriyeli Ermenilerin birçoğu Suriye’yi terk etmiştir. Ülkeyi terk eden Suriyeli Ermenilerin sayısının 70 bin olduğu tahmin edilmektedir (Geiger, [16.09.2019]).

Suriyeli Ermeniler çoğunlukta Ermenistan’da mülteci olmayı tercih ederken, diğerleri Lübnan’a, Kanada’ya, ABD’ye ve Avrupa’ya dağılmışlardır (Geiger, [16.09.2019]). Bir kısmı da 1915 yılında terk ettikleri Türkiye’ye gelmiştir. Ancak Türkiye ve Lübnan diğer mülteciler gibi Ermeniler için de transit ülke olarak görülmüştür.

Diğer Suriyeli mültecilerin aksine, Suriyeli Ermenilerin Suriye dışında bir vatanlarının bulunması onları daha avantajlı kılmıştır (Mcveigh, [16.09.2019]). Birçok Suriyeli

Ermeni, mülteci olarak Ermenilerin anavatanı olan Ermenistan'a sığınmıştır. Ermenistan Diaspora Bakanlığı verilerine göre, 2012 ile 2014 yılları arasında 16 bin Suriyeli Ermeni, mülteci statüsüyle Ermenistan'a yerleşmiştir (Agos, [09.10.2019]). 2015 ve 2016 yıllarında binlerce Suriyeli Balkan rotası üzerinden Avrupa'ya ulaşmaya çalışırken, Ermeniler arasında bu rotayı kullananlar çok nadirdir. Onun yerine birçoğu Ermenistan'a gitmiştir (The Economist, [15.09.2019]). Ermenistan Diaspora Bakanına göre bu rakam bugün 25 bine çıkmıştır. Suriyeli Ermenilerin yanında cüzi de olsa Asuri ve Yezidilerden de Ermenistan'a gelenlerin olduğu belirtilmektedir (Tawoos, [02.10.2019]).

Suriyeli Ermeniler Ermenistan'a ulaşmak için normalde Halep'te bulunan havaalanını kullanmaktaydılar. Muhaliflerin burayı ele geçirmesiyle Ermenistan'a gitmek isteyen Ermenilerin bir şekilde Lazkiye'ye ulaşması gerekmiştir. Erivan'a gidecek olan Ermeniler Lazkiye'den haftada bir defa yapılan uçuşlarla Erivan'a gitmeye başlamışlardır (Markosian, [26.09.2019]). İlerleyen süreçte burayı da kullanamayınca Erivan'a havayoluyla ulaşmak için Beyrut'a ulaşmaya çalışmışlardır. 20 bin civarında Ermeni'nin Lübnan üzerinden Ermenistan'a kaçtığı tahmin edilmektedir (Kreidie, [18.04.2019]).

Ermenistan, ülkelerine gelen Suriyeli Ermenilere çalışma hakkı ve vatandaşlık vermiştir. 1990'da nüfusu 3,5 milyon iken günümüze kadar yapılan göçlerle nüfusu 3 milyona düşmüş olan Ermenistan halkı, Suriyeli Ermenilerin ülkelerine gelmelerinden memnun olmuştur (The Economist, [15.09.2019]). Hükümet ve diğer kurumlar da girişimci ruhları ve ekonomik faaliyetleriyle Suriyeli Ermenilerin Ermenistan ekonomisine katkı sağlayacaklarını düşünmektedirler (Economic Integration of Syrian Refugees In Armenia, 2016, 35).

Çoğunlukta Erivan'a yerleşen Suriyeli Ermeniler, işsizlik oranı yüzde 20 olan Ermenistan'da ekonomik şartlarla mücadele etmek zorunda kalıyorlar (Markosian, [26.09.2019]). Ermenistan'ın küçük bir ekonomik pazara sahip olması, düşük maaşlar ve dil problemi (Ermenice diline karışan Rusça kelimelerin çokluğundan dolayı) Suriyeli Ermenilerin problemleri olarak sıralanabilir. Bu sebepler Suriyeli Ermenilerin Ermenistan'dan ayrılmayı düşünmeleri için temel nedenlerdir (Economic Integration of Syrian Refugees In Armenia, 2016, 53-57). Bu şekilde Ermenistan'a ulaşan 5 bin Suriyeli Ermeni'nin Ermenistan'ı terk ettiği belirtilmektedir (Sarvarian, [15.09.2019]).

Kalanların ise yapılan mülakatlara göre yüzde 15'i Ermenistan'dan ayrılıp ABD, Kanada veya Avrupa ülkelerine gitmek istemektedir (Economic Integration of Syrian Refugees In Armenia, 2016, 57).

4.5.5. Avrupa ve Diğer Ülkeler

Suriyeli mülteciler yakın zamanda savaşın sona ermeyeceğini düşünerek daha saygın ve daha iyi bir hayat yaşamak için Avrupa'ya ulaşmak istemektedirler (Zaragoza-Cristiani, 2015, 16). Suriyeli Hristiyanlar da aynı düşünceden dolayı sığındıkları komşu ülkelere Avrupa ülkelerine veya ABD, Kanada ve Avustralya gibi ülkelere ulaşmaya çalışmaktadırlar. Suriyeli Hristiyanlar bir gün savaşın biteceğine inansa da, savaşın zarar verdiği 'farklı dinden insanların bir arada yaşama kültürünün' yeniden inşa edilmesini mümkün görmüyorlar. Kendilerinin inşa ettiği kültürün yok olması, Suriye'de gelecekle ilgili bir beklenti içine girmemelerine neden olmaktadır (Schmoller, 2016, 16-17). Komşu ülkelerde kiliselerin ve cemaatlerin desteğiyle ayakta kalmaya çalışsalar da, kötü koşullar onların Avrupa'ya ulaşmak istemeleri için en önemli nedenlerden biridir (Ali, Ali, 2015).

Ülkesinden kaçmak zorunda kalan Suriyeli Hristiyanlar, genel olarak resmi yollarla gidecekleri yerlere gitmeye çalışmışlardır. Maddi imkânlarının diğer Suriyelilere göre daha iyi olması, iltica etmek istedikleri ülkelerde akrabalarının bulunması ve Ortadoğu'dan göçen Hristiyanların Kiliselerine yönelik oluşturdukları kurumsal yapılar Suriyeli Hristiyanların ilticasını kolaylaştırmaktadır. Legal veya illegal (sahte pasaport, sahte vize gibi) şekilde de olsa resmi yollarla iltica etmeye çalıştıkları için Lübnan ve Türkiye üzerinden sınırları geçerek Avrupa'ya ulaşan Suriyeli Hristiyanların sayısı azdır (Schmoller, 2016, 6-7).

Suriyeli Hristiyanların iltica için tercihleri çeşitlilik göstermektedir. Kendilerinin çeşitliliği kadar tercih çeşitliliği vardır demek yanlış olmayacaktır (Jones, Teytelboym, 2016, 81). Hristiyanların genel olarak ulaşmaya çalıştıkları ülkeler Almanya, İsveç, Avusturya, Hollanda ve Belçika gibi Avrupa ülkeleridir. Akrabalar, tanıdıklar, cemaatler ve ülke şartları, Suriyeli Hristiyanların ulaşmaya çalıştığı ülkeleri belirlemekte önemli rol oynamaktadır (Institute of Eastern Christian Studies, 2015, 3-4). Ama genel olarak bakıldığında, Hristiyanların ilk tercih ettikleri ülkelerin Almanya ve İsveç olduğu görülmektedir. Bu tercihte akrabalık bağlarının ve mensubu oldukları cemaatlerin etkisi olduğu gibi, oturma almada ve iş bulmada sağlanan kolaylıklar da

son derece etkili olmaktadır (Crux, [04.10.2019]). Keldani-Asuri Cemaat Reisi François Yakan bu durumun aksine, aslında Suriyeli Hristiyanların Avrupa'yı daha az tercih ettiğini, daha çok ABD, Kanada ve Avustralya'ya gitmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Avrupa'da Almanya ve İsveç ön planda olsa da, Fransızca bilen Suriyeli Hristiyanlar Fransa'ya veya Belçika'ya iltica etmeye çalışmaktadırlar (Yakan, Mülakat, [29.10.2019]).

Suriyeli Hristiyanların Avrupa'ya hareketinden bahsederken “Avrupa Mülteci Krizine” de değinmek gerekir. 2015 yılının yaz dönemiyle birlikte çoğunluğu Suriyeli olmak üzere 1 milyon mülteci Avrupa sınırlarına ulaşmıştır. Avrupa tarafından kriz olarak değerlendirilen bu durum “Avrupa Mülteci Krizi” olarak adlandırılmaktadır (Spijkerboer, [04.10.2019]). 1 milyondan fazla mültecinin Avrupa kıyılarına ulaştığı ve 4 bine yakın insanın hayatını kaybettiği sürecin ortaya çıkmasında çeşitli sebepler etkilidir (Mediterranean Situation, [04.10.2019]). Türkiye üzerinden gerçekleşen bu kitlesel hareket üç ana sebep ile açıklanabilir. Ortadoğu'da devam eden bölgesel dalgalanmaların ve çatışmaların yıllardır devam etmesi ve sona erecek gibi durmaması birinci sebeptir. İkincisi, Avrupa Birliği sınır ülkelerinde yaşanan gelişmeler ve alınan siyasi kararlardır. AB'nin son yıllarda üye ülkelerini korumaya yönelik aldığı kararlar ile Bulgaristan ve Yunanistan'ın Türkiye sınırlarında arttırılan güvenlik önlemleri de bunun bir parçasıdır. Bu kararlar, Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin önemli bir kısmını Avrupa'ya gitmek için motive etmiştir. Üçüncüsü ise 2015'in başından itibaren ortaya çıkan bazı faktörler Türkiye Hükümetini, Suriye İç Savaşına karşı dış politikasını ve Suriye'den gelmiş olan ve gelmekte olan mültecilere karşı tutumunu değiştirmeye itmiştir. Türkiye aldığı kararlar ile Türkiye-Suriye sınırında güvenliği arttırmıştır. Bu da sınırdan geçişleri zorlaştırmış ve Suriyelileri tedirgin etmiştir. Ayrıca, Türkiye ülkesine aldığı Suriyeli mültecileri geçici koruma altında olan ‘misafirler’ olarak tanımlaması ve bunun Suriyelileri istediği zaman gönderebilmesi anlamına gelmesi Suriyeliler korkutmaktadır. Türkiye'nin Suriyelilere karşı azalan ilgisi ve yardım kapasitesini azaltması ile Suriyelileri Avrupa'ya geçmek için motivasyonlarını arttıran itici sebeplerin bir araya gelmesi ile kriz patlak verdi. Bunlara ek olarak, mülteci krizinin ortaya çıkmasında etkili olabilecek bir neden de BM Dünya Gıda Programı fonlamasında yaşanan krizdir. Bu krizden dolayı mülteci kamplarında yaşayanlar kötü koşullarda ve aç olarak bir kış geçirdiler. Mülteciler için ayrılan bütçenin yetersizliği ve kötü yaşam koşulları neticesinde Ürdün ve Lübnan'da bulunan

mülteci kamplarında yaşayan Suriyeliler kamplardan ayrılıp Avrupa'ya doğru hareket ettiler. Bahsedilen sebeplerle ortaya çıkan “Avrupa Mülteci Krizi” dikkatleri Suriye'ye topladığı gibi bu krizle beraber Ortadoğu'ya ait bir problem, sadece Ortadoğu'ya ait olmaktan çıkmış ve Avrupa'ya taşınmıştır (Zaragoza-Cristiani, 2015, 1-18).

2011 yılı ile 2014 yılları arasında mülteci akımlarına karşı cömertçe tavır alan devletler, 2014'ün sonu itibariyle IŞİD'in yayılmasıyla birlikte ve 2015 yılında ortaya çıkan mülteci krizinden sonra daha sınırlandırıcı politikalar izlemişlerdir. Suriyeli mültecilerle, onlara ev sahipliği yapan devletlere finansal yardımda bulunarak mücadele etmeye çalışmışlardır (Betts, Ali, Memişoğlu, 2017, 4). Ayrıca, Macaristan, Hırvatistan ve Sırbistan'ın sınırlarına beraber çektiği teller, Bulgaristan ve Yunanistan'ın Türkiye ile olan sınırlarına çekilen dikenli teller, bariyerler ve termal kameralar ile mülteci akışı durdurulmaya çalışılmıştır (Nieman, Zaun, 2018, 4).

Avrupa'nın mülteci ve göçmenlerle mücadele etmek için aldığı kararlarla sınırlarını polisler, çitler, gece görüşlü kameralar ve duvarlarla çevirmesi, daha az insanın göç etmesini sağlamadığı gibi insanların daha tehlikeli yollardan göç etmeye çalışmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda normalden daha fazla insan göç yollarına ölmüştür. Refah sıralamasında önemli bir paya sahip olan Avrupa, mülteci ve göçmenlerin entegrasyonu için harcayabileceği parayı, onları kıtalarından uzak tutmak adına aldığı tedbirler için harcamıştır (Balta, 2016, 3-4). Avrupa refah seviyesine rağmen mültecilere mesafeli yaklaşırken, dünya genelinde ki mültecilerin yüzde 84'ünün gelişmekte olan ve fakir ülkelerde yaşadığı görülmektedir (Edmond, 2017).

Modern Avrupa'nın tanımlayıcı niteliği olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine göre zulümden kaçan ve sığınma hakkı talep eden kişinin dinine ve kültürüne bakılmaksızın mülteci hakkının verilmesi gerekirken Avrupa ülkeleri bu konuda kendi ajandalarına göre hareket etmektedirler (Abbasi,). Mültecilerin birçok trajedi yaşamalarına rağmen, buna Aylan Kürdi olayı da dâhil, zaman zaman farklı ülkelerde sosyal hareketler ve bireyler arasında mültecilere destek artsa da Avrupa ülkeleri politik olarak aynı çizgiye gelmemiştir. Örneğin Almanya açık kapı politikasını tercih etse de Macaristan bu politikadan uzak durmuş ve sınırlarını mültecilere kapatmıştır (Memişoğlu, Başol, 2019, 201).

Suriyeli Hristiyanlarda da Avrupa Mülteci Krizi sürecinde bir hareketlilik olmuştur. 2014 yılında IŞİD Musul'u ve ilerleyen süreçte de Rakka'yı ele geçirmesiyle Suriyeli

Hristiyanların korkusu artmıştır (Barber, 2016, 462). Keldani-Asuri Cemaat Reisi François Yakan, özellikle Rakka'nın IŞİD tarafından ele geçirilmesinden sonra Hristiyanların daha yoğun olarak kaçmaya başladığını, Türkiye'ye gelen Hristiyanların sayısının 2014 ile 2016 arasında en yüksek seviyelere ulaştığını belirtmiştir. Yakan buna ek olarak, kayıtlı olan Hristiyan mültecilerin gitmek istedikleri ülkelere çoğunlukta resmi yollarla gittiklerini belirtmiştir (Yakan, Mülakat, [29.10.2019]). Avrupa sınırlarına yığılan mültecilerin neticesinde ortaya çıkan mülteci krizinde Suriyeli Hristiyanların payı, çoğunlukta resmi yolları tercih ettikleri için azdır. Suriyeli Hristiyanların sığınmak istedikleri ülkelere çoğunlukta resmi yollarla gitmeye çalıştıkları belirtilmektedir (Institute of Eastern Christian Studies, 2015, 3-4; The Economist, [15.09.2019]).

Avrupa Mülteci Krizi ile beraber Avrupa ülkelerinin kabul edecekleri mültecilerin sayısında ve hangi şartlara göre kabul edeceklerinde farklılık olduğu görülmektedir. Mesela Birleşik Krallık en fazla ihtiyacı olanları kabul edeceğini duyururken; Slovakya, Çekya, Macaristan, Bulgaristan, Kıbrıs ve Polonya gibi ülkeler gönüllü olarak mülteci alabileceklerini, ancak bunların Hristiyan olması gerektiğini açıklamışlardır. Müslüman mültecileri kabul etmeyen bazı Avrupa ülkelerinin Suriyeli Hristiyanları mülteci olarak kabul ediyor olması Suriyeli Hristiyanlar için bir alternatif oluşturmaktadır (Jones, Teytelboym, 2016, 81; Otero, Gürçan, 2016, 17).

Suriyeli mülteciler arasında Hristiyanları tercih edeceklerini belirten ülkeler bunu dini inançlarından dolayı yapmadıklarını belirtmektedirler. Macaristan bu ülkeler arasında yer alıyor. Macaristan'ın başbakanına göre, Avrupa'yı koruyacak olan liberal politikalardan ziyade Hristiyan ve ulusal politikaların yeniden inşa edilmesiyle mümkün olabilir. Macar Başbakana göre burada Hristiyanlık ile kast edilen dini inanç değil ulusal kimlik ve aidiyet hissiye sahip olmaktır. Macar politikacılar da Hristiyan mültecileri tercih ederken dine referans yapmadıklarını, kültürel aidiyet ve geleneklere atıfta bulunulduğunu belirtmişlerdir (Gyollai, 2018, 13).

Elena Fiddian Qasmiyeh'a göre Slovakya, Macaristan, Polonya, Bulgaristan ve Kıbrıs gibi ülkelerin mültecilerle ilgili yaptığı açıklamalar, evrensel olan İnsan Hakları hukukunun uygulama ve yorumlamada farklılık gösterdiğini göstermektedir. Devletlerin sahip olduğu kimliklere göre "iyi mülteci" ve "kötü mülteci" tanımları yaptığını, buna göre 'seküler, Hristiyan, eğitimli, kadın' sınıflamaları "iyi mülteci"

kategorisine girerken, ‘müslüman, erkek’ kötü mülteci kategorisine girmektedir. Bu sebeple bu ülkeler ya Müslüman mülteci almayı reddetmekte ya da tercihlerinin Hristiyan mülteciler olduğunu güçlü bir sesle ifade ederek sahip oldukları kültür ve kimliğin Müslüman mülteciler tarafından tehdit edilebileceğini, insanlık görevi olarak zulüm gören Hristiyanları tercih edeceklerini açıklamaktadırlar. Aynı şekilde ABD başkan adaylarından Ted Cruz açıklamasında, sadece Hristiyan mültecilerin kabul edilmesi gerektiğini, çünkü onların Müslümanların aksine terör saldırıları için bir risk olmayacağını belirtmiştir (Wilson, Mavelli, 2016, 7).

Benzer şekilde, Avusturalya da Suriye’den kabul edeceği mültecilerde Hristiyanlara öncelik tanıyacağını belirtmiştir. Bunun sebebi olarak ise kabul edilen Suriyeli Hristiyanların azlığına vurgu yapılmıştır. Ayrıca Hristiyanların IŞİD karşısında daha fazla risklerinin olduğunu belirtmişlerdir. Hükümete ve kamuoyuna göre ise Suriyeli Hristiyanların Avustralya kültürüne entegre olması daha kolay olacağı için kendilerine öncelik verilmelidir. Bu gibi sebeplerle Avustralya Göç Ofisi, ülkesine aldığı mülteciler arasında Hristiyanların oranını yüksek tutmaya çalışmaktadır. Avustralya Başbakanı, Suriye’de zulüm gören azınlıklar arasından 12 bin mültecinin Avustralya tarafından kabul edileceğini açıkladığında Hristiyanların da alınmasına özen göstereceklerini belirtmiştir (Khalik, [01.10.2019]). Avustralya iki yol ile Ortadoğu’dan mülteci kabul ederken bu yollardan biri BMMYK vasıtasıyla Türkiye, Ürdün ve Lübnan’dan alınan mültecilerdir. Suriyeli Hristiyanların kampları tercih etmemesinden dolayı bu yol ile Avustralya’ya sığınan Hristiyanlar çok azdır. Diğer yol ise doğrudan Avustralya Hükümetine yapılan başvurularla alınan mültecilerdir. Suriyeli Hristiyanların tercih ettikleri yol bu yoldur ve Ermenilerden Süryanilere, Asurilerden daha birçok cemaate kadar birçok Hristiyan cemaat buraya başvurmaktadır. Gerçekten de bu yol ile birçok Hristiyan Avustralya’ya mülteci olarak kabul edilmiştir. Bu yol ile Avustralya’ya kabul edilen Hristiyanlarla beraber 2015 ve 2016 yıllarında alınan 6444 mülteciden yaklaşık yüzde 12’si Hristiyan’dır (Patrick, [03.10.2019]).

Din ayrımı yapmaksızın birçok Suriyeli mülteciyi kabul eden Almanya, 2013 yılında 5 bin mülteci alacağını açıkladığında, İçişleri Bakanı Hans-Peter Friedrich, çocuklu ailelerin, ailesi olmayan çocukların ve buna ek olarak Hristiyanların öncelikli olacağını belirtmiştir. Onların daha fazla tehdit altında olduğunu belirtip bu tercihin sebebini açıklamıştır (English Alarabiya, [02.10.2019]). Ancak ICMC (International Catholic

Migration Center) ve BMMYK, THAP(Germany's Humanitarian Admission Programme) dâhilinde Hristiyanlara öncelik verilmediğini açıklamıştır (Orchard, Miller, 2014, 58).

Avusturya Hükümeti, BMMYK'ya kayıtlı Suriyeli Hristiyanların sayısının az olmasını göz önünde bulundurarak, özel programlarla mülteci olarak kabul edilen Suriyeli Hristiyanların sayısını arttırmıştır. 2013 yılında, öncelikle Suriyeli Hristiyan mültecileri ülkeye almayı hedefleyen "Humanitarian Resettlement Programme" projesi ile 500 Suriyeli Hristiyan mülteciyi Avusturya'ya kabul etmiştir. Bir grup, 'Suriye'de Hristiyanların karşılaştığı sorunlarla diğer dini azınlıkların da karşılaştığını' belirterek bu tercihi eleştirmiş, diğer grup ise Hristiyanların entegrasyonu daha hızlı olacağını belirterek bu ayrımı desteklemiştir (Schmoller, 2016, 6).

Avusturya Hükümeti bu programda Avusturya Süryani Ortodoks Kilisesini ve Haseke Başpiskoposu Matta Roham'ı vazifelendirerek Suriyeli Hristiyan mültecilerin kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. Program sorumlusunun Hasek Başpiskoposu olması sebebiyle Avusturya'ya giden Hristiyanların çoğu Haseke ve Halep'ten gitmiştir. Bunların bir kısmı Türkiye ve Lübnan yolunu kullanmıştır. Avusturya'da bulunan Süryani Ortodoks Kilisesi ve diaspora topluluğu yeni gelen Suriyeli Hristiyanları, özellikle Süryanileri sosyal faaliyetler, dil eğitimi ve istihdam konusunda desteklemişler ve ikametleriyle ilgilenmişlerdir. Dini liderler yeni gelenlerin Avusturya toplumuna entegrasyonunu hızlandırmaya çalışmışlardır. Nagel ve Plessentin'in iddiasına göre dini göç gruplarında kurumlar, örneğin kiliseler yeni gelenler ile ev sahibi ülke arasında köprü vazifesi görmektedir. Bunun etkisiyle, normalde yaşadığı yerde dini kimliğine aidiyeti olmayan bireyler, göç ettikleri yerlerde bu kimliğe daha fazla sarılır olmuşlardır. Avusturya Süryani Ortodoks Kilisesinin ve diasporanın Avusturya'ya gelen Suriyeli Hristiyanlarla yakından ilgilenmeleri Nagel ve Plessentin'in iddialarını desteklemektedir (Schmoller, 2016, 7).

ABD ve İngiltere, ülkelerine kabul ettikleri Suriyeli Hristiyan mültecilerin azlığından dolayı eleştirilmektedir. 2016 yılının sonuna doğru ABD'de kayıtlı olan Suriyeli mülteci sayısı 11.491 olup bunların yalnızca 56'sı Hristiyandır. Bu rakam Suriyeli mülteciler içinde yüzde 0.46'ya denk gelmektedir (Abrams, [22.04.2019]) Aynı şekilde İngiltere'ye sığınan 8136 mülteciden yalnızca 70'inin Hristiyan olması

İngiltere’de tepkilere neden olmuştur (Zaimov, [22.04.2019]). ABD’de ki Suriyeli mültecilerin rakamı bugün itibariyle 24 bine yaklaşıp da Suriyeli Hristiyanların oranı yüzde 1’de kalmıştır (Bier, [13.10.2019]).

Irak’ta Hristiyanlar nüfusun yalnızca yüzde 3’ünü oluşturuyorken, ABD’ye yerleşen Iraklılar arasında Hristiyanların oranı yüzde 37.5’dir. Ancak Suriyeli Hristiyanların oranının bu derece az olması BMMYK’ya kayıtlı Hristiyanların sayısı ile ilgili olabileceği ifade edilmektedir. ABD, Suriyeli mülteciler için genel olarak BMMYK ile çalışıyor ve onların sevkiyle mülteci alıyor. ABD’nin bir devlet yetkilisinin yaptığı açıklamaya göre, BM’nin kamplarına bakıldığında Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır’da bulunan 2 milyon Suriyeli mülteciye yalnızca yüzde 1’i Hristiyandır. Yetkiliye göre, Hristiyanlar beklenildiği kadar mülteci statüsüne başvurmuyorlar. ABD’li yetkiliye göre bunun sebebi, muhtemel olarak Hristiyanların kimliğini açık etmek istememeleri olabilir. Diğer taraftan, kayıtları tutan yetkililerin ifadelerine göre, Hristiyanların mülteci kayıtlarında sayılarının az olmasının bir sebebi, Kilise ve siyasi liderlerin Hristiyan nüfusun azalmasını istememeleridir (Belz, 2016, 8-9).

ABD’li yetkililer, Suriyeli mülteciler arasında Hristiyanların sayısının az olmasını bir sebebinin de Hristiyanların Esad destekçisi olmasıyla alakalı olabileceğini savunmaktadırlar. Bunun sebebi, Esad rejiminin diğer vatandaşlarına olduğu kadar Hristiyanlara karşı tehdit unsuru olmamasıyla açıklanmıştır. ABD’nin göç ve mülteci ile ilgilenen yetkilisi Anne Richard yaptığı açıklamada Hristiyan mültecilerin sayılarındaki azlıkla ilgili şunları söylemiştir: “Suriyeli Hristiyanlar kendilerini Esad başkanlığı altında korunaklı ve güvende hissediyor olabilirler. Suriyeli Hristiyanlar bu güven hissi karşılığında Esad’ı destekliyorlar” (Hattem, [29.04.2019]). Ancak birçok Hristiyan’ın Lübnan’a kaçtığı bilindiğine göre bu açıklamanın haklılık payı tartışılmaktadır (Zong, Batalova, [05.10.2019].)

Suriyeli Hristiyan mülteci rakamlarının azlığıyla ilgili bir eleştiri de Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğine yapılmaktadır. İddiaya göre Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserlikleri Suriye’den kaçan Hristiyanların nüfusunu doğru olarak vermemektedir. Bunun sebebi ise kitleler halinde ülkelerinden kaçan Hristiyanlar için herhangi bir adım atılmak ve sorumluluk alınmak istenmemesi olarak gösterilmektedir (Heras, 2012, 55-57).

5. SONUÇ

Suriye’de 2011 yılında başlayan gösterilerin ilk günlerinde tüm kesimden insanlar protestolara destek vermiştir. Hristiyanların bir kısmı azınlık olmaları itibariyle olaylara çekimser yaklaşıp da reform taleplerine destek veren bazı Hristiyanlar, özellikle gençler gösterilerde yer almıştır. Ancak gösterilerin silahlı çatışmalara dönüşmesi ve muhaliflerin kullandığı İslami söylemler Hristiyanları muhaliflerden uzaklaştırdığı gibi Esad’a da yakınlaştırmıştır. Hristiyanlar, istikrarın olmadığı ve çatışmaların olduğu bir ortamda en fazla zararın azınlıklara, dolayısıyla kendilerini dokunacağını bilmekteydiler. Esad’ı desteklemeleri durumunda muhaliflerin, tam tersi durumda ise rejimin hedefi haline geleceklerdi. Bunun için Hristiyan liderler özellikle çatışmaların başladığı ilk günlerde iki tarafa da barış çağrısında bulunmuşlardır. Ancak ilerleyen süreçte Hristiyanların büyük bir çoğunluğu Esad’ın yanında yer almaya başlamıştır.

Hristiyanların rejimi desteklemesinin çeşitli sebepleri vardır. Rejime karşı savaşan muhalifler bunlardan biridir. Esad’ın düşmesi durumunda İslami bir devletin kurulabilme ihtimali Hristiyanları tedirgin etmiştir. Muhaliflerin kullandığı İslami söylemler ve muhalifler içinde radikal grupların yükselmesi Hristiyanları Esad’ın yanına itmiştir. Hristiyanlar, Esad yönetiminin en azından seküler anlayışa sahip olmasından dolayı Esad’ı desteklemişlerdir. Hristiyanların Esad’a destek vermesinde rejimin mezhepçilik retoriğini kullanması da etkilidir. Ayrıca daha önce Irak ve Mısır’da Hristiyanlara yönelik yapılan saldırılar neticesinde Hristiyanların yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalması, Hristiyanların Esad’ı desteklemesine katkı sağlamıştır.

İç savaş sürecinde Suriyeli Hristiyanlar bazı sebeplerden dolayı daha fazla hedef haline gelmişler; bunun neticesinde güvenlik endişesiyle birçok Hristiyan yerinden olurken, neredeyse yarısı da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Hristiyanların güvenlik endişesinin sebeplerinden biri, Hristiyanların Suriye’de dağınık halde yaşamları ve silahlı bir güce sahip olmamalarıdır. Ayrıca Hristiyanların korumasını üstlenen

herhangi bir devletin olmaması da bunda bir etkindir. Hristiyanlar Esad yönetimi ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu için Esad'ın destekçisi olarak görülmüş ve muhalifler tarafından hedef alınmışlardır. İç savaştan önce Suriye ekonomisinde Hristiyanların önemli bir paya sahip olması Hristiyanları iç savaş sürecinde etkileyen başka bir etkindir. Hristiyanları hedef haline getiren diğer sebep dini farklılıktır. Radikal grupların sahip olduğu söylemler ve ideolojiler birçok Hristiyan'ı tedirgin etmiştir. Tüm bunlar Hristiyanları hedef haline getirmiş ve ülkeyi terk etmelerinde etkili olmuştur. Bu sebeplerin neticesinde Hristiyanlar suikast, kaçırılma, cinsel saldırı ve herhangi bir grup için zoraki olarak mücadele etme gibi olayların sürekli içerisinde olmuşlardır.

Suriye içerisinde yerinden edilen Hristiyanların ülke içerisindeki göç tercihlerini belirlemede çatışma yoğunluğu, etnik-dini yapıları ve siyasi tercihleri etkili olmuştur. Çatışma yoğunluğunun fazla olduğu yerlerde yaşayan Hristiyanlar iç savaşın etkisinin daha az hissedildiği Lazkiye, Tartus ve Vadi El Nasara gibi yerlere sığınmışlardır. Bununla beraber, siyasi tercihin göç rotasında etkili olması neticesinde Hristiyanlar muhaliflerin elinde bulundurduğu yerlerden rejimin kontrolü altında olan bölgelere doğru hareket etmişlerdir.

Ülkeyi terk etmek zorunda kalan Suriyeli Hristiyan mülteciler savaştan kaçmak için Lübnan, Türkiye ve Ürdün gibi komşu ülkelere sığınmışlardır. Lübnan, hem Hristiyan nüfusun fazla olması hem de kültürlerin benzer olmasından dolayı Hristiyanların tercih ettikleri ilk komşu ülkelerden olmuştur. Türkiye ise transit ülke olarak uygunluğundan dolayı tercih edilmiştir. Ayrıca Türkiye'de akraba toplulukları bulunan Hristiyanlar için de önemli bir tercih olmuştur. Bunlara ek olarak Ermeniler arasında Avrupa'ya gitmeyenler anavatanları olan Ermenistan'a iltica etmişlerdir.

Ülkelerini terk edip mülteci olan Suriyeli Hristiyanların ülkelerinden kaçtıkları gibi mülteci kamplarından da kaçtıkları görülmektedir. Bu durum Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin rakamlarından anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden biri mülteci kamplarında Sünnilerin yoğunlukta olmasıdır. Hristiyanların Suriye'ye döneceklerine inanması veya bulundukları ülkeleri sadece bir köprü olarak görmeleri kamplara başvuru yapmamaları için diğer bir sebeptir.

Komşu ülkelere sığınan Hristiyanlar, savaşın sona ermesi durumunda ülkelerine dönmeyi beklemişlerdir. Ancak böyle bir umutları kalmayınca bulundukları

lkelerden Almanya, Avusturya, İsveç ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerine veyahut ABD, Avustralya ve Kanada gibi kıtalararası ülkelere iltica etmeye çalışmışlardır. Akrabalık bağları, cemaatler ve ülkelerin sunduğu imkânlar, Hristiyanların sığınacakları ülkeyi seçmelerinde önemli bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

I- Resmi Yayınlar

Armenia Economic Report. 2016. **Economic Integration of Syrian Refugees in Armenia.**

https://www.crrc.am/wp-content/uploads/2019/04/EISRA_Needs_Assessment_Report_Final.pdf
[02.10.2019].

CIA. [07.04.2019]. **The World Factbook.**

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html>

OCHA. 2014. **Syrian Arab Republic Governorates Profile.**

<https://www.unocha.org/syria> [20.09.2019].

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. [19.03.2019]. **Suriye'nin Siyasi Görünümü.** <http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

UN Habitat. 2014. **City Profile Aleppo Multi Sector Assessment.**

<https://www.alnap.org/help-library/city-profile-aleppo-multi-sector-assessment>
[15.09.2019].

_____. 2014. **City Profile Dara'a Multi Sector Assessment.**

<https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/syria/assessment/city-profile-daraa-multi-sector-assessment-june-2014> [13.09.2019].

_____. 2014. **City Profile Homs Multi Sector Assessment.**

<https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/syria/assessment/city-profile-homs-multi-sector-assessment-may-2014> [15.09.2019].

_____. 2014. **City Profile Lattakia Multi Sector Assessment.**

<https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/syria/assessment/city-profile-lattakia-multi-sector-assessment-june-2014> [15.09.2019].

_____. 2016. **Country Profile Syria.**

<https://www.urban-response.org/system/files/content/resource/files/main/Country%20Profile-Syria%20Eng%20Final.pdf> [20.09.2019].

_____. 2015. **Deir-ez-Zour City Profile.**

<https://www.principlesinpractice.info/system/files/content/resource/files/main/Deir%20Ez-Zour%20City%20Profile.pdf> [19.09.2019].

UNHCR. 2018. **Global Trends Forced Displacement in 2018**.
<https://www.unhcr.org/globaltrends2018/> [20.09.2019].

_____. [04.10.2019]. **Mediterranean Situation**.
<https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean>

United States Department of State: Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. 2018. **Syria 2018 International Religious Freedom Report**.
<https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/SYRIA-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> [22.09.2019].

USCIRF. 2019. **Annual Report**. April 2019.
<https://www.uscirtf.gov/sites/default/files/2019USCIRFAnnualReport.pdf> [20.09.2019].

_____. [12.04.2019]. **Syria**.
https://www.uscirtf.gov/sites/default/files/USCIRF_AR_2016_Tier1_2_Syria.pdf

II- Kitap ve Makaleler

Abdullah, Ömer Faruk. 1985. **Suriye Dosyası**. İstanbul: Akabe Yayıncılık.

Akdemir, Salih. 2000. Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü. **Avrasya Dosyası Uluslar Arası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**. c. 6. s. 1: 201-237.

Akbaş, Zafer. 2012. Ortadoğu'da Değişim Süreci ve Türk Dış Politikası. **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**. c. 3. s. 1: 51:73.

Akbaş, Zafer, Çiğdem Mutlu. 2012. Uluslararası Politikada Irak ve Suriye'nin Sınırışan Su Sorununa Yaklaşımı ve Türkiye: Beklentiler Ve Gerçekler **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. c. 13. s. 1: 213-240.

Albayrak, Kadir. 1997. **Keldaniler ve Nasturiler**. Ankara: Vadi Yayınları.

_____. 2011. Günümüz Ortadoğu Coğrafyasında Süryaniler. **Ortadoğu Yıllığı 2011**. ed. Kemal İnat, Bilal Yıldırım, Fuat Aydın, Muhittin Ataman. İstanbul: Açılım Kitap: 615-632.

Asfar, Roger. 2019. The Role of the Christian Clergy in Aleppo as Mediators: The Nature of Relationships and their Attributes. **Local Intermediaries in Post-2011 Syria: Transformation and Continuity**. ed. Kheder Khaddour, Kevin Mazur. Beirut: Friedrich-Ebert-Stiftung: 93-118.

Aşırılı, Ehtiram. 2016. Suriye'de Ermeni Diasporası. **Ermeni Araştırmaları**. s. 54: 139-162.

Atlioğlu, Yasin. 2018. Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye. **Suriye: Tarih Siyaset Dış Politika**. ed. Mustafa Eravcı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Aydın, Fuat. 2011. Ortadoğu Ülkelerinin Dinsel Yapısı. **Ortadoğu Yıllığı 2011**. ed. Kemal İnat, Bilal Yıldırım, Fuat Aydın, Muhittin Ataman. İstanbul: Açılım Kitap: 519-548.
- Aydın, Salih. 2016. **İslam Düşüncesi: İslam Düşüncesinin Yapısı ve Selefilik**. İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- Aydos, Volkan, Meltem Duran. 2000. **Suriye Ülke Etüdü**. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.
- Baczko, Adam, Gilles Dorronsoro, Arthur Quensay. 2018. **Suriye: Bir İç Savaş Anatomisi**. Çev. Ayşe Meral. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bağlioğlu, Ahmet. 2004. **İnanç Esasları Açısından Dürzilik**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- _____. 2006. **Ortadoğu Siyasi Tarihinde Dürziler**. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- Balta, Evren. 2016. Güvencesizlik, Mültecilik. **Saha**. s. 2: 3-5.
- Balanche, Fabrice. 2018. **Sectarianism in Syria's Civil War**. Washington: The Washington Institute For Near East Policy.
- Bandak, Andreas. 2015. Reckoning with The Inevitable: Death and Dying among Syrian Christians During The Uprising. **Ethnos**. v. 80. i:5: 671–691.
- Barber, Matthew. 2016. They That Remain: Syrian and Iraqi Christian Communities Amid The Syria Conflict and The Rise of Islamic State. **Christianity and Freedom**. ed. Alen D. Hertzke, Timothy Samuel Shah. v. 2: 453-488.
- Bednarowicz, Sebastian. 2014. The Arab Spring and The Christian Linguistic Minorities in Syria. **Orientalia Christiana Cracoviensia** 6. i. 4: 45-58.
- Belge, Ceren, Ekrem Karakoç. 2015. Minorities in The Middle East. **Political Research Quarterly**. v. 68. i. 2: 280-292.
- Belz, Mindy. 2016. What Explains The Scarcity of Resettled Syrian Christian Refugees in The United States? **World Magazine**. v. 31. n. 21: 30-60.
- Besenyó, Janos, Roland Gomori. 2014. Christians In Syria and The Civil War. **Panorama of Global Security Environment**. ed. Peter Bator, Robert Ondrejcsak. Centre for European and North Atlantic Affairs: 219-230.
- Bohac, Artur. 2010. Problems of Studying Christian Minorities in The Islamic Middle East. **Folia Geographica** 15. v. 50. n. 1: 15-26.
- Bulut, Faik. 2002. **Ortadoğu'nun Solan Renkleri**. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Chatty, Dawn. 2016. The Syrian Humanitarian Disaster: Disparities in Perceptions, Aspirations, and Behaviour in Jordan, Lebanon and Turkey. **Ruptures and Ripple Effects in the Middle East and Beyond**. v. 47. n. 3: 19-34.

- Commins, David Dean. 1993. **Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri**. çev. Selahaddin Ayaz. İstanbul: Yöneliş.
- Courbage, Youssef.,Philippe Fargues. 1997. **Christians and Jews Under Islam**. London-New York: Tauris Publishers.
- Çelik, Mehmet. 1996. **Ortadoğu Mozaïği Süryaniler-Nasturiler**. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Çoban, Bekir Zakir. 2013. Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm. **İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**. c. 10. s. 2: 13-27.
- Diamantopoulos, Evangelos. 2017. Syrian Refugees in Egypt: Between Scylla and Charybdis. **Middle East Bulletin**. v. 27: 24-27.
- Durak, Nihat. 2000. Süryani Ortodoks Kilisesinde İbadet. Doktora Tezi: İstanbul Marmara Üniversitesi.
- Evkuran, Mehmet. 2015. Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Selefilik - Selefi İdeoloji ve İslam Dünyasındaki Etkileri Üzerine Bir Analiz. **Muhafazakar Düşünce**. c. 12. s. 45. 71-90.
- Farha, Mark, Salma Mousa. 2015. Secular Autocracy vs. Sectarian Democracy? Weighing Reasons for Christian Support for Regime Transition in Syria and Egypt. **Mediterranean Politics**. v. 20. i. 2: 178-197.
- Fazlic, Muamer. 2016. Tüm Savaşların Atası: Suriye Çatışmasının Odak Noktası Halep. **ORSAM İhtisas Atolyesi: Öğrenci Makaleleri Derlemesi**. Ankara: Piri Reis Ajansı: 71-85.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları III**. 1992. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hourani, Albert. 1947. **Minorities in the Arab World**. London: Oxford University Press.
- _____. 1968. **Syria and Lebanon,; A Political Essay**, Beyrut: Oxford Press.
- Ismail, Salwa. 2011. The Syrian Uprising: Imagining and Performing The Nation. **Studies in Ethnicity and Nationalism**. v. 11 n. 3: 538-549.
- Issawi, Fatima. 2011. The Arab Spring and The Challenge of Minority Rights: Will The Arab Revolutions Overcome The Legacy of The Past? **European View**. v. 10: 249-258.
- Işık, Ramazan. 2005. Maruni Patriği ve Tarihçisi İstefan Ed-Duveyhi (1629-1704)'nin Hayatı ve Eserleri. **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. c. 9. s. 1: 219-229.
- İris, Muzaffer. 2003. **Bütün Yönleriyle Süryaniler**. İstanbul: Ekol Yayıncılık.
- Karataş, Halil İbrahim. 2016. Eylemleri ve Söylemleriyle IŞİD: Dini, Siyasi ve Stratejik Yapısı. İstanbul Üniversitesi: Yüksek Lisans Tezi.

- Kerman, İbrahim, Ertan Efegil. 2017. Terör Örgütü PKK/PYD'nin Suriye'de İzlediği İç Savaş Stratejisinin Değerlendirilmesi. **Hibrit Savaşları Özel Sayısı**. c. 1. s. 2: 162-198.
- Koca, Ferhat. 2016. **İslam Düşüncesinde Selefilik**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kreyenbroek, Philip G. 2014. **Ezidilik**. çev. Amed Gökçen, Damla Tanla. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kumaraswamy, P, R. 2003. Problems of Studying Minorities in The Middle East. **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**. Summer. v. 2. n. 2: 244-264.
- Kurşun, Zekeriya, Ahmet Kavas, Davut Hut, Ahmet Emin Dağ. 2013. **Modern Ortadoğu Tarihi**. ed. Zekeriya Kurşun. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Küçük, Abdurrahman. 1996. Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. c. 35. s. 1: 117-154.
- Makdisi, Karim, Rabih Shibli, Carmen Geha, Sabiha Şenyücel Gündoğar, Gülşah Dark. 2018. Exploring Refugee Movements in The Middle East Regional Context: Responses to The Syrian Crisis in Lebanon and Turkey. **Menara Working Papers**. n. 28: 1-22.
- Ma'oz, Moshe. 1968. **Ottoman Reform in Syria and Palestine**. Oxford Press.
- _____. 1988. **Asad The Sphinx of Damascus**. London: George Weidenfeld and Nicolson Limited.
- Ma'oz, Moshe, Avner Yaniv. 2010. **Syria Under Assad**. Australia: Croom Helm.
- Masouh, Samer. 2015. Tension in the Christian Valley (Wadi al-Nasara 2013). **Playing the Sectarian Card Identities and Affiliatio of Local Communities in Syria**. ed. Friederike Stolleis. Friedrich Ebert Stiftung.
- Memişoğlu, Fulya, H. Çağlar Başol. 2019. Turkish Media's Response to The 'Refugee Crisis'. **Alternatif Politika**. v. 11. n. 1: 192-233.
- Mercan, M. Hüseyin. 2012. **Suriye, Rejim ve Dış Politika**. İstanbul: Açılım Kitap.
- Mikhael, Mary. 2015. The Syrian War and The Christians of the Middle East. **International Bulletin of Missionary Research**. v. 39. n. 2: 69-70.
- Mouawad, Ray, J. 2017. Ortadoğu'nun Kaybolan Hristiyanları, çev. Celal Öney. **İçtimaiyat**. c. 1. s. 1: 83-99.
- Nieman, Arne. Natascha Zaun. 2018. EU Refugee Policies and Politics in Times of Crisis: Theoretical and Empirical Perspectives. **JCMS: Journal of Common Market Studies**. v. 56. n. 1: 3-22.

- Orhan, Oytun. 2012. Kaos ve Otoriterlik İkileminde Suriye Hristiyanları. **Ortadoğu Analiz**. c. 4. s. 43: 8-17.
- Otero, Gerardo, Efe Can Gürcan. 2016. The Arab Spring and The Syrian Refugee Crisis. **Canadian Centre for Policy Alternatives**. v. 22. n. 5: 16-18.
- Pirinççi, Ferhat. 2018. Suriye'ye Komşu Ülkelerin Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikaları. **TESAM Akademi Dergisi**. v. 5. n. 2: 39 – 60.
- Pipes, Daniel. 1990. **Greater Syria The History of an Ambition**. London: Oxford University Press.
- Raymond, Andre. 1995. **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sabbagh, Rand. 2015. Attitudes of Christians in The Syrian Capital (Damascus 2013). **Playing the Sectarian Card: Identities and Affiliation of Local Communities in Syria**. ed. Friederike Stolleis. Friedrich Ebert Stiftung: 71-89.
- Sabra, George, F. 2014. Christian Mission in The Wake of The Arab Spring. **International Bulletin of Missionary Research**. v. 38. n. 3: 115-118.
- Samur, Sebahattin. 1988. Suriye Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı: 1840-1908. Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi.
- _____. 1995. **İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye**. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Sandıklı, Atilla, Ali Semin. 2012. Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye. **Bilge Adamlar Kurulu Raporu**. Rapor No. 52: 193-255.
- Sanjian, Ara. 2008. Armenians in The Middle East. **Symposium on “Minorities in The Middle East”**. Florida State University: 1-8.
- Schmoller, Andreas. 2016. ‘Now My Life in Syria Is Finished’: Case Studies on Religious Identity and Sectarianism in Narratives of Syrian Christian Refugees in Austria. **Centre for The Study of Eastern Christianity**. v. 27. i. 4: 1:25.
- Selimian, Haroutune. 2011. A Message from Rev. Haroutune Selimian President, Armenian Protestant Community in Syria. **International Congregational Journal**. v. 10. i. 2: 17-34.
- Şenzeybek, Aytekin. 2012. **Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik**. Konya: Emin Yayınları.
- Talal, Hassan Bin. 1998. **Christianity in The Arab World**. London: SCM Press.
- Tavil, Muhammed Emin Galib. 2000. **Arap Alevilerin Tarihi ‘Nusayriler’, Çiviyazıları**. çev. İsmail Özdemir. İstanbul.
- Tozlu, Selahattin, Naim Ürkmez. 2017. **Nusayriler**. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Turhan, Alper. 2012. Türkiye-Suriye ilişkilerinde Süreklilik: Çatışma-Yumuşama Dönemleri ve Arap Baharı. Kütahya. Dumlupınar Üniversitesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Türk, Hüseyin. 2002. **Nusayrilik (Arap Aleviliği) ve Nusayrilerde Hızır İnancı**. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Uluçay, Ömer. 1996. **Arap Aleviliği Nusayrilik**. Adana.
- Umar, Ömer Osman. 2004. **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Ülman, Haluk. 1966. **1860-1861 Suriye Buhranı**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Wilson, Erin K., Luca Mavelli. 2016. Beyond Conceptual and Physical Boundaries. **The Refugee Crisis and Religion**. v. 29. n. 2: 115-118.
- Van Dam, Nikolaos. 2000. **Suriye’de İktidar Mücadelesi**. 1. Bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____. 2017. **Destroying A Nation: The Civil War in Syria**. London-New York: IB Tauris.
- Verme, Paolo, Chiara Gigliarano, Christina Wieser, Kerren Hedlund, Marc Petzoldt, Marco Santacroce. 2015. **The Welfare Of Syrian Refugees: Evidence from Jordan And Lebanon**. Washington: World Bank Publications.
- Vincent, Philippe Droz. 2014. “State of Barbary” (Take Two): From The Arab Spring to The Return of Violence in Syria. **Middle East Journal**. Winter. v. 68. n. 1: 33-58.
- Vurmay, Hatice Miray. 2011. Hafız Esad Döneminde Suriye’de Arap Milliyetçiliğinin Dönüşümü (1971-2000). Ankara: Yüksek Lisans Tezi.
- Zaragoza-Cristiani, Jonathan. 2015. Analysing the Causes of The Refugee Crisis and The Key Role of Turkey: Why Now and Why So Many. **European University Institute Working Paper RSCAS**. n. 95.
- Zisser, Eyal. 2013. Alone at The Top: Bashar al-Assad and The Struggle for Syria. **Strategic Assessment**. October. v. 16. n. 3: 57-65.

III- Elektronik Ortamdaki Kaynaklar

- Abbas, Hassan. 2011. The Dynamics Of The Uprising in Syria. **Jadaliyya Arab Reform**. October. Brief No. 51. <https://pdfs.semanticscholar.org/a228/27d5d806cbc5e21cd16c0ef20e25213d6a66.pdf> [12.04.2019].

- Ali, Ali, Alexander Betts, Fulya Memişoğlu. 2017. Local Politics and the Syrian Refugee Crisis: Exploring Responses in Turkey, Lebanon, and Jordan. **Refugee Study Center**. Oxford Department of International Development. <https://www.rsc.ox.ac.uk/publications/local-politics-and-the-syrian-refugee-crisis-exploring-responses-in-turkey-lebanon-and-jordan> [25.09.2019].
- Aleppo Governorate Profile. 2013. **Syria Needs Analysis Project**. <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/aleppo-governorate-profile-march-2013> [19.09.2019].
- Ali, Ali, K. Ali. 2015. The Movement of Refugees to Europe Will Continue, Regardless of How Dangerous EU States Make It. **Open Democracy**. <https://www.opendemocracy.net/en/north-africa-west-asia/movement-of-displaced-to-europe-will-continue-regardless-of-how-dangerous-e/> [25.09.2019].
- Ataman, Muhittin. 2012. Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum, **SETA Rapor**. http://file.setav.org/Files/Pdf/20121126132435_seta-suriye_de_iktidar_mucadelesi.pdf [14.03.2019].
- Deir-ez-Zor: Governorate Profile Syria. 2017. **Syria Relief Network**. <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/deir-ez-zor-governorate-profile-syria-may-2017> [05.10.2019].
- Diaspora and Disinvestment: Perspectives of Syrian Religious Minorities. 2014. **Syrian Research and Evulation Organization**. <https://www.alnap.org/help-library/diaspora-and-disinvestment-perspectives-of-syrian-religious-minorities> [06.10.2019].
- Eghdamian, Kat. 2016. Jordan: Experiences of Syria’s Christian and Druze Refugees. **State of the World’s Minorities and Indigenous People 2016**. <https://minorityrights.org/2016/07/12/minority-and-indigenous-cultures-in-africa-facing-serious-threat-new-global-report/> [29.09.2019].
- Fahmi, Georges. 2018. The Future of Syrian Christians After The Arab Spring. **Research Project Report**. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/55924/RSCAS_2018_04.pdf?sequence=1&isAllowed=y [01.10.2019].
- Foreign Fighters: An Updated Assessment of The Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq. 2015. **The Soufan Group**. https://wb-iisg.com/wp-content/uploads/bp-attachments/4826/TSG_ForeignFightersUpflow.pdf [19.09.2019].
- Gyollai, Daniel. 2018. Hungary Report: Legal and Policy Framework of Migration Governance. **Respond**. <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1248319/FULLTEXT01.pdf> [16.09.2019].

Heras, Nicholas. 2013. Vulnerability Assessment of Syria's Christians. **Open Doors International**.
<https://www.worldwatchmonitor.org/old-site-imgs-pdfs/2572679.pdf>
[12.03.2019].

Iraq Country Report. 2018. **Respond**. April 2018.

Jones, Seth G. 2015. The Terrorism Threat to The United States and Implications for Refugees. **RAND Office of External Affairs**.
<https://www.rand.org/pubs/testimonies/CT433.html> [13.10.2019].

Jones, Will, Alexander Teytelboym. 2016. Choices, Preferences and Priorities in A Matching System for Refugees. **Forced Migration**. Januray.
<https://www.fmreview.org/destination-europe/jones-teytelboym> [19.09.2019].

Kirişçi, Kemal, Osman Bahadır Dinçer. Vittoria Federici. Elizabeth Ferris. Sema Karaca. Elif Özmenek Çarmıklı. 2013. Turkey And Syrian Refugees: The Limits Of Hospitality **USAK**. November.
https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Turkey-and-Syrian-Refugees_The-Limits-of-Hospitality-2014.pdf [03.10.2019].

Khoury, Doreen. 2011. Is It Winter or Spring for Christians in Syria? **Heinrich-Böll-Stiftung - Middle East Office**.
https://www.boell.de/sites/default/files/assets/boell.de/images/download_de/Doreen_Khoury-Is_it_Winter_or_Spring_for_Christians_in_Syria.pdf
[20.04.2019].

No Where Safe to Go: A Study of Internally Displaced Population Movement for The Affected Population in Syria. 2015. **NGO Forum - Humanitarian Trends Analysis Unit**.
https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/htau_idp_movement_report_final_dec_2015.pdf
[29.09.2019].

Oehring, Otmar. 2017. Christians in Syria: Current Situation and Future Outlook, **Facts And Findings**. February. Rapor No. 237.
https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=2d06e96e-3a30-9ba2-95d7-b0cabb070188&groupId=252038 [10.03.2019].

Orchard, Cynthia, Andrew Miller. 2014. Protection in Europe for Refugees from Syria, **Refugee Studies Centre**.
<https://www.rsc.ox.ac.uk/files/files-1/pb10-protection-europe-refugees-syria-2014.pdf> [26.09.2019].

Orhan, Oytun. 2014. The Situation of Syrian Refugees in The Neighboring Countries: Findings, Conclusions and Recommendations. **ORSAM Report**. April. n. 189.
https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/Analiz_189_eng.pdf [14.09.2019].

_____. 2011. Suriye'de Demokrasi mi İç Savaş mı? Toplumsal-Siyasal Yapı, Değişim Senaryoları ve Sürecin Türkiye'ye Etkisi. Ankara: **ORSAM**. Nisan Rapor No. 41. https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/Analiz_45_tr.pdf [21.04.2019].

Psomas, Lampros. 2012. From Citizens to Den-izens: The Syrian Uprising and The Re-Imagined Community of Syria. **Winchester.**
https://www.academia.edu/5407350/From_Citizens_to_Den-izens_The_Syrian_Uprising_and_the_Re-Imagined_Community_of_Syria
[19.09.2019].

Refuge at Risk: The Syria Crisis and U.S. Leadership. 2013. **Human Rights First.**
<https://www.humanrightsfirst.org/resource/refuge-risk-syria-crisis-and-us-leadership> [14.10.2019].

Syrian Arab Republic. 2019. **Humanitarian Needs Overview.**
https://hno-syria.org/data/downloads/en/full_hno_2019.pdf [04.10.2019].

IV- Elektronik Ortamdaki Haber Kaynakları

Anadolu Ajansı. [18.11.2019]. Rejim Güçleri İdlib'e Kullanımı Yasak Fosforla Saldırdı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rejim-gucleri-idlibe-kullanimi-yasak-fosforla-saldiridi/1514296>

Abbasi, Kamran. [26.09.2019]. Europe's Refugee Crisis: An Urgent Call for Moral Leadership. <http://www.bmj.com/>

Abraham, Tuma. [17.04.2019]. Syria's Christians Disproportionately Affected by The War: Report. <http://www.aina.org/news/20130207181447.htm>

Abrams, Elliott. [22.04.2019]. The United States Bars Christian, Not Muslim, Refugees from Syria. <https://www.cfr.org/blog/united-states-bars-christian-not-muslim-refugees-syria>

Agos. [09.10.2019]. 3 bin 300 Suriyeli Ermeni Ermenistan Vatandaşı Oldu. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10114/3-bin-300-suriyeli-ermen-i-ermenistan-vatandasi-oldu>

Agos. [21.04.2019]. Kobani'den Kaçan Ermeni Aileler: Orası Artık Bizim Vatanımız Değil. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/12028/kobaniden-kacan-ermen-i-aileler-orasi-artik-bizim-vatanimiz-degil>

Albawaba. [19.04.2019]. Syria's Christian Refugees Seeking European Future. <https://www.albawaba.com/editorchoice/syria-christian-refugees-485639>

Aljazeera. [16.04.2019]. Kesebli Ermeniler Lazkiye'ye Sığındı. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/kesebli-ermeniler-lazkiyeye-sigindi>

Aljazeera. [03.04.2019]. Suriye'nin Dini ve Etnik Haritası. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyenin-dini-ve-etnik-haritasi>

Al Monitor. [09.10.2019]. Christians in Homs Province Fear Jihadist Advance. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/09/wado-al-nasara-syria-christians-fear-is-advance.html>

- Amerikaninsesi. [24.03.2019]. Annan'ın Son Girişimi Sonuçsuz.
<https://www.amerikaninsesi.com/a/annann-son-giriimi-sonucsuz-155698845/1206483.html>
- Amos, Deborah. [12.04.2019]. Syria's Minorities Fear Sectarian Split Amid Protests.
<https://www.npr.org/2011/06/30/137522783/syrias-minorities-fear-sectarian-split-amid-protests>
- Ara News. [10.11.2019]. Al-Qaeda Militants Bomb Christian Town in Syria's Hama
<http://aranews.net/files/2016/04/al-qaeda-militants-bomb-christian-village-syrias-hama/>
- Archive Today. [09.04.2019].
https://archive.is/20121204165131/http://www.cbssyr.org/new%20web%20site/General_census/census_2004/NH/TAB04-13-2004.htm#selection-321.1-328.0
- Arpacık, Cihat. [04.10.2019]. Suriye'den Kaçarak Türkiye'ye Gelen Süryaniler Zaman İçinde Avrupa'ya Gitti, Kampları Ezidi Göçmenlere Verildi.
<https://www.independentturkish.com/node/21941/r%C3%B6portaj/suriye%E2%80%99den-ka%C3%A7arak-t%C3%BCrkiye%E2%80%99ye-gelen-s%C3%BCryaniler-zaman-i%C3%A7inde-avrupa%E2%80%99ya-gitti>
- Asian News. [15.04.2019]. In Syria, Some 300,000 Christian Refugees Also Fleeing from UN Camps.
<http://www.asianews.it/news-en/In-Syria,-some-300,000-Christian-refugees-also-fleeing-from-UN-camps-27566.html>
- Atlıoğlu, Yasin. [19.04.2019]. Lübnan Marunîleri.
<http://heartoforient.blogspot.com/2006/01/suriye-arap-cumhuriyetinde-etnik-ve.html>
- Avim. [17.09.2019]. Belçikalı Bakandan Sığınmacılara Çifte Standart.
<https://avim.org.tr/tr/Bulten/BELCIKALI-BAKANDAN-SIGINMACILARA-CIFTE-STANDART>
- Balanian, Pierre. [13.11.2019]. Al Nusra Confiscates The Property of The Christians Who Have Fled. <http://www.asianews.it/news-en/Idlib,-Al-Nusra-confiscates-the-property-of-the-Christians-who-have-fled-45619.html>
- Barbarani, Sofia. [06.09.2019]. ISIS Menaces Last Few Christians Remaining in Northern Syrian Enclave. <https://www.haaretz.com/.premium-isis-menaces-christians-in-syria-1.5351430>
- Barnabas Fund. [04.09.2019]. Kurdish Militia Mark Christian Properties in Syria for Confiscation. <https://barnabasfund.org/en/news/kurdish-militia-mark-christian-properties-in-syria-for-confiscation>
- BBC. [19.03.2019]. Esad Genel Af İlan Etti.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/06/110621_syria_amnesty.shtml
- BBC. [24.03.2019]. Suriye Annan Planı'nı Kabul Etti.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120327_syria_annan

- BBC. [15.04.2019]. Islamic State Frees 19 Of 220 Abducted Assyrian Christians.
<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-31685931>
- BBC. [08.04.2019]. Inside Homs: Syrian 'Ghost Town' Divided and Destroyed.
<https://www.bbc.com/news/av/world-18013789/inside-homs-syrian-ghost-town-divided-and-destroyed>
- BBC. [21.04.2019]. Syria Unrest: Who Are The Shabiha?
<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14482968>
- BBC. [26.11.2019]. Halep'te Savaşın Dönüm Noktaları.
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38130770>
- BBC Youtube. [18.11.2019]. İdlib Kim İçin, Neden Önemli?
<https://www.youtube.com/watch?v=8d6ddqtPMiU>
- Bier, David. [13.10.2019]. Trump Has Cut Christian Refugees 64%, Muslim Refugees 93%. <https://www.cato.org/blog/trump-has-cut-christian-refugees-64-muslim-refugees-93>
- Burton, Tara Isabella. [17.09.2019]. Middle Eastern Christians Flee Violence for Ancient Homeland.
<https://www.nationalgeographic.com/news/2014/12/141229-syriac-christians-refugees-midyat-turkey/>
- Business Insider. [12.11.2019]. Meet The Christian Female Fighters Taking The Fight to ISIS in Syria. <https://www.businessinsider.com/afp-christian-female-fighters-take-on-is-in-syria-2015-12>
- Can, Barış. Hakan Mertcan, Hasan Sivri. [12.11.2019]. Barbarlık Yayılırken: Suriye Savaşı ve Güneydeki Aleviler Üzerine Notlar.
<http://ayrintidergi.com.tr/barbarlik-yayilirken-suriye-savasi-ve-guneydeki-aleviler-uzerine-notlar/>
- Catholic News Service. [17.09.2019]. To Help Syrian Refugees, Get to Roots of War, Melkite Archbishop Tells EU.
<https://www.catholicnews.com/services/englishnews/2019/to-help-syrian-refugees-get-to-roots-of-war-melkite-archbishop-tells-eu.cfm>
- Cole, Juan. [12.11.2019]. ISIL Takes 150 Christians Captive as 3,000 Flee to Hasaka.
<https://www.juancole.com/2015/02/christians-captive-hasaka.html>
- Crux. [04.10.2019]. 'Roughly half' of Iraqi, Syrian Christians Have Fled Since 2011.
<https://cruxnow.com/global-church/2017/06/17/roughly-half-iraqi-syrian-christians-fled-since-2011/>
- Delaney, Elizabeth. [23.04.2019]. Syrian Christian Refugees in Turkey Find No Rest from Muslim Persecution, Extremist Terror.
<https://www.gospelherald.com/articles/61687/20160126/syrian-christian-refugees-in-turkey-find-no-rest-from-muslim-persecution-terror.htm>

- Diler, Fatih Gökhan. [06.09.2019]. Rojava'da Hristiyanlar PYD'ye Tepkili. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/13260/rojavad-hristiyanlar-pydye-tepkili>
- DW. [26.11.2019]. Suriye'de Bir Kez Daha Sarin Gazı Tespiti. <https://www.dw.com/tr/suriyede-bir-kez-daha-sarin-gaz%C4%B1-tespiti/a-40806749>
- Britannica. [09.04.2019]. Eastern Rite Church. <https://www.britannica.com/topic/Eastern-rite-church>
- Economist. [15.09.2019]. Syria's Armenians Are Fleeing to Their Ancestral Homeland. <https://www.economist.com/europe/2017/06/26/syrias-armenians-are-fleeing-to-their-ancestral-homeland>
- Edmond, Charlotte. [01.10.2019]. 84% of Refugees Live in Developing Countries. <https://www.weforum.org/agenda/2017/06/eighty-four-percent-of-refugees-live-in-developing-countries/>
- Enders, David. [13.04.2019]. Syrian Christian Refugees In Turkey Find No Rest from Muslim Persecution, Extremist Terror. <https://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article24728275.html>
- English Al Arabiya. [02.10.2019]. Germany Offers to Take in 5,000 More Syrian Refugees. <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2019/10/19/Turkish-troops-ready-to-continue-offensive-if-truce-not-implemented-Minister.html>
- Euronews. [20.03.2019]. Suriye'ye Yaptırım Kararı Rusya İle Çin'in Vetosuna Takıldı. <https://tr.euronews.com/2011/10/05/suriye-ye-yaptirim-karari-rusya-ile-cin-in-vetosuna-takildi>
- Euronews. [04.10.2019]. Türkiye'ye Üçüncü Ülkelerden Gelen Suriyeliler İçin Vize Uygulaması Başladı. <https://tr.euronews.com/2016/01/09/turkiye-ye-ucuncu-ulkelerden-gelen-suriyeliler-icin-vize-uygulamasi-basladi>
- Euronews. [13.11.2019]. Şam Yönetiminin Ablukaya Aldığı Doğu Guta'da Ölü Sayısı Artıyor. <https://tr.euronews.com/2018/02/08/sam-yonetiminin-ablukaya-ald-g-dogu-guta-da-olu-say-s-art-yor>
- Euronews. [15.11.2019]. Suriye'nin Doğusunda IŞİD'in Son Kalesi Olarak Bilinen Baguz Köyü Yakınlarında Toplu Mezar Bulundu. <https://tr.euronews.com/2019/02/28/suriye-nin-dogusunda-isid-in-son-kalesi-olarak-bilinen-baguz-koyu-yakinlarinda-toplu-mezar>
- Gallagher, Tom. [08.04.2019]. Christians in Syria Struggle Amid Violent Clashes. <https://www.ncronline.org/news/world/christians-syria-struggle-amid-violent-clashes>
- Gavlak, Dale. [12.11.2019]. Christian aid Group Says Idlib Civilians Fear Offensive by Syrian Forces. <https://cruxnow.com/church-in-asia-oceania/2018/09/christian-aid-group-says-idlib-civilians-fear-offensive-by-syrian-forces/>

- Geiger, Dorian. [16.09.2019]. The Syrian-Armenian 'Refugee' Jewellers of Yerevan. <https://www.aljazeera.com/indepth/features/syrian-armenian-refugee-jewellers-yerevan-190206080955913.html>
- Giovanni, Janine Dı. Gaffey Conor. The New Exodus: Christians Flee ISIS in The Middle East. <http://english.ankawa.com/?p=14428>
- Guardian. [19.03.2019]. Syrian Authorities Give Go-Ahead to Opposition Meeting. <https://www.theguardian.com/world/2011/jun/26/syria-damascus-opposition-meeting-talks>
- Haberler. [20.03.2019]. Suriyeli Muhalifler: "Esad'ın Açıklamaları Arap Birliği'nin Barış Planının Yolunu Kesmiştir." <https://www.haberler.com/suriyeli-muhalifler-esad-in-aciklamalari-arap-3255739-haberi/>
- Habertürk. [14.11.2019]. Esad Tehcir Ettiği Sivillerin Mallarına El Koyuyor. <https://www.haberturk.com/esad-rejimi-tehcir-ettigi-sivillerin-mallarına-el-koyuyor-2229058>
- Hattem, Julian. [29.04.2019]. UN: Critics Wrong on Christian Syrian Refugees. <https://thehill.com/policy/national-security/263795-un-critics-wrong-on-christian-syrian-refugees>
- Hürriyet. [20.03.2019]. Suriyeli Subay Hatay'dan Dünyaya Seslendi. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriyeli-subay-hataydan-dunyaya-seslendi-18926411>
- Hürriyet. [20.03.2019]. Esad'dan Suriye Tarihinde Bir İlk. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/esaddan-suriye-tarihinde-bir-ilk-18545028>
- İnternet Haber. [05.04.2019]. Suriye Ulusal Konseyi'nin yeni lideri George Sabra. <https://www.internethaber.com/suriye-ulusal-konseynin-yeni-lideri-george-sabra-475390h.htm>
- İnternet Haber. [03.11.2019]. 4 Yılda Değişen Harita. <https://www.internethaber.com/4-yilda-degisen-harita-kurtler-ve-pydye-bakin-1560672h.htm>
- Jasser, M. Zuhdi. [07.04.2019]. Sectarian Conflict in Syria, Features Syria Supplemental. https://cco.ndu.edu/Portals/96/Documents/prism/prism_4-syria/Syrias_Sectarian_Conflict.pdf
- Katherine Marsh. [19.03.2019]. Syrian Government Forces Launch Fresh Attacks Against Deraa Protesters. <https://www.theguardian.com/world/2011/apr/30/deraa-faces-fresh-attacks>
- Kaveh, Bahrami Sobhani. [13.03.2019]. İktidarların Korkulu Rüyası Sosyal Medya. <https://www.dw.com/tr/iktidarlar%C4%B1n-korkulu-r%C3%BCyas%C4%B1-sosyal-medya/a-15080855>

- Kemaloğlu, İlyas. [12.11.2019]. Suriye Hristiyanlarının Umudu: Rusya.
<http://www.ilyaskemaloglu.com/guncel-detay.aspx?d=57>
- Kevin, J. Jones. [16.04.2019]. Thousands of Christians Trapped in Syrian Village.
<https://www.catholicnewsagency.com/news/thousands-of-christians-trapped-in-syrian-village>
- Khair, Waleed Abu. [14.11.2019]. Tahrir al-Sham Confiscates Properties of Idlib Christians.
https://diyaruna.com/en_GB/articles/cnmi_di/features/2018/11/26/feature-01
- Khalik, Jennine. [01.10.2019]. For Syrian Christians, Lives Depend on Refugee Roulette.
<https://www.theaustralian.com.au/nation/immigration/for-syrian-christians-lives-depend-on-refugee-roulette/news-story/74de296000e09af537c62a9953e55660>
- Kim Sengupta. [03.04.2019]. The Plight of Syria's Christians: 'We Left Homs Because They Were Trying to Kill Us'
<https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/the-plight-of-syrias-christians-we-left-homs-because-they-were-trying-to-kill-us-8274710.html>
- Kino, Nuri. [15.04.2019]. Assad Fighters Hiding in Turkey Still Fear Persecution for Being Christians. <http://www.aina.org/releases/20130410164541.htm>
- Kirkpatrick, David. [16.03.2019]. Mubarak's Grip on Power Is Shaken.
<https://www.nytimes.com/2011/02/01/world/middleeast/01egypt.html>
- Kreidie, Marwan. [18.04.2019]. Why Do So Few Christian Syrian Refugees Register with The United Nations High Commissioner for Refugees?
<http://rozenbergquarterly.com/why-do-so-few-christian-syrian-refugees-register-with-the-united-nations-high-commissioner-for-refugees/?print=pdf>
- Los Angeles Times. [19.03.2019]. Uprising in Syria.
<http://timelines.latimes.com/syria/>
- Los Angeles Times. [13.04.2019]. Church Fears 'Ethnic Cleansing' of Christians in Homs, Syria. http://latimesblogs.latimes.com/world_now/2012/03/church-fears-ethnic-cleansing-of-christians-in-homs-syria.html
- Macqueron, Pierre. [03.10.2019]. What Has Happened to The Christians in Syria?
<https://aleteia.org/2019/05/05/what-has-happened-to-the-christians-in-syria/>
- Markosian, Diane. [26.09.2019]. Armenia Struggles to Absorb Christian Refugees from Syria. <https://www.christiancentury.org/article/2013-02/armenia-struggles-absorb-christian-refugees-syria>
- Martone, James. [16.10.2019]. Syrian Christian Refugees Turn to Churches for Help.
<https://www.ncronline.org/news/world/syrian-christian-refugees-turn-churches-help>

- Mcveigh, Declan. [16.09.2019]. Syrian Armenians Miss 'Home' While Living in Yerevan. <https://www.thenational.ae/world/mena/syrian-armenians-miss-home-while-living-in-yerevan-1.829387>
- MEI. [16.04.2019]. The Migration of Syrian Christians. <https://www.mei.edu/publications/migration-syrian-christians>
- Mihaies, Flavius. [07.11.2019]. Syrian Christian Perspectives on The War. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriasource/syrian-christian-perspectives-on-the-war/>
- Milliyet. [19.03.2019]. Zırhlı Tanklar İsyanın Kalbi Deraa'ya Girdi. <http://www.milliyet.com.tr/dunya/zirhli-tanklar-isyanin-kalbi-deraa-ya-girdi-1382334>
- Milliyet. [15.11.2019]. IŞİD Kobanili Son Ermeni'yi Katletti. <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/isid-kobanili-son-ermeniyi-katletti-2081416>
- Mmedia. [16.04.2019]. <https://now.mmedia.me/lb/en/nowsyrialatestnews/syrian-bishop-says-30000-christians-have-fled-aleppo>
- NCBI. [04.10.2019]. Internal Displacement and The Syrian Crisis: An Analysis of Trends from 2011–2014. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4589969/>
- NTV. [16.04.2019]. Suriye'yi Anlamak: Hafız Esad'ın Mirası. https://www.ntv.com.tr/dunya/suriyeyi-anlamak-hafiz-esadin-mirasi,oe_5C4lUi0eRb1aWSgO5sQ
- NTV. [19.03.2019]. Suriye Tankları Hama'da. <https://www.ntv.com.tr/dunya/suriye-tanklari-hamada,-TJUReVS4kuHsD5PAZSrsA>
- NTV. [20.03.2019]. Arap Birliği Suriye'nin Üyeliğini Askıya Aldı. https://www.ntv.com.tr/dunya/arap-birligi-suriyenin-uyeligini-askiya-aldi,7pN4_KWMM0G8Ik_PKSibow
- O'Flaherty, Murcadha. [03.10.2019]. In Homs, Syria, There Is Easter Hope, But Christians Are Longing for Better Days. <https://aleteia.org/2019/04/21/in-homs-syria-there-is-easter-hope-but-christians-are-longing-for-better-days/>
- Orthodoks Cristiyanity. [11.11.2019]. Islamists in Syria Attack Ancient Christian Town of Saidnaya. <http://orthochristian.com/64560.html>
- Parfitt, Tom. [10.11.2019]. ISIS Reach Sickening New Low: Terror Group 'Plans to Murder Every Christian Left in Raqqa' <https://www.express.co.uk/news/world/657301/ISIS-Islamic-State-Raqqa-Syria-Iraq-terrorism-Christianity>

- Patrick, A. Odysseus. [03.10.2019]. Australia's Immoral Preference for Christian Refugees. <https://www.nytimes.com/2017/05/03/opinion/australias-immoral-preference-for-christian-refugees.html>
- Population. [17.04.2019]. Population Syrian Arab Republic. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=SY>
- Premier Christianity. [13.04.2019]. Letter from A Syrian Christian: Britain Must Support Assad to End Our War. <https://www.premierchristianity.com/Blog/Letter-from-a-Syrian-Christian-Britain-must-support-Assad-to-end-our-war>
- Pontifex, John. [04.09.2019]. Syria: Archbishop Warns of Plan to Remove Christians from Region. <https://zenit.org/articles/syria-archbishop-warns-of-plan-to-remove-christians-from-region/>
- Prothero, Mitchell. [06.04.2019]. Al Qaida Fighters among Rebels Who Seize Christian Village in Syria. <https://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article24755347.html>
- Sabah. [19.03.2019]. Gölge Hükümet Kuruluyor. <https://www.sabah.com.tr/dunya/2011/07/18/golge-hukumet-kuruluyor>
- Sabah. [06.09.2019]. YPG Süryaniler Üzerinde Baskısını Arttırıyor. <https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/12/24/ypg-suryaniler-uzerinde-baskisini-arttiriyor>
- Sarvarian, Zara. [15.09.2019]. 70,000 Syrian Armenians Have Fled During The War and Few Will Return. <https://www.worldwatchmonitor.org/2018/06/70000-syrian-armenians-have-fled-during-the-war-and-few-will-return/>
- Shortt, Rupert. [04.04.2019]. In The Middle East, The Arab Spring Has Given Way to A Christian Winter. <https://www.theguardian.com/commentisfree/belief/2013/jan/02/middle-east-arab-spring-christian-winter>
- SNHR(Syrian Network For Human Rights). [17.04.2019]. Targeting Christian Places of Worship in Syria. <http://sn4hr.org/blog/2015/05/07/6767/>
- Spencer, Robert. [21.04.2019]. Syrian Opposition Army Imposes Jizya on Christians in Homs. <https://www.jihadwatch.org/2012/04/syrian-opposition-army-imposes-jizya-on-christians-in-homs>
- Sputnik. [13.11.2019]. Suriye Ulusal Diyalog Kongresinden Anayasa Kararı. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201801301032037866-soci-suriye-ulusal-diyalog-kongresi-sonuc-bildirgesi/>
- Sputnik. [15.11.2019]. Kamışlıda 3 İntihar Saldırısı. <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201512301019956729-suriye-kamisli-intihar-saldirisi/>

- Stephen Starr, Akminas. [19.04.2019]. Syrian Christians Live in Uneasy Alliance with Bashar Assad.
<https://www.christianheadlines.com/news/syrian-christians-uneasy-alliance-bashar-assad.html>
- Stratejik Ortak. [12.11.2019]. Suriye Son Durum Haritası.
<https://www.stratejikortak.com/2019/11/suriye-haritasi-ekim2019-kronoloji.html>
- Stratejik Ortak. [14.11.2019]. Suriye Son Durum Haritası (Kronolojik Arşiv)
<https://www.stratejikortak.com/2018/08/suriye-son-durum-haritasi-kronolojik-arsiv.html>
- Suiçmez, Mahmut Nedim. [24.03.2019]. Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri(Kronolojik). <https://www.stratejikortak.com/2018/04/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html>
- STJ. [14.11.2019]. Syria: At Least 750 Christian Houses Illegally Seized in Jisr al-Shughur and Idlib. <https://stj-sy.org/en/syria-at-least-750-christian-houses-illegally-seized-in-jisr-al-shughur-idlib/>
- Şimşek, Yurdagül. [05.10.2019]. Türkiye'de Sığınmacı Olmak Zor, Gayrimüslim Sığınmacı Olmak Daha Zor.
<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201606201023462149-turkiye-gayrimuslimsiginmaci/>
- Şimşek, Muhammed. [20.11.2019]. 2011-2017. Suriye’de 6 yılda neler oldu?
<https://www.bik.gov.tr/2011-2017-suriyede-6-yilda-neler-oldu/>
- TabEEK, Melissa. 2013. Syrians Refuge in Lebanon Christians in Exile.
<https://www.christiancentury.org/article/2013-06/christians-exile> [14.10.2019].
- Taştekin, Fehim. [06.09.2019]. Suriye'nin Kuzeyinde 'Mülk Gaspı' Sorunu: Hristiyanlar Kürtlere Neden Kırgın?
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49103283>
- Tawoos, Shannon. [02.10.2019]. Return to The “Homeland”: Syrian Armenian Refugees in Armenia. <https://www.wrmea.org/018-march-april/return-to-the-homeland-syrian-armenian-refugees-in-armenia.html>
- The New York Times. [09.04.2019]. Fearing Change, Many Christians in Syria Back Assad. <https://www.nytimes.com/2011/09/28/world/middleeast/fearing-change-syria-christians-back-bashar-al-assad.html>
- Timeturk. [20.03.2019]. Suriye devrimi 2 yaşında! İşte devrimin kronolojisi!
<https://www.timeturk.com/tr/2013/03/15/suriye-ic-savasi-2-yasinda.html#.VJc7oAoNA>
- TRT Haber. [20.03.2019]. Suriye Esad'sız Daha İyi Olur.
<https://www.trthaber.com/haber/dunya/suriye-esadsiz-daha-iyi-olur-4589.html>

- Tunçdemir, Cemal. [15.04.2019]. Ortadoğu Hızla Hristiyanılaşırken.
<http://amerikabulteni.com/2014/02/13/ortadogu-hizla-hristiyanisizlasirken/>
- T24. [19.03.2019]. Nasıl Kuruldu, İçinde Hangi Gruplar Var; İşte 2011'den 2018'e ÖSO'nun Dönüşümü. <https://t24.com.tr/haber/nasil-kuruldu-icinde-hangi-gruplar-var-iste-2011den-2018e-ostonun-donusumu,548193>
- Wakefield, Mary. [12.04.2019]. Die Slowly, Christian Dog.
<https://www.spectator.co.uk/2012/10/die-slowly-christian-dog/>
- Washington Institute. [21.04.2019]. Latakia Is Assad's Achilles Heel.
<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/latakia-is-assads-achilles-heel>
- Wilgenburg, Wladimir Van. [14.09.2019]. Tensions Soar Between Syrian Kurds and Christians. <https://www.middleeasteye.net/news/tensions-soar-between-syrian-kurds-and-christians>
- Veldkamp, Joel. [13.11.2019]. America and Syria's Christians.
<https://inallthings.org/america-and-syrias-christians/>
- Vergili, David. [16.11.2019]. Faili Meçhul Cinayetler ve Süryaniler.
<https://www.demokrathaber.org/yasam/faili-mechul-cinayetler-ve-suryaniler-h21032.html>
- Yeni Şafak. [18.10.2019]. Rusya: ABD Fosfor Kullandı.
<https://www.yenisafak.com/dunya/rusya-abd-fosfor-kullandi-3394657>
- Your Catholic Legacy. [05.11.2019]. SYRIA: Christians Flee as Extremists Advance.
<https://www.yourcatholiclegacy.org.uk/news/syria-christians-flee-as-extremists-advance/>
- Yuruk, Betül. [14.09.2019]. Syria's Christians Pressured by Forced PYD Assimilation. <https://www.aa.com.tr/en/politics/syrias-christians-pressured-by-forced-pyd-assimilation/541614>
- Zaimov, Stoyan. [22.04.2019]. Only 1.5 Percent of Syrian Christians Fleeing ISIS Given Refugee Status in US, UK.
<https://www.christianpost.com/news/only-1-5-percent-syrian-christians-given-refugee-status-us-uk-205191/>
- Zaimov, Stoyan. [12.11.2019]. 200 Christians Massacred in Aleppo Rocket Attacks.
<https://www.christianpost.com/news/200-christians-massacred-in-aleppo-rocket-attacks.html>
- Zong, Jie, Jeanne Batalova. [05.10.2019]. Syrian Refugees in The United States.
<https://www.migrationpolicy.org/article/syrian-refugees-united-states>

ÖZ GEÇMİŞ

29 Ocak 1990 yılında İstanbul’da doğdu. İstanbul’da bulunan İnanç Türkeş İlköğretim Okulundan mezun olduktan sonra lise eğitimini 2009 yılında İstanbul Gediktaş Lisesinde tamamladı. Lisans eğitimini Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde 2014 yılında tamamladı. Aynı yıl lisans eğitimini tamamladığı üniversitede Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler dalında yüksek lisansa başladı. 2014 yılında evlenmiş olup bir çocuk babasıdır.